

ॐ श्री

श्री नविन

Reg. No. 176.

ऐतिहासिक

કાળો પહોંચ

અથવા
ભારતનું ભાવિ

નિઝામી નાટકી ભાવન સામગ્રી સંદર્ભે

મુદ્રિત તથા પ્રિન્ટિંગ હાઉસ.

(સર્વ હક સ્વાધિકાર.)

મકાસાત—

“ગુજરાતી” સાહિત્ય મંદિર

સલાબતપુરા—મુરત.

૧૧૩૦૩

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૩૦૩ ઘડીક

પુસ્તકનું નામ ડાબો ૫૨૧૬

વિષય દ- : ૨

શ્રી હરિ ॐ

કાળો-પહાડ

— અથવા —

ભારતનું-ભાવિ.

(એક લાજવા લાયક ઐતિહાસિક વિગ્રહી
નાટક ગાયન તથા ભાષણ સહીત.)

પ્રયોજક —

બેકીશનદાસ ત્રિભુવનદાસ પટેલ.
મુકેશ્વર ચેન્ડ પબ્લિશર.

પ્રકાશક —

“ ગુજરાતી ” સાહિત્ય મંદિર.

સલામતપુરા—સુરત.

પ્રથમાવૃત્તિ.

સને ૧૯૨૩.

પ્રત ૧૦૦૦.

(પ્રયોજકની પરવાનગી શિવાય કોઈએ કાપડું
કપાવડું અગર લાજવડું નહીં.)

મૂલ્ય માત્ર રૂપીઓ એક.

સુરત સરકાર
સામાજિક કલ્યાણ
સહાયક કમિશનર
૧૧૩૦૩

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર—

લેક્ટીશનદાસ ત્રિજીવનદાસ પટેલ.

સલામતપુરા—સુરત.

—

છાપનાર— ચંદુભાઈ લલિતુભાઈ દેશાઈ.

શ્રી “અનાવિલ” પ્રિ. પ્રેસ, બરાનપુરી બાગળ, સુરત.

જી હરિ ૪૬

કાળો—પહાડ

અથવા

ભારતનું ભાવિ

મંગળાચરણ.

૩૩

શુભધાર—શ્રી દેવી સરસ્વતી,

કર કરુણા હે ! ભગવતિ !

કાપી કુમતિ કલેષ, દે તું સન્મતિ

અમે બાળ ચરણે તારા, વંદીએ નામી શિશ્ન—શ્રી.

ટાળી તાપો, જ્ઞાન્તિ આપો, અક્ષકુમારી માત મહાદેવી

પ્રણમે શીથ શિશ્ન નામી, વંદે દેવી જ્ઞારદે—શ્રી.

નટી—પ્રાણેશ ઇદ સ્તવનું પ્રયોજન ?

શુભધાર—પ્રયોજન ! સદાય મા સરસ્વતી અભીરસ સીચે તે કારણે
મંગળાચરણમાં દેવીનું સ્તવન—દ્વિકર જોડી વંદન, અને સાથે
સાથે પ્રેક્ષકના મનરંજન.

નટી—પ્રેક્ષક વર્ગ અત્રે એકત્રીત થવાનું પ્રયોજન ?

શુભધાર—પ્રિયે ! પ્રયોજન વિશ્વની તમામ વસ્તુઓમાં સમાયેલું છે.
પ્રયોજન સિવાય કોઈ પણ વ્યક્તિઓની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ
અને લય, થઈ શકતો નથી. વસ્તુ માત્રમાં પ્રયોજન રહેલું
છે. અત્રે પ્રેક્ષક વર્ગ પણ એવાજ એક પ્રયોજનાર્થે પધારેલા છે.

નટી—મહદ બાગ્ય ત્યારે કહો આપના ઉદ્દેશો ?

શુભધાર—આર્યાવર્તને ધોર અધિકારના આવરણોથી લાંબી
દેનાર કનોજધિપતિ જયચંદ્રના વાવેલા પાપખીજના કળરૂપ
મંગળા પ્રાંતની દુર્દશાનું દર્શન નાટ્યરૂપે આ રંગભૂમિને
વિષે કાળા-પહાડ નામક પ્રયોગથી બજવાશે. જેમાં અનેક
દ્વિંદુ જીવનો નષ્ટ બ્રષ્ટ થયેલા દષ્ટિગોચર થવા પામશે.
પ્રિયે ! આર્યાવર્તની જહોજલાલી ખરેખર વિનાશ પામી છે.
આજે કોઈ આર્ય પુત્ર પોતાની જન્મભૂમિને માટે આત્મ-
જ્ઞાનદાન દઈ શકતો નથી. તેમજ સાચા અંતરથી કહી
શકતો પણ નથી કે—

બલો દેશ મારો, બલી લોભ મારી,
મહને પ્રાણધી નિત્ય છે, એજ પ્યારી.

નદી:—બલે, પ્રાણેશ. ભારત પુત્રો પોતાનો ધર્મ વિસરી જાય તથાપિ
અમે તો,

જનની જન્મ મૂમિશ્ચ સ્વર્ગોદ્ધ:પિ ગરીયસિ !

એજ અમારો મહાન મત્ત છે. અમે તો ખરેખરા—

આર્યસંતાન ગણાવવામાંજ અમારું મહદ્ બાગ્ય માનીએ છીએ.

સુત્રધાર:—વન્ય છે. તો કરો આર્યવર્તનું યશદર્શન.

(ગાયન)

બાળાઓ—અમે તો આર્ય તણા સંતાન,

અમારો આર્યવર્ત ગુણવાન;

હરીશું રસભૂમિનું રસગાન—અમારો.

પ્રકટ થયા આ પૂણ્ય બૂમિમાં, પરબ્રહ્મ પૂરણ કામ;

અવધપુરીમાં રામસ્વરૂપે, અંસીધર શ્રી શ્યામ—અમારો.

વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર વાલ્મિકી, શુકદેવજી સંતાન;

માર્કંડેયમુનિ કપિલેશ્વરજી, અગત્ય અતિ બળવાન—અમારો.

પાણ્ડુ પુત્રના પવિત્ર પ્રેમો હૃદયાકર્ષે તમામ;

પૃથુ, પ્રતાપને, રણજીત, રાજે, રાખ્યું અવિચળ નામ—અમારો.

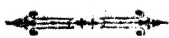
કર્મવીરો એ કર્મભૂમિ આ, ભારતના બળવાન;

ગાંધી, ગોખલે, ગંગાધર-સુત, સાલાજી, ગુણવાન—અમારો.

શીરોજ્જ્વાલ, દાદાએ ખેંચ્યાં સ્વરાજ્યના નિશાન;

હિન્દ હિતેશ્વર “ અલી બિરાદર ” પામે અભિરસ પાન—અમારો.

પ્રથમાંક.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ:—“ કારાગૃહ ”

પાત્રો—સચેન્દ્ર, નિરંજન, નજીર નિસા, સિપાઇઓ વિગેરે...

(ગાયન.)

(પૃદ્ધ) સચેન્દ્ર—પડે આશી અરે ! આફત, બિચારી હિન્દ પર કુદરત.

બને શું કરે ઝો ! ઉદ્ધત ! બિચારી હિન્દ પર કુદરત.

અરિબંદી ગાય છૂદાતી, શિયળહોન નારીઓ થાતી;

અમા બુના થયા સુના, રજાં સ્વપ્ના અમે ! કુદરત.

મર્દ સૌ નીતિ રીતિઓ, હુંટાતી ધર્મ પ્રીતિઓ;

શુ' છે ધોર અધાકાર, અથે ! જો ! કારમી કુદરત.
વસ્યા અનીતિ અભ્યાચાર, વધ્યા જીભી તણા વેપાર;
ખિછાવી કપરની ખાણ, ફસાવ્યા તે' અથે કુદરત.

સરથેન્દ્ર—જોહ ! ક્યાં છે તે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, પ્રદાતા ?

ધુપાયો ધર્મ પાતાયે, વસ્યું જઈ સત્ય આદારો,
ગઈ સૌ નિતિની રીતી, વશી શાંતિ સ્વર્મને વાસે.
ગયો મોક્ષ સમજાને, વસ્યો છે કામ કળી પાસે,
અર્થએ આશ છાંડી છે, અરે હા, હા, કળી ત્રાસે.

ક્યાં છે ?—જે હૃદયમાં શાંતિ હતી, તે આજે નાશ પામી છે,

ગાલીમ—સત્તાના પરિખળથી, શાંતિ દેવી સ્વર્ગે સિધાવી છે.

અહા ? શું હું એક ધમવાન પુરુષનો ધર્મ તજીવવા આવ્યો
હું ? યવન સત્તાને સ્વાધીન થઈ મદારા નામને લગીવવા આવ્યો
હું ! હિંદુ છતાં મેં મદારા ધમનો દુષ્ટોના ખળાકારથી અહિંકાર
કર્યો છે, તો શું તેનું હું આ પ્રાયશ્ચિત કરવા આવ્યો છું ? ના,
ના, હું તેમ કદાપિ નહિ કરીશ. મદારા જાતિખંડને તેના ધર્મથી
વંચિત નહિજ થવા દઉં.

કરી કુકૃત્યના કામો, કમાણી શી થવાની છે,
પડી બેચારની શોખા, અતે પડી રહેવાની છે.
મિથ્યા મદારે અને ત્હારે, નથી કોઈ સાચનો સંગી,
અન્યુ' એ મોહનું જાણું, જીજ્ઞા આકાર ગદ્ ગંગી.
વ્યર્થ છે ખાયા કાચની, ખતી છે કાચની કાઠી,
સીંચું તે તો પડી રહેશે, પ્રભુની આશ છે મોટી.

અસ તે શું ? આ યવન બોજનનો સ્વીકાર કરશે ? ના. નહિજ
કરે. તથાપિ જો તેમ કરવા તત્પર થશે તો તેને હું અટકાવીશ ?
મદારી ફરજ બળનીશ ? તેની મુળ જાતિનું સ્મરણ કરાવીશ ? તેનો
ધર્મગુરુ ખતી કદુ વચનના પ્રહાર કરીશ ? પરંતુ તેને ધર્મબ્રહ્મ
કર્યાનું પ્રાયશ્ચિત મદારે હાથે નહિ થાય. (નિરંજનની પાસે જઈ)
અહા ? કેવો નિર્દોષ મનુષ્ય ? એનું મુખાવિંદ જોતાંજ હૃદય દ્રવિત
થાય છે. અંતરનો દાવાજિન બહુકડી ઉઠી તન ખાખમય થઈ જાય
છે. નિરંજન ? અહા ? કેવું મધુરું નામ. નિરંજન તે નિરંજનજ
છે. (હોળીને) નિરંજન, નિરંજન ઊડ. જગૃત થા. હે. ત્હારા
માટે આ બોજન તથા જળપાત્ર તૈયાર છે. તેમાંથી ત્હારી કમળાનુ-
સાર આહાર કર. બાકી તું ત્રણ ત્રણ દિવસનો અપવાસી છે.

ભોજનનો આકાંક્ષી છે, જળનો પ્યાસી છે. માટે જે આ વસ્તુનો સ્વીકાર કરે ?

નિરંજન—સ્વીકાર ? અરે ! આ યવન-ભોજનનો સ્વીકાર ? શું આ અપવિત્ર પાણીનો સ્વીકાર. મહારાથી નહિ થશે. જવ. જવ. તમે આવ્યા તેવી રીતે પાછા જવ. મ્હારે માટે અન જળ લાવશો નહિ. તમારું કાળ સ્વરૂપ દર્શાવશો નહિ.

બુદ્ધ—નિરંજન, નિરંજન. તું હાલ ક્યાં છે, તેનું તને જ્ઞાન છે ? તું હમણા સ્વતંત્ર નથી પરંતુ પરતંત્ર છે. તારા હાથમાં પરતંત્રતાની બેડીઓ જકડાએલી છે, તેનું તને જ્ઞાન છે ?

નિરંજન—હા. ધર્મની વેદી પર દેહનું દાન છે. હું કંઠાલ કેદી છું, તેનું મને જ્ઞાન છે. હું એક બધીવાન છું તેનું મને જ્ઞાન છે. હાલ હું પરતંત્ર છું તેની મને સાન છે. મારી કાયા બધીવાન છે. પરંતુ આત્મા સ્વતંત્ર છે, તે હાલે તેમ વર્તવા મુખ્યત્વે છે, તેમાં શું કોઈ હકાર છે ?

પડી છે હાથમાં બેડી, જમત માત્રને બેવા,
નથી એ લોહની બેડી, મ્હારે મન મિષ્ટ એ મેવા.
નથી આ લોહના કંકણ, અરે એ સુવર્ણ સાંકળા મુંદર.
જણાયે દંડીથી કાળા, દીપક સમ દીપતા અંદર.

પડેલી હાથમાં બેડી, ગણેલી કીર્તિની બેડી,
બલે તું આ કહે બેડી, મારે મન એ સ્વર્ગની સીડી.

બુદ્ધ—(સંકેત) બસ કર. આ અનનજળનો સ્વીકાર કર. ત્હારું જીવન લંબાવવાનો વિચાર કર.

નિરંજન—સ્વીકાર કોટી કાળાંતરે પણ નહિજ થશે.

બુદ્ધ—નહિજ થશે તો જુડે હાલે કુતરાને મ્હોતે મરીશ.

નિરંજન—મરીશ ? મરવાની મ્હને પરવા નથી, આ દેહની દરકાર નથી, આ જીવન લંબાવવાનો વિચાર નથી.

બુદ્ધ—આખરે પશ્ચાતાપ થશે, મૃત્યુના બમથી ડરી જશે.

હૃદયની ઉર્મીઓ ટળા જશે.

નિરંજન—બલે તેમ થાય ! પણ આ નિરંજન ધર્મ વિહીન નહિ થાય તે નહિજ થાય.

જો કદિ ધરશે ધ્યાન, રવિ ઉદયાચળ અસ્ત થાવા,

જો કદિ ધરશે ધ્યાન, વનપતિ ખડ ખતે ખાવા,

જો કદિ ધરશે ધ્યાન, પાવક સિતળમય થાવા,

જો કદિ ધરશે ધ્યાન, વિષ પિયૂષ બની જાતે

કદિ સાગર નીર પહરી, મયોદા નિજ મૂકશે,
પણ પ્રાણાંતે ટેકી જન, ટેક રાખ્યો ના ચૂકશે.

વૃદ્ધ—ટેક પોતાનો તું નહિ તજશે, તો સિતમનો અંગાર લાગ
શિર પર વધિ તને બાળી ખાખ કરશે ? નિરંજન તું સમજે
છે કે—“વિનાશકાળે ત્રિપરીત બુદ્ધિ.”

નિરંજન—બહે ભોગવવું પડશે તો તે ભોગવવાને તૈયાર છું. એક-
વાર નહિ પરંતુ હજારવાર તૈયાર છું.

હઠ નહિ ત્યાગું કદાપિ, હું છું હઠીલો પુરો,
બહે ગુજરી સિતમ, કરે આ કાયાનો ચુરો.
હઠી નમ મંડળ આવી, શિર પર વધે મહારે,
તથાપિ આ હઠીલો નિરંજન, ડગશે નહિ લગારે.

વૃદ્ધ—ડગશે નહિ લગારે, વ્યથે ગુમાન શીઠ અંતર ધારે,
કાળ ચક્ર ફરી રહ્યું છે, હવે શિર પર ત્હારે.
આવી અચાનક કાળ, આસ ત્હારો કરશે,
હઠીલા હઠ છોડી દે, વિના મહેતે તું મરશે.

નિરંજન—મરવું તેથી શું છે ડરવું ડરવાનું શું કામ છે.
મરણવશ સર્વે જની, દુનિયાની બાજી તમામ છે.
કોઇ આજે કોઇ કાલે, કોઇ ઘડી પળમાં જામ છે.
કાળ મિત્ર કોઇનો નથી એ, સર્વે મક્ષી કહેવાય છે.

વૃદ્ધ—નિરંજન નમતતાઇમાં, સુખ રહ્યું છે જાણું,
પ્રાણ રક્ષા અર્થે મરે, આ અન્ન ભલા આ તું

નિરંજન—ભટ અન્નના આદારથી, ઉઠર પોણો જીવવું બળ્યું,
ફરવું દુનિયામાં દુર્મુખ થઇ, એ જીવવાથી મરવું બહું

વૃદ્ધ—જીવતો નર બદા પામશે, મુવા પહી તે નહિ મજે,
લખી કર્મમાં કોડી, તો લક્ષ કયાંથી તે જન રજે.

નિરંજન—ઉદમ, અંત, ટેક એક, બૂધણ છે સાચે સાચું,
મિથ્યા મૂખી બકવાદ, મરે એ યવન પાછો જાવું.

વૃદ્ધ—યવન નથી હું, પણ હું હિંદુ જાતિ,
બ્રહ્મકુળમાં જન્મી, બ્રહ્મહાધી છે જાતિ.

નિરંજન—શું સત્ય કહો છો ?

વૃદ્ધ—હા સત્યજ છે. ધન્ય છે બધું નિરંજન તને ધન્ય છે. હું
અત્યાર સુધી ત્હારા ટેકની કસોટી કરતો હતો. પરંતુ તું તેમાં

પરિપૂર્ણ પાર ઉતર્યો છે. અંધુ નિરંજન હવે હું જાઉં છું.
તું તારા પેઠને નિભાવજે. પરમાત્મા તારાં કલ્યાણ કરે. એવી
જારી ધધર પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

નિરંજન—આવે, આવે આર્યપુત્ર મને સદર્શો ભેટવા ઘો.

વૃદ્ધ—નહિ. નહિ, નિરંજન તું તારા શુદ્ધ વિચારનો ત્યાગ ન કર.
મારા જેવા એક જાળને ભેટવા ઉત્કંઠ ન ધર (વૃદ્ધ આંખો જમણે.)

નિરંજન—અરસો પાંડવ (એમ ઠહી કપાળ કુટે છે) દુર્ભાગ્ય.
(અર્ધી સીન ટ્રાન્સફર)

ગાજાતી ગર્વની ટોચે, અરે ઓ હિંદ મુજ માતા,

શ્યામ શાં દાલ શા તારા. અરે ઓ હિંદ મુજ માતા.

ગજાતી નવખંડ પ્રતિનિધી, અરે ઓ હિંદ મુજ માતા,

ફરી આજ તે લીધી, અરે ઓ હિંદ મુજ માતા.

(મુહૂર્તગત ગાય છે, ગિતા સાથે માથું પટકાય છે) (એકી સીન.)

નજીરનિસા—(નિવૃથ્થમાંથી) (સાખી)

ઉદ્યાનને ઘેરુ પ્રકાશતાં, પગિની પ્રકુલ્લાય,

કિતિજ તળે રેનેલી જતાં, પુનઃ પુનઃ શોષાય;

કાળ નિ પ્રયત્ન ગાણી, ક્યાણા સમજી જાય,

વિપત્તકાળ ધારણ કરે, રવિકુળ માણી રધુરાય.

(નિરંજનનો શરીર પાસે જઈ) સખ કરો (૨) જગર પર જાગ ધરો.

નજીરનિસા—આપ દરવાન ?

દરવાન—હા હાહર.

નજીરનિસા—ચાર સિપાઈઓઃ મોલાકે લાઝીર કર ?

દરવાન—જયસા ફરમાન. (ચારે સિપાઈઓ આવે છે)

નજીરનિસા—(સિપાઈઓ પ્રત્યે) ઉસ કચદીકો ઉડ કર મેરે મહાન
પર લે ચકો.

સિપાઈ—જયસા આહમ્મદીકા ફરમાન. (ઉપાડી જાય છે)

(સીન ટ્રાન્સફર)

(પ્રવેશ ૧ લો પૂર્ણ.)

પ્રવેશ ૨ જો.

(રથળ નજીરનિસાનો મહેલ)

(ગાયન.)

આ સંસાર, આ સંસાર, છે દુઃખીઆનો દરબાર મયી કોઈ-

દુઃખીઆ સરદાર

કોઇ તનથીરે, કોઇ મનથીરે, કોઇ ધનથી પીડાતા પારાવાર,
રાજ્ય પણ દુઃખીઆ, પ્રજા જન દુઃખીઆ, દુઃખીઆ જંગલે જોગીડા-
વસનાર.

(નિરંજનને પથારીમાં લાવી સુવાડે છે, હટીમ નાડ તપાસે છે. દાસીઓ ફરતી માલમ પડે છે.)

હટીમ—(દવાની પ્યાલી આપતાં) હો એ દવાઈ અબ્બી પીના દો.
ઉન્દો જ્યાદા ખુન બહનેકે લીયે ઠગજેરી દીખાઈ દેતી હય.
ઇસી લીયે યહ દવાઈસે જલદી આરામ હો જાયગા.

નજીરનિસા—અચ્છા લાઇએ. મયે પીલાતી હું. (ચેડીવાર ખેડા પછી)
(નિરંજન હાલે છે)

હટીમ—દેખો તળીયત કયસી ઠીક હોને લગી. મેરી દવાઈઠી અયસી
ખુબી હય ઠી ખીમારકો પીલાનેકે સાથ આરામ હોતા હય.
મગર ઉસ્કો જ્યાદા મત ખુલાના એક દો રોજમે ઠીકઠીક
આરામ હો જાયગા. લેકીન પહરેજી સમાલના.

નજીરનિસા—જયસા હટીમ સાહબકા શરમાન દિયા જતા હય, ઉસી
તરફસે એ મરજવાલેકી સારવાર ટીયે જાયગી.

હટીમ—મહુત અચ્છા. તો જલદી આરામ હો જાયગા.

નજીરનિસા—જયસા પરવરદિગરકા ધરાદા હો વયસાહી હો શક્તા
હય. ઇન્સાનપે જે બખ્ત ખુદા રહમતી નજર કરતા
હય, વોહી બખ્ત આફતે બલા ચલી જતી હય. ધૂપ ઓર
હાંવકા હરબખ્ત ઇન્સાનકી જીંદગીમે આના જતા હોતા
હય. વોહી ઇન્સાન ગમસે નિમા શક્તા હય. વોહી
ઇન્સાન સન્મ્યાઈ ઓર નેકીકા દોસ્ત હય.

હટીમ—સચ્ચ હય ખુદા ચાહે સો પલમે કરે? (નિરંજન ગફલ-
તીમાં ખેલે છે)

નિરંજન—હે પ્રભુ, હે પ્રભુ, (નજીરનિસા હટીમને દુર ખસી જવા
ઈસારાથી સુચવે છે) મારો દત્તારો પ્રાણ કેમ નિકળ્યો
જતો નથી? હે બધું હે ગુરજી મહેને કામા કરજો.

નજીરનિસા—તમે ગભરાશો નહિ. હવે તમે એક નિર્ભય સ્થાનમાં
હો. માટે સુખેથી આરામ લ્યો.

નિરંજન—ઠીક. મહેને જરા પાણી પાશો?

નજીરનિસા—(નિરંજનને ખેડો કરી પાણીપાતાં) હા. લ્યો આ પાણી
અજબ છે રંગ આ ન્યારો ખુશો પ્રેમ નીશાનો,
ખતાવે માર્ગ એ પ્યારો, રસીલો સ્નેહ દિશાનો,

ન સુખતા બેઠના બળુકા, સદા શુદ્ધ પ્રેમના પ્યાસી,
તણને જગતની પરવા, ફરે થઇ રનેહ સન્માસી,
નથી જ્યાં ફૂગની માઝા, ખરો એ દેશ પ્રેમીનો.
તણ છે લોકની લજ્જા, મળ્યો જ્યાં યોગ પ્રેમીનો.
દીકું છે દીલ મેં દીલથી, નિરંજન નાથ બધીને,
ચકું છું ચિતથી દિન રેન, નિરંજન નાથ માનીને.

અહા ? પરમભાગ્ય. આજ્ઞા તૃણાના સંલગ્ન ફળીભૂત કરનાર
પરવરદીગાર હાતાર છે. (બાળુમાં ઉભેલી પદ્મા બોલી ઉઠે છે)
પદ્મા—તેમાં પદ્મા મદદગાર છે. (વાહ શો પ્રેમરંગ ?) (સ્વમતઃ)

નિશો પ્રેમનો જુદો, પીનારા કોઇ વીરલા છે.
રસીશો રસ એ રૂડો, પીનારા કોઇ વીરલા છે.
કરશે ના તે' કિંમત, રતી આરો નથી દીડો,
રમ્યો છે રસ એ પ્યારો, રસીલા પ્રેમનો મીઠો.

(પ્રેમની મીઠાશ તો ઝોરજ છે.)

નિરંજન—શિવ શિવ શિવ. મ્હારો આત્મા બદ્ધજ ગમરાય છે.
ઉદરમાં કંઈ કંઈ થાય છે.

નજરન્નિસા—તમેને શું થાય છે ?

નિરંજન—બજે...કાંઈ...સમજાય...પડતી...નથી.

પદ્મા—હ્યો બા. આ કાંઈ મેં ખનાવી રાખી છે. તે એમને પાછ
હો. જેથી એઓનો ગમરાટ ઓછો થશે.

નજરન્નિસા—હા લાવ. ત્યારે હવે હું “એમને” બેઠા કરું.

પદ્મા—હાં અં અં એમને કહેતાં કેવું મ્હોટું ભરાઈ આવે છે.

બજે મ્હોટામાં પાછી આવતું હશે કાં.....!

(નજરન્નિસા નિરંજનને બેઠો કરી પોતાના ખભા ઉપર તેનું માથું
ટેકવી કાંઈ પામ છે.)

૫૨—(પ્રવેશ કરી) અશોષ ! વીરનર ?

સુલયમાન—(પ્રવેશ કરી) શિકાર સર ?

(૨૫૨)

પ્રવેશ ૩ બે.

૨૫૩—પાઠશાળાનો દેખાવ.

પાત્રો—ન્યાયરત્ન, નિળનંદ, પ્રેમાનંદ, મહતાનંદ વીગેરે.

(ગાયન)

નમીએ નમીએ તમ ચરણે,
 શ્રી શારદા જગ જનની.
 રહીએ સદાય ચરણે.
 કરે આશ પૂરણ મનની.—નમીએ.
 બીણા ધારી મનહારી (૨)
 કરી હંસ ઉપર સ્વારી,
 સુકતાવણી કરધારી
 મતિ આપ વિદ્યા જનની.—નમીએ.
 ખીલી વિદ્યા વાડી રૂપાણી (૨)
 વિધ વિધ કુસુમની બાણી,
 અમ અરજ સુણી ખિરડાણી,
 દે સુરજી સરસ સુમનની.—નમીએ.

શિષ્યો—(ન્યાયરત્ન પ્રવેશ કરે છે. તેને સર્વ શિષ્ય પ્રણામ કરે છે) સગુણ શિષ્યાચર્ય ગુરુ વાલ્મિકીમ્બોનમઃ.

ગુરુ—શારદા પ્રસન્ન મસ્તુ ! કલ્યાણમસ્તુ !

નિજનંદ—ગુરુ આજે આપનું મુખારિંદ ગ્લાનીયુક્ત કેમ ?

ગુરુ—વત્સ. નિજનંદ. પુત્ર નિરંજન તરફના મુદિત સમાચાર કેટલોક વખત થયા મળતા નથી તેથી આજે પ્રભાતના સમયથી મ્હારું મન એકાએક ખિન્ન થયું છે. કોઈ પણ પ્રકારની વ્યવસ્થા સુઝતી નથી. અરેરે ! તે મ્હારા આશ-પાલક પુત્રનું શું થયું હશે ?

નિજનંદ—ગુરુ ગૂઢાશયવાળા વિચિત્ર જનાવની કંઈ પણ સમજણ પડતી નથી. બધું નિરંજન આટલો સમય સમાચાર મોકલવાને વિલંબ કરે એ તદ્દન અસંભવિત છે. ખરેખર ? દેવની કેવી વિચિત્ર ઘટના ?

ગુરુ—ગોવિંદની ગતિ ગઢન છે. તેનું ધાયું હશે તેજ થશે. પરંતુ પ્રભુ મ્હારા બહાના શિષ્યનું શું થયું હશે ? દુષ્ટ નવાખને હરિયાદ કરવા જતાં ફસાયો તો નહિ હોય ? પાપી-ઓના ઘેર અત્યાચારનું સાત્રાજ્ય સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યું છે. દુષ્ટા દિંદુઓનો રાક્ષસ રૂપે સંહાર કરી રહ્યાં છે. તો પછી આશા વત્સ નિરંજનની સ્થિતિનું એવુંજ કંઈ અનિષ્ટ થયું

હોય તો આશ્ચર્ય શું ? અરે ? મહેને એ મહાર કોહીનર
કપારે મળશે ? મહારો આગાપાલક કિષ્ક કપારે મહારી પાસે
આવશે ? મુરેખર કળિયુમના સમયમાં “ કસાઈ ઘેર કુશળ
ને ધર્મી ઘેર ઘાટ ” અરે ?

મળ્યા દેવને દાનવ, નહે રાહુ નિશા નાથને;
હુપાયો રનેહ-ભાતુ ક્યાં, મહાન વિચાકાશમાં.
અહો ! પ્રભુ એ પ્રાણુભાતુ, કવ પ્રકાશ પામશે;
ગયેલ મમ હાથથી હીરા, કપારે કર મુજ આવશે.

વત્સ નિરંજન ત્હારી વાટ જોતાં કેટલોક વખત વ્યતિત
થશે તથાપિ ત્હારા આશાજનક સમાચાર સાંભળવા મહારી
અવળુ ઈન્દ્રિયો શક્તિવાન થઈ નહિ ! એ કેવું દુર્ભાગ્ય ?

પ્રેમાનંદ—શુર્યર્ષ વ્રજા કલ્યાંત છોડી અંધુ નિરંજનનો પતો મેળ-
વવા યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરવી જોઈએ આમ દિવસ રહિત ચમ
એસી રહેવાથી કંઈ આપણું સાર્થક થવાનું નથી. મહેને
પણ અંધુ નિરંજનનો વિયોગ ખડૂજ સામે છે. માટે હે શુર-
પિતા આપ કૃપા કરી નિરંજનની શોધાર્થે દેશાટન કરવાની
આજ્ઞા આપો તો હું કૃતકૃત્ય થઈશ.

શુરજી—વત્સ, પ્રેમાનંદ તું દિલગીર ન થા. મારા હૃદયમાં કેટલાંક
દિવસ થયાં એનાજ વિચારો ધોળાયા કરે છે. વળી પુત્રી
ગૌરીની પણ શોધ કરવાની જરૂર છે. તેથી કરી તિર્થાટન
કરતાં કરતાં ઉભયની શોધ ચાલુ રાખીશું. એક વંથ અને
દો કાજ થશે પછી કર્તાહર્તા તો શ્રી હરિ છે.

પ્રેમાનંદ—શુરજી આપે જે યાત્રા નિમિત્તે જવા ઇચ્છ્યું છે, તે
અત્યુત્તમ છે પરંતુ આપની સેવા તો મહેને સદાનંદ
આપે છે જેથી કરી હું તો તમારી સાથેજ પ્રવાણુ કરીશ.

શુરજી—ભલે ! ત્હારી ઇચ્છા !

પ્રેમાનંદ—પુનઃ શુર-પિતા આ સેવકની સેવા સ્વીકારવા કૃપાવંત
થશે ?

ન્યાયરત્ન—ભાઈ ત્હારી શી ઇચ્છા છે વાદ ?

પ્રેમાનંદ—ખીજી શી ઇચ્છા હોઈ શકે ?

ન્યાયરત્ન—ભલે ત્હારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર.

નિજાનંદ—શુરજી આ દાસ પર આપની અવકૃપા ન રેવી જોઈએ.

શ્રીજી શિષ્યો—હે ! તાત ? અમે આપનો શો અપરાધ કર્યો ?

ન્યાયરત્ન—પાદિમામ્, પાદિમામ્ ત્વમે સર્વં સંગાથે આવશ્યો તો
આ આશ્રમની શી વ્યવસ્થા ?

શિષ્યો—પ્રભુ થોડા સમય માટે એને વિશ્રામ આપીશું. પણ અમે
આદિ આપ વિના રહી શકવાના નથી. આપનો સમાગમ
અમને અધિક પ્રિય લાગે છે.

ન્યાયરત્ન—તમે સર્વ આવવા તૈયાર હો તો આપણે કાલે પ્રભા-
તમાં અદ્વિતી પ્રયાણ કરીશું. (મંદનાનંદજી પ્રવેશ કરે છે)
યોગ પણ સારો છે. વિજ્યાદશમીને ગુરુવાર મૂર્દૂત શુભ
ચોદહીઆમાં પ્રયાણ કરવાથી ' કંષક અંશે રાગદાયક થશે.
એવું જ્યોતિષ શાસ્ત્રનું પ્રમાણ છે. તમે તમારા વડીલોની
આજ્ઞા મેળવી સત્વર ઉપકાળમાં અદ્વિત્યા આવજો.

શિષ્યો—જેવી ગુરુજીની આજ્ઞા.

મંદનાનંદજી—(સ્વગત) એ સસુરન પંડિતડા કયા કર રહ્યા છે.
માર ધમાધમ એમર ધમાધમ કયા ધુમ મચા રહ્યા છે.
જરા ઉરેકો પુછે તો સહી છી વો કયા ચલતા હય. (પ્રગટ)
નમો ! નારાયણ ? નમો ? નારાયણ ?

સર્વે—નમો નારાયણ, નમો નારાયણ. જય સચ્ચિદાનંદ.

મંદનાનંદજી—જય સચ્ચિદાનંદ. કયું પંડિતજી કયા ચલ રહ્યા હય ?

ન્યાયરત્ન—મહારાજ અમે યાત્રાએ જવાની તૈયારી કરીએ છીએ.
આપ કયાંથી પધારો છો ?

મંદનાનંદજી—હમ આતે હય. કાશી, ગોકુળ, મથુરા, ત્રિવંદ્રાપ્પીન,
પ્રયાગરાજ, શ્રીનાથ હરદ્વાર, હારિકા, અદ્વિનારાયણ, રામેશ્વર,
જગન્નાથ પુરી, અયોધ્યાજી સખ જનના કરતે કરતે ચલે
આતે હય. બસા એ નગર બહોત અચ્છા હય. લેકીન
સસુરન એ ગાઉ કે ગળ કોન હય. સાલેકી લાકી મેં
આગ લગ જાય...સસુરનને એક મુસાફિર ખાનાબી નહિ
બનવાયા. કયસા ચાંડાળ, કયસા ચાંડાળ. સારા દિન ધુપમે
બેઠે બેઠે. શીર દુખને લગા. હત તેરા સચાનાશ જાય...

ન્યાયરત્ન—મહારાજ આપ કયાં હિતયા છો ?

મંદનાનંદજી—સામને બટકી નીચે ધુની લગાઇ હય. ઉધર થોડે
દિન ઠંડરનેકા ખિચાર થા લેકીન કયા કરે ? સસુરન ધસ
ગાઉંકે સભી લોંગ અભાગી હય, અભાગી, અપને મનમે
કે કહીબી અચ્છા આશ્રમ મિલ જાયે તો મુમુક્ષુજનકો
ક્યાકિર્તન મુનાયેમે ! મગર ભાગ સાલેકા (પ્રસાદીની

ચોટલી છોડી આપવા માટે છે.) લો યહ પ્રસાદી તુમતો
ચોડીશી લે લો. (શિષ્યો પ્રત્યે) લો જરા જરા તુમ બી લેલો.

શિષ્યો—વાહ વાહ. લાવો માઈઓ કરો શ્રી ગણેશાય નમઃ શ્રી
શારદા નમઃ જય શ્રી સન્નિધાનંદ દેવકી જય, જય, જય-
જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનકી જય. (એમ કહી પ્રસાદી મ્હોંમાં
મૂકે છે.)

ન્યાયરત્ન—મહારાજ હમારા જવાથી આ આશ્રમ ખાલી પડશે. જો
તહારી ઇચ્છા હોય તો બલે અમારા આશ્રમમાં નિવાસ કરો.

મહારાજ—બહોત અચ્છા. શીરી કીરસન, શીરી રામચંદ્રજી
તુમહારા કલ્યાણ કરેગા. (સ્વગત) લો પાપકે પુતલે મધરસે
જાયગા જય અપના ડંકા ખરાબર જાણેગા. શીર દેખના.
એ સ્વામીજીકા બહાર કયસા ખીલતા હય. રંગીલા બહેપાર
કયસા ચલતા હમ. કયા કિર્તન શ્રવણ કરાવેગે, રમણીયોકા
રીઝાવેગે. માલ મલીહા ઉડાવેગે, જોજનકી બહાર લુટાવેગે,
અચ્છી અછી આરતોંકી ઝાંખી કરેગે, ચંલીથો બનાકર
મોજમજા મારેગે. “આજ કાલ સ્વામીજીકા સિતારા
આર હે.”

શિખરણી.

હવે સાધુ સારે, જૂતળ જીતના પ્રેમ કરના;
કરી કામો ધ્યાના; જીવન ભરના ધ્યાન ધરના.
બની યોગી, ઢોંગી; સકળ જગકો હીક ઠંગના;
તજી સારી માયા, જગતધરકો નિલ જપના.

ન્યાયરત્ન—મહારાજ આવતી કાલે પ્રભાતે અમે અહિંથી પ્રયાણ કરીશું.
તથાપિ હમારા આવતા પહેલાં તમારો પ્રયાણ કરવાનો
વિચાર હોય તો. આ આશ્રમની વ્યવસ્થા શી કરશે ?

મહારાજ—કયા કરેગા. તુમ કહોગે ઉધર તાલા લગાકે આવી
રખદેગે.

ન્યાયરત્ન—મહુ સાર. રમાનંદ તહારં ધર નજીકમાં છે. જોથી કરી
મહારાજને જમારે જવું હોય ત્યારે આવી મૂકી જવાની અ-
નુકુળતા થઈ પડે માટે તહારા ધરની તથા ડોસીની આ
મહારાજને પીઠાન કરાવવા તહારી સાથે તેડી જા.

રમાનંદ—જેવી ગુરૂજીની આજ્ઞા.

મહાનાનંદજી—(સ્વમતઃ) આજ કલ સ્વામિજીકા સિતારા
ઓર હે " ચાલો બાપ ચાલો હમકુ મહાન બરાબર
દિખાના. સ્વામિજીકા સિતારા ઓર હય.

ન્યાયરતન—શિષ્યો તમે પણ તમારા સ્થાને જઈ વડિલોની આગા
મેળવી પ્રભાતમાં બેસા અહીં આવી પહોચજો. (શિષ્યો
પમે લાગી કહે છે)

શિષ્યો—જેવી આગા પ્રભુ. ચાલો બાપજો ચાલો. આજે તો
સોનાનો સુરજ ઉગ્યો.

મહાનાનંદજી—આજ કલ સ્વામિજીકા સિતારા ઓર હે.
(પડો ઉપડે છે.)

[પ્રવેશ ૩ જો સમાપ્ત.]

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થાન—ખગીયાનો દેખાવ.

પાત્રો—નિરંજન નજીનીસા તથા આચા.

નજીનીસા—(તથા નિરંજન હાથમાં હાથ મીલાવી પ્રવેશ કરતાં
નજીનીસાન)

(ગાયન)

હારે કેવી ખીલી વસંત બહાર,
ટહુકે કાયલીયા આંખાની ડાળ.....હારે
મંદમંદ સમિરશે વાયે, તનમનના તાપ સમાયે;
હાયે અંતરમાં પ્રેમાનંદ અપાર.....હારે
નાબુક આ વન વૃક્ષવેલી, આલીંગે લાલને લગ્ન લગ્ની,
અહાહા ? રૂડા પ્રેમના સરોવર ઉભરાય.....હારે

કળિકા ખીલતી સુંદર, રસીલી રસ બરેલી આ,
જુઓ ઉદ્યાનની શોભા, નવે રંગે રસીલી આ.
ટહુકટા મોરને કાયલ, મધુરા ગીતને ગાતાં,
કળીઓ ચૂમતાં ખતે, ભરના વૃંદ ભટકાતાં.
મધુર સુગંધ મકરંદનો, રૂચી કર લગે નાશાએ,
ચિતળ વાયુ તણી સ્હેરો, શીકર અંતર તણી દાબે.
ફવારા ઉડતા પ્યારા, મનોહારી સલિલ કેરા,
વળી બહુ બહેંકતા પુષ્પો, હરે છે દીલ અલી કેરા.

નજીવ્નિસા—ગુઓ પેલી કેતપી કેવી પરિમલ પ્રસારી રહી છે ?

નિરંજન—હા. તેની સાથે આ ગુલચંદ્રેશી કેવી ઝુપી રહી છે ?

ચંપાની રસીલી પાંખડીઓ પણ શી ચિલસી રહી છે ?

નજીવ્નિસા—પરંતુ એ અલિ વિના અધિરી બની રહી છે.

કળીએ ખીલતી મોહક, મધુ સુવાસ આપે છે.

અધિરી એ બની દેયે, સ્વયં સૌન્દર્ય આપે છે.

નિરંજન—તે દોષ એના બાવીનો છે.

સખળ બાવી રહ્યું જ્યેતુ, નહિ રૂપ રંમ જ્યેવાનું,

બની છે બાગ્યવશ બાજી, રહ્યું બાવિથી રોવાનું.

બગ્ગર સૌન્દર્યનું દીકું, સૌન્દર્યે સાપ વસવાના,

પડી સૌન્દર્યની બળે, અવધે હાય વસવાના.

નિરંજન—સત્ય છે.

નજીવ્નિસા—વારૂ નિરંજન એ પરબોગી ચંપક કળિકા સમાન

અન્ય કાષ્ઠ જીવન હશે ખરૂં કે ?

નિરંજન—હા. કેમ નહિ.

નજીવ્નિસા—તો કહો જીવન ? પરોપકારી જીવનો કેવા પ્રકારના હોય શકે ?

નિરંજન—ગુઓ સાંભળો.

(ગાયન)

પરોપકારી જીવન છે જગતમાં નવરંગ,

ચહેના દુર્જન હૃદયે એ રસ રંગ.....

એક આ પુષ્પ કરી પરોપકાર, હરે દુરીજન દુર્ગંધ સાર.

દીયે ગૌરી પયપાન, તે, કરતાં જીવન આનંદ—પરોપકારી.

દૃષ્ટે છાંચા મળે, સંત સમાગમે મોક્ષ બળે;

આત્મ દૃષ્ટે અમૃત ફળે દીડે શાય પરમાનંદ— પરોપકારી.

મૃગલાં મરી કરતુર દમ, માનવ જીવન સાર કરે.

સુખડ બળતાં પોતે દીયે સુમંથ મંદ— પરોપકારી.

કાષ્ઠ પણ અંગાર દહ, નિજ જીવનને ધન્ય મણે,

ધરે ના એ, રીતે શું માનવ જીવન પરોપકાર સુખંથ—પરોપકાર.

નજીવ્નિસા—ખરેખર પરોપકારી જીવનો એવાજ હોવા જોઈએ.

પરંતુ નિરંજન ત્વમારા પર કાષ્ઠએ ઉપકાર કર્યો હોય તો

તમે તેને તેના બદલામાં શું આપો વાર ?

નિરંજન—પરોપકારી મનુષ્યો સ્વપને પણ બદલાની આશા રાખે એ અસંભવીત છે.

નજીરનિસા—ધારો કે કદાચીત તે બદલો લેવાની આશા રાખતા હોય તો પણી તેને તમે શું કાંઈ આપી શકો કે ?

નિરંજન—હા. મારી પાસે જે કાંઈ હાજર હોય તો તે આપવામાં હું બીલકુલ પણ સંકોચ પામું એમ મહારૂં હૃદય મ્હને કહેતું નથી.

નજીરનિસા—નિરંજન તમે જાણો છો કે મ્હેં તમારી સેવા શુશ્રૂષા એક સેવીકાની માફક ઉઠાવી છે. અને હું તેના બદલામાં તમારી પાસે કાંઈક માગું તો તમે તે મને આપી શકશો કે ?

નિરંજન—હા. કેમ નહિ. તમારે માટે આ મહારો જન પણ કુર-બાન છે. તમારા ઉપકારનો બદલો હું પામર તે શી રીતે વાળી શકીશ ? (અહિંયા કંઈ સ્મૃતિ થતાં)

ગણુની સુવર્ણની લાંકા, અલખેલી હિંદ આ દેવી;
બની છે દુઃખમય લાંકા, ચરે આ ! વિશ્વની દેવી.

પાહિમામ, પાહિમામ. તેજ, તેજ જુલ્મી યવનોએ
ભારતમાતાના રક્તને ચુંસી લીધું છે.

નજીરનિસા—શું ? કોણ ?

નિરંજન—હુણ યવનોએ.

નજીરનિસા—શું સર્વ યવનો હુણ હોય છે ?

નિરંજન—હા. જે વિષ, જીવન રક્ષક હોય, તેજ યવનો સારા હોય.

નજીરનિસા—તમે જુલો છો. મારા ધારવા પ્રમાણે બધા યવનો તેવા નહિજ હોય !

નિરંજન—અસ કર. સુંદરી ત્હારા ઉપકારના ભારથી હું દબાજેલ છું. નહિ તો યવનોના પક્ષકારોનો હું પ્રાણહારક છું.

નજીરનિસા—ધારો કે હુંજ યવન યુવતી હોઉં તો તમે શું મ્હને મારી નાંખશો ?

નિરંજન—મહારૂં હૃદય કહેતું નથી કે તું યવન કન્યા હોય ! અને કદાપિ તેમજ હોય તો પણ શું ? ત્હારી વિશ્વ મહારાથી કાંઈ પણ બની શકે એમ છેજ નહિ.

નજીરનિસા—શું સત્યજ કહો છો ?

નિરંજન—હા. પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક.

નજીરનિસા—જો જો હું...પ્રતિજ્ઞા ભંગ થાય નહિ ?

નિરંજન—પણ તું કહેવા શું માગે છે ?

નજીરનિસા—કહેવા માગું છું ? ઉપકારનો બદલો લેવા માગું છું.

નિરંજન—બદલા તરીકે શું માગીશ ?

નજીરનિસા—કંઈક નહીં.

નિરંજન—પણ હાલ હું કંઈક છું, તારો આશ્રિત છું.

નજીરનિસા—તોયે શું ? મ્હારે જે માગવાનું છે. તે તમારી પાસે છે.

નિરંજન—મ્હારી પાસે તો માત્ર આ ઉપવિતબ છે.

નજીરનિસા—હું કંઈ એવી વેત્તી નથી કે તમારી પાસેથી એજ માગી લઉં.

નિરંજન—તારે બીજું મારી પાસે શું છે ?

નજીરનિસા—તમારું મન.

નિરંજન—એનાથી તારે શું છે કામ ?

નજીરનિસા—મ્હારા દિલનો એજ છે વિશ્રામ.

નિરંજન—કેવી નાદાન બાળા બરેબર તું બોળી તે બોળીજ છે.

નજીરનિસા—બસે એમ. પરંતુ મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરશે કે નહિ ? તેતો કહો ?

નિરંજન—પણ જાણ્યા સિવાય કેવી રીતે પૂર્ણ કરું ?

નજીરનિસા—ત્યારે આપ આ પો.

નિરંજન—શું આપું ?

નજીરનિસા—વચન.

નિરંજન—મ્હું આપું.

નજીરનિસા—શું આપું ? લાવો જોડો. (એમ કહી હાથ ધરે છે)

નિરંજન—લે આ વચન (વચન આપે છે.)

નજીરનિસા—બસ આપું ?

નિરંજન—ખચીત.

નજીરનિસા—જેજો વચન આપી ફરી જતા નહિ ? આપેલું વચન પાળજો.

નિરંજન—બરે પાળીશ. તું તારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર.

નજીરનિસા—માંગીશ હોં. વિચાર કરવો હોય તો કરી લેજો. પાછળથી પરતાવું પડશે ?

નિરંજન—બસે બસે. તું તારી આશા વ્યક્ત કર.

નજીરનિસા—કહું છું ત્યારે ?

નિરંજન—સુખે.

નજીરનિસા—જુઓ.

દહને પ્રેમની ભિક્ષા, હૃદય દેવી બનાવેને;
અર્પી સંસારની દિક્ષા, પ્રીતિ બૂધણ સન્નિવેને.
ઉછળતી ઉરની ઉર્મી, નિરંજન ! નાથ કહેવાને;
તલસતા ઓછના છિદ્રો, સુધારસ પાન લેવાને.
રહી નિજ નાથની સંગે, સદા સુખ દુઃખ રહેવાને;
ચહે છે ચિત્તથી ચપળા, પિયુ તમ પાસ રહેવાને.

નિરંજન—અરે તું આ શું વહે છે ?

નિરંજન—મન્યો ધનહીન પેરાગી, નયી મુજ પાસમાં દોડી;
તજ કુબેરનો બંડાર. આવે શું મુજ પાસમાં દોડી.
શ્રીભરી સાલગી ત્હારી, કરે શી વાત આ ઘેર;
તજે દાસને ત્હારા, નવલ એ નાદને મહેલી.

નજરનિસા—વસ્ત્રું છે દીવ તમ પાસે, નયી કંઈ લક્ષ્મીની પરવા;
તજ વિલાસની આસા, ગણીય સુખ દુઃખને સરખા.
નયી જગમાંદિ કાષ્ઠએ, મનરો પ્રેમનો લીધો;
સળી વૈભવવિષે મૂઠી, ખાલો મહે પ્રેમનો પીધો.
તજ મહેત મેડીની પરવા, જીવર પર લાત મારી છે;
કહી દો મુખથી પ્યારા, પ્રિયા તું પ્રાણ મ્હારી છે.

બસ મ્હારી એજ અભિલાષા છે. તે પૂર્ણ કરો. તમારા
વચનનું સાર્થક કરો ?

નિરંજન—કર્મ તજી ગતિ મ્હારી, મતિથી જો વિચારી લે;
ચક્ર ના મુખી સ્વપ્ને તું ભવિષ્ય તુજ વિચારી લે.

નજરનિસા—ભલે મેં સર્વ વિચાર્યું છે. પરંતુ.

હૃદય મંદિરમાં સ્થાપી, પ્રણી તમ પ્રતિમાને;
ધનવી પ્રણયના પકવાન, રિઝાવું પ્રેમના પાને,
ચહું છું ચિત્તથી નિત્યે, નિરંજન નાથ કહેવાને,
ઉભી કિંકરી કરજોડી, પ્રણુ પ્રતાદ લેવાને.

કહો કહો પ્રાણેય એકવાર કહો કે તું મ્હારી છે ને હું
ત્હારો છું. પ્રાણવલ્લભ ત્હારી ચરણ સેવામાંજ મ્હારો
જીંદગીનું સાર્થક છે. બોલો બોલો બહાલા કે તમે મ્હારો
સ્વીકાર કરી ચૂક્યા છો. મ્હારા પ્રેમ માર્ગના પ્રવાસી થઈ
ચુક્યા છો, મ્હારા યોવનના વિલાસી બની ચુક્યા છો.

નિરંજન—પ્રિય મુખે હું તહારથી હાર્યો, તહારે પ્રેમ મેં સ્વીકાર્યો.

કર્યો છે મ્હાત માનુંની, બનાવી પ્રેમમાં વેદો;

લગાવી કાતીલ ઉરે તીરો કરી જખ્મો કીધો દીલો.

મરી તુંજ રનેહની ફાંડી, હૃદય-દેવી કરી સ્થાપું;

મરી કર સુમનની માળા, જખમાળ તુંજ નામની જાણું.

નજરનીસા—હાથ...આજ મારા સ્ત્રી જન્મની સાર્થકતા થઇ.

(ગાયન)

આજ મ્હારે ઘેર વર્ષો મોતીડાના વર્ષાદ,

મલ્યા મ્હારા મન માન્યા શીરતાગમ્

ધન્યમાગ્ય આજ મારું જીવન છે,

પ્રાણજીવન પ્રાણુ સાચુંજ ધન છે.

હૃદય વસન્તે મમ અંતરના અધિરાજ...મલ્યા મારહ

પ્રિતિના પારસમણી છો, પ્રિતમ પ્રિતીની જ્યોત,

ચંદ્ર મન હૃદયના પ્રકાશી, હું છું હુદ્ર અધોત.

નિભાવજે નાથ દાસીની લાજ...મલ્યા

દાયા—(પ્રવેશ કરી) નજરન, નજરન તારા આચા જન કથારના

આવી તહારા મહાલયમાં તહારી વાટ જોઇ રહ્યા છે. અને તું

તો અહિંયા અવશ આરામમાં મસ્તુજ બની છે.

નિરંજન—શું આ યુવતિ યવન કન્યા છે ?

દાયા—જી હા. નવાનની ભત્રિજી છે.

નિરંજન—હાથ...અફશોષ. (મુઠ્ઠા આવે છે)

ટેલો.

પ્રવેશ પ મો.

સ્થળ—સાધારણ મઠાનનો પડદો.

પાત્રો—ચંદ્રમણી, ડોસી, રમાનંદ મહાનંદ.

(ચંદ્રમણીનો પ્રવેશ.)

(ગાયન)

પપૈયા પિયુ પિયુના પોકાર, હું છું જોળન ઘેલી નાર—પપૈયા.

તહારા મીઠા ટહુકાર, મારે મુગો અગો માર,

કામજવાળે હું બળતી પારાવાર—પપૈયા.

રક્તિયા વિનાની રસાળી, છું ન્હાનકડા નાથની ધરવાળી,

રહી છું દીલ બાળી સહેલી મહન માર—પપૈયા.

અંદ્રમણી—પપૈયા, પપૈયા તું ત્હારી મધુર વાણીથી વસંતની વધાઈ આપી મ્હારા હૃદયને આઘાત નહિ કર. અરેરે હું યૌવનના ઉદ્યાનમાં ખીલતી અંપક કળિકા સમાન અલિવર વિનાનીના કલુષિત હૃદયને નહિ સંતાપ. અરેરે મારા જોવી હતુમાળીની મ્હ મુઝા હશે ? મ્હારા માખાપે વરતું વય ન જોતાં કૂળ મર્યાદાના સો હાથના ઉંડા કુવામાં મ્હારો આખો જવ ફેંકી દીધો છે. મ્હારા સુખને તિલાંજલી આપી જીંદગીની અરખાદી કીધી છે. મ્હારા જોવી દુર્ભાગી સ્ત્રીના જીવનને ધિક્કાર છે.

(ડોશી—આગમન.)

ડોશી—(લાકડી ઠોટતી પ્રવેશ કરે છે) દિ...ક...રા...અં...ક...
મ...ણી...શું...કરે છે.

અંદ્રમણી—(સ્વગત) આ આવ્યું શણીતું સાલ. રાંડ સો વરસની ટપરી મારો જીવ લેવા રહી છે. કાંઈ ઘરમાં આવ્યું હોય તો કહે છે કે કાણુ ઘરમાં આવ્યું છે, ને શું છે. રાંડ વાટેને વાટે નડતી ને નડતી. મુઝ મરતી પણ નથી. જાણે કાળની કાગડી બનીને આવી છે કે શું ? એનું મોત સો હાથ છેટે ને છેટેજ રહે છે. આ એકસોને પાંચ વરસ તો થઈ ચુક્યા હવે તો મરે તો સાર કે એક બાજુથી લેવા દોળીને! મારો આવે.

ડોશી—દી...ક...રા રસોઈ થઈ ગઈ છે કે ! મને ભુખ બહુ લાગી છે.

અંદ્રમણી—હા. આ. બધી રસોઈ તૈયાર છે, માત્ર તમારા ચિરંજીવીને આવતાંજ વાર છે.

ડોશી—બહુ સારી દીકરા. જરા પાણી લાવો મ્હને તરસ બહુ લાગી છે.

અંદ્રમણી—હા. લાવી આપું છું. (પાણી લેવા જાય છે)

ડોશી—બહુ બહુ ડાહી છે. પણ સામુનો ધાક બેસાડવા માટે તેને કપડો તો આપવોજ જોઈએ. નહિ તો વઢૂ વંડી જાય. તેમાં મ્હારો રમાનંદ નાનો. પછી તો પ્રજ્જુજ શું ? મ્હારા ધાકથી તો વઢૂ પાંસરી રહી છે, નહિ તો ક્યારનીએ વંડી જત. એ તો “ સામુનો રવાજ જીભમાંજ હોય. ”

અંદ્રમણી—(પાણીનો કળશીયો લઈ આવે છે.)

ડોશી—લાવો દીકરા. (પાણી પીતાં પીતાં) રાંડ અંજણી ચુડેલ આ પાણી ક્યાંથી લાવી ? શું તારે મને કંઈ મારી નાંખવાનો વિચાર છે કે શું ? તારી આંખે મુઝનું નથી ? શું હું ઘરડ થઈ એટલે મારાથી કંઈ બની થઈનું નથી તેથી તું આવું

કરે છે કે ? ગંદ કકાશા ! ધરમાં ગોળી ખેંચી ગઈ છે.
કલટા. પરમાન.

ચંદ્રમણી—સામુજી જરા માનમાં ગેહોજો. મને ખડું ઉકળાવશો નહિ.
નહિ તો જોવા લેવું થશે. પાણી ગોળીમાંથી લાવી છું.
છતાં શિળમ ઋતુના દિવસોમાં થડું પાણી ક્યાંથી થાય ?
હજુ ગોળી માળ્યાને અધીં કલાક પણ પુરો થયો નથી.
જરા વિચારીને તો બોલો છેક અકકલ ખેડેર મારી ગઈ છે
કે શું !

ડોસી—એ અકકલ મારી જવાવાળી ! રાંડ ચોરી પર સરજેરી કરે
છે. (હાથ લાંબા કરીને)

ચંદ્રમણી—સામુજી જરા સખના રહો.

ડોસી—એટલે એટલે શું હું જુદી ? રાંડ ચુડેલ જરા તો માયું
બોલ. ચાલ નિકળ અહિંથી. (એમ કહી ઉભી થાય છે)

ચંદ્રમણી—નથી નીકળતા.

ડોસી—નથી નિકળતી જોઈ છે આ લાકડી ? એક ઝપાટો મારીશ
તો દમખા અરોઃ બેવડ વાળી નાંખીશ ! (સ્વગત) એ તો
સાસુનો રવાખ જીભમાંજ હોય.

ચંદ્રમણી—તમારી લાકડી તમારી પાસેજ રહેવા દેજો. મને મારવા
જતાં કાંઈ ગમડી ખમડી પડશે. તો મહેને મહેનતે બારે
પડતાં ! વળી વેદ ડાકતરના ઓસડીયાં ઘેળવાં પડશે.

ડોસી—એમકે ? હું તને બારે પડું છું કેમ ? તને માફજ સાલ છે.
જો હું ન હોઉં તો તારે ખાસી મઝેથી તાગડ પિન્ના કર-
વાનું થાય. તું બહુજ ચઢી ગઈ છે. પણ આવવા દે મારા
રમાનંદને પછી તારી વાત ? આજે તને ધરનાંથી કઢાવું
ત્યારેજ હું ખરી. હજુ તો હું બેઠી છું ને તું આટલું બહું
વિતાડે છે, તો હું મરી જઈ ત્યારે મારા હોકરાને શું
એ ના કરે. (રમાનંદ બારણા ઠોકે છે.)

રમાનંદ—(નેપથ્ય) માજી ? આ માજી ? બારણા ઉઘાડજો ?

ડોસી—કોણ રમાનંદ કે ? (બારણા ઉઘાડે છે. રમાનંદ ને મદનાનંદ
પ્રવેશ કરે છે.)

રમાનંદ—હા. (સ્વગત) આજે તો મજાએ બસાબર ચંદિકા સ્વરૂપ
ધારણ કરેલું દેખાય છે.

મદનાનંદ—(સ્વગત) આજ કલ રવામિજીકા સિતામા એર
હે (માસન) ક્યું રમાનંદ મહ ધર તુમેરા ?

રમાનંદ—(હાથ જોડી) હા મહારાજ.

મદનાનંદ—(ડાસી તરફ આંગળી કરી) એ તુમેરી ડાસી દે ?

રમાનંદ—જી હા. એ ગંગાસ્વરૂપ.

મદનાનંદ—અરુઠા જન્મ તો મેં જતા હું ?

રમાનંદ—ભલે સિધાવો.

મદનાનંદ—(પુણામાં સંતાઈ ઉભો રહે છે) અરુઠા અમ દેખતા હું કે કયા દેવતા દે ?

રમાનંદ—કેમ માણ આજે શું થયું છે કે આ કનચીઓ સુદાં આમ પડ્યો છે ?

ડાસી—એ આ શંખણીનાજ પ્રતાપ તો.

મદનાનંદ—(વચમાં ખોલી ઉઠી) અરરર તોખાહ કયસા ગજબ. અચસી સુદર પરિ જયસી નાજનીનકો શંખણી કહતી દે ? કયસી બે મુરવત ?

ડાસી—જરા કાંઈ કહેવાય નહિ. બાણે “નવલસાહ હીરજની દીકરી.” જરા કહીએ કે “સોએ ચટે ન સાડે ઉતરે.” બાણું આ ઘરમાં રહેવાનું. “મહોમાં કોળીઓ ને માધામાં ટપલો.”

રમાનંદ—પણ માણ એ છે શું ? આમ આટલા બધા આકળા શા માટે થાય છે ? જરા ધીરા તો પડો. કહો તો ખરા કે એ શું બાબત છે ?

ડાસી—બાણુ એ કહેવાનું ને કરવાનું. જરા પાણી માણું એટલે એને વાઈ થઈ. ને ન છુટકે પાણી લાવી આપ્યું તે પણ બાણું કચરાવાણું ને ગરમ આ ઉનાળાના દિવસમાં મારા જોવીથી એવું પાણી કેમ કરી પીવાય ? બાઈ બાબતે ખુલાશો આમ છે.

અંદ્રમણી—જુઓ સાસુજી તમે છેક એમ જુહું બોલતા નહિ. મેં જોળીમાંથી પાણી લાવી આપ્યું છે. છતાં તમને ખાત્રી નહિ થતી હોય તો જઈને જુઓ કે જોળી ગાળી છે કે નહિ ?

ડાસી—જ બાઈ તું તારે જઈને જો મારે તો જોવું એ નથી તે રોવુંએ નથી. એ રાંડ પકડી પરેસાન છે એને તે ક્યાં ક્યાં પહોંચું ?

રમાનંદ—(અંદ્રમણી પ્રત્યે) પ્રિયા ડાસીને શા માટે સતાવો છે ? હવે પછી એવી બૂલ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરો.

ચંદ્રમણી—તમે અને દુપકો હો છો તે વિચારીને થો. મ્હારી કંઈ બૂલ નથી છતાં ડોસી લડવા માટે એવાં એવાં બઢાના શોધે છે. નહિ વાંકનો વાંક કાઢવાની આદત છે. (આસુ લુછતી લુછતી) બહુ હવે મ્હારે તે શું કરવું? આતો ઘોળીના કુતરે! નહિ ધરનો ને નહિ ઘાટનો. “જ્યાંથી બહાર ત્યાંથી એ ઘાડ” બહો આ અવતાર.

ડોસી—કે.....વી.....કે.....વી પકડી પરેસાન દિસાદા કરે છે?

રમાનંદ—(ચંદ્રમણી પ્રત્યે) પ્રિયતમે ખોટું ન લગાડશો. એ ડોસીને આપણે શું કરવું? કહેવત છે કે...સાહીએ શુદ્ધિ નાહી. એટલે હવે તો જેમ કહે તેમ કરવામાં જ શાયદો છે.

ચંદ્રમણી—બહુ સારૂ પ્રજીવલ્લભ હવે જમવા ચાલો. રસોઈ ક્યારની ફંડી ચાય છે?

રમાનંદ—(ડોસી પ્રત્યે) માણ હવે મેં ત્હમ્હારી સામે ખોલવા માટે સખત દુપકો દીધો છે. માટે બવિબ્યમાં પણ ત્હમ્હારી સામે ખોલવા પામશે નહિ? હવે ચાલો આપણે જમવા બેસીએ. માણ ચાલો ચાલો ગઈ ગુજરી વાતને વિસારી દો.

ડોસી—તું કહે છે પણ તે ગુમાનની બરેલી ગધાડી કહે છે કે ચાલો?

રમાનંદ—(ચંદ્રમણી પ્રત્યે) પ્રાણેશ્વરી તમેજ ડોસીને મનાવો ત્યારેજ આ કળ્યાતું મોટું કાળું થશે.

ચંદ્રમણી—ભલે વાહલોની ગાળ તે ધીની નાળ સમાનજ ગણાય છે. (ડોસી પાસે જઈ) સાસુજી જમવા ચાલો હવેથી હું આપની સામે ખોલીશ નહિ. મ્હારી જે બૂલ થઈ હોય તે બૂલની મને માફી આપો. (ડોસી ડોકું ધુણાવ્યા કરે છે) હોં! હોં! સાસુજી મ્હારા સમ.

ડોસી—હાથ. હવે કેવી દેકાણે આવી. મારા દિકરા રમાનંદનું મોટું જોતાંજ એના રામ રમી જાય છે. વાહ મારા દીકરા વાહ. એ તો સાસુનો રવાળ જીભમાંજ હોય. (સર્વે જાય છે.)

મહાનંદજી—અરરર. થઈ કયસા ગજગ રામજીરી કયસી લીલા. બીડી ચારત ચોર છોટાસા લડકા જયસા શોહર. કયસી કુમલી કુમલી નાજનીન કયસી છોટી છોટી છટીયાં દેખકર મેરા જી ઉચલ પાયલ, ઉચલ પાયલ હોવા હૈ. મગર એ સસુરન છુટીયાં બહોત પકડી હય. દેખતે હમ કે કયા હોવા હૈ? એ સ્વામીજીકા સિતારા કયસા ચમકતા હય. રમાનંદ બનાકો

જયેજે શીર અપન કબી કબી ઇધર આયેજે, એ છુટીયાકું
સમજયેજે, નેતોંકા બાન ચલાયેજે, ઐર નાજનીકા ઉડા
કર છ પાંચ અગીયારે ગીનેજે. (બધાને આવતા જોઇ)
શૂંગારરસમેં જયસી કહી જાતી હય વયસી હી સુંદર
પરી હય.

લગાકે ગધોડા, નવ યુવતિ જો વેષ ધરતી;
વિચિત્રા ત્વાનંગી, મદનવશ હય ચિત્ત કરતી.
અહા! અયસી પ્યારી, જુજ નભરી જનમેટી નહિ,
સુખી હો કે પ્રાણી, રમણ શક્તા હય કર કહિં.
લલાપ પાનેહી, નવ કુસુમમાળો તન બસી;
સુગધોસે પ્યારી, અતરરસ સારી યદી વસી.
નહિ જીરને ઉરકો, કુચ કલશકો મદન કીયા;
વૃથા હીવો પ્રાણી, અહહ જગમેં કયોં કર જયા.

આજકલ સ્વામિજીકા સિતારા ઐર હે. કયું માઇ
સીતારા ઐર હે.

ડોસી—માઇ ? દિકરા ? રમાનંદ. તું જાત્રાએ જવાનું કહે છે. પણ
તેં મ્હારો વિચાર કયોં છે કે ? આ ત્હારી રાંડ મને ખાઈ
જશે, અને દુઃખ દષ્ટને મારી નાંખશે, એ પિશાચીની મને
વાટેને ઘાટે નડશે. ‘તેની કેમ બાબત છે ?’

ચંદ્રમણિ—સાસુમા, તમે હરધડીએ ટાણો થું મારતા હશો ? મારો
એક વખત સહજ વાંક પડ્યો તેટલામાં હું તમારે મન
તદન નકામીજ થઇ ગઇ ? ત્હમારી સેવા હું મ્હારી જનેતાની
પેડે કરું છું છતાં આપ મને નિંદો છો ?

ડોસી—અરે માઇ રમાનંદ એ તો મીઠું મીઠું બોલી છુપો થા કરશે.
જેજે હોં ! એ રાંડ બહુ પહોંચેલી છે. તારે જવું હોય તો જા.
પણ એ ચુડેલને કહેજે કે મને કનડે નહિ ?

રમાનંદ—બહુ સાર માતાજી. (ચંદ્રમણિ પ્રત્યે) પ્રિયવદા. જો જો.
મારી ગેરહાજરીમાં માતૃશ્રીને કાષ્ઠપણુ વાને દુઃખવસો નહિ ?
તમે શુશીલ છો વધુ થું કહું ?

મળી સુશીલા નાર, સજળ તેની જીંદગાની,
મળી સુશીલા નાર, સંસાર મીડો માની.

મળી સુશીલા નાર, સાલખી તેની સ્વર્ગ લખાવે,
મળી સુશીલા નાર, રંકને રામ ખનાવે.
રામ રંકને ખનાવે, ઠીતિધ્વજ જ્યાં ફરફરે,
અવલોહી સુખ ખાણુ, નવનિધિઓ કરગરે.

અંદ્રમણિ—ઠંહાલા, વધુ પ્રશંસા કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. દાસી પર
દયા કરી વધુ પ્રસન્ન કરવી છોડી દો ?

રમાનંદ—પ્રિય. હવે મને આજ્ઞા આપો. ઉપદ્રાણ થઈ ચૂક્યો છે.

અંદ્રમણિ—પ્રાણનાથ બહે સિધાવો. આપના નિમિત્તકાર્યથી પરવારી
શીઘ્ર પાછા વળી દિદારના દર્શન આ દાસીને કરાવો, એવી
મહારી ઇચ્છા પાસે અભ્યર્થના છે. જાણે પ્રાણેશ સુખે
સિધાવો. ઇચ્છા સર્વ સ્થળે આપને સ્થાય થાવ.

રમાનંદ—(ડોશીના ચરણમાં મથું મુકી) માતૃશ્રી આપને અભિ-
વંદન કરી આજ્ઞા માગું છું ?

ડોસી—ખેટા દિર્ઘાયુ થાવ. ભાઈ પાછો વહેલો વળગે હોં તદારા
પિના મને હિંદ પણ આવવાની નથી. શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુ તદારાં
કદમાણુ કરો. (કદમાણુ કરી ડોસી જાય છે)

રમાનંદ—પ્રિય ? રગ્ન.

અંદ્રમણિ—પ્રાણેશ પ્રણામ.

(ગાયન)

ઠંહાલમણી ઠંહેલા આવજો, દીન દાસીને સંભારજો...ઠંહાલ-
અનુપમ શોભા આપ વડે છે, આપ અમારા પ્રાણ...
અંદ્રમણિના નેત્રમણી પિયુ, નવલા ચતુરસુજણ...
સદા સંભારજો...પ્રભુ આવજો. મનગમતા લાડ લડાવજો...ઠંહેલા.
મેઘ વિના જયમ ચાતકી ઝુરે, આપ વિના હું તેમ...
આજ્ઞાદિત આ દાસી ઉપર સદા રાખજો રે'મ

ડોસી—દીકરા ફરજે કુશળક્ષેમ.

હાં પધારજો-સંભારજો...ઠંહાલમણી.

રમાનંદ—હોશીયાર ?

અંદ્રમણિ—ઇચ્છા રક્ષણકાર. (ખાંતે જાય છે) (જવનિકા ઉપડે છે)

પ્રવેશ ૫ મો સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૬ હો.

સ્થળ—મહેસના દેખાવ.

પાત્રો—નિરંજન, નજીજિસા, સુલેયમાન, આયા, નિરંજન હાથ પછાડતો પ્રવેશ કરે છે.

નિરંજન— (ગાયન)

પળ પળ પલટાય, ગતિ ભાવિનિ,
શશીસમ રંગાય, મતિ ભાવિનિ.
શશી, રવી, સિંધુ સરિતા, મંગળ, ગુરૂ, રહે આધિન ભાવિના.
અક સમાન દિપાતિ દિસતિ, ગતિ ભાવિનિ,
દેવ દાનવને માનવ માયાવી, જોષી પંડિત નજીમી પુરાણી.
ન સમજે કૃતિ, ગતિ, રતિ ભાવિનિ...પળ.

ખસ ? થઈ રહ્યું, પાપીના પાસા પોતાર, અડગ અદા પર શુભિનો માર.

થયું જીવન બ્રહ્મ તો પછી જીવવું શું ?
ગયું અંગ વસન છોદાઈ, પછી તેને શીવવું શું ?
ગયો ધર્મ મનુષ્યોનો, છતાં પ્રાણ રહ્યો તો શું ?
કથાઈ બેઠમાન નાદાન, પછી તે જીવશે તો શું ?
કસાવી કપટની જાળે, તળવ્યો ધર્મ દુષ્ટોએ,
કર્યો વિધ્વંશ ધર્મનો, અરેરે ધર્મ દુષ્ટોએ.
લુટાઈ જીવનની લક્ષ્મી, ધર્મહિણ હાકુના હાથે,
તજી ગઈ હૃદયની શાંતિ, પ્રિયા પ્રાણ લક્ષ્મીની સાથે.
ઉખાડી અંગની ત્વચા, હર્યા ના નેત્રો આશાને.
ઉજાણી આપી વનચરને, ચુંથાવી કાં નહિ લાથ વેરાને.
સજીવ રાખીને જીવન મુજ, પ્રજાળી આખ કીધું છે,
હર્યો મમ ધર્મ પિયુષને, હજાહજા પ્યાલું દીધું છે.

અહસોસ શું હું અશ્રદ્ધાવાન હતો ? શું હું એક પેલી સૌંદર્યવતી સુંદરીને મ્હાતો હતો ? ના ના કિંમિત માત્ર પણ નહિ (કંઈ વિચાર કરી) હવે તો જો થયું તે થયું. ખસ તેજ તેજ. હૃદય રમણીએ મ્હારા હૃદયમાં નિવાસ કર્યો છે. હા હા. તેની સૌંદર્યતાની તો અવધિન.

કમાનો ભૂકડી કેરી, મધુરાં કામણ કરનારી,
નયનસર નિશાનોથી, પ્રેમીના મન હરનારી.

કટી કેશરી સમ કોમળ, અંબુજ આત્રની શાખા,
કદળી સ્થંભ છે જાંઘા, મનોહર શુક નાસિકા.
અંધર પરવાળ સમ શોભે, ગુલાબી ગાલરહી આળા,
કરવણીકા કોમળ અતિશૈ, દંત દાડીમની માળા,
હસતી ચંદ્રિકા મધુર વદની, સ્વેત રંગે રસીલી એ,
અલણેલી મનમોહિની પ્યારી, હૃદય મંદિર વસેલી છે.

બસ ચાલ ચાલ જીવ સત્વર ત્યાં ચાલ. પ્રિયાને મળી અધિર
થયેલા હૃદયને શાંતિ મિલાવ.

મુંજાતી રીમાતી હસે રંભા, સંદર સ્નેહની ક્યારી,
મળું જઈ વેગથી ગુલસન, પ્રિયા પ્રાણને મારી.

(થોડેક જતાં અંચાછને ઉભો રહે છે) હાય ? અકસોસ
નિરંજન આ શું થાય છે. એક પરણતિની પ્રમદાના માયાવી મોહમાં
જાપટાર્ષ પવનચક્તિની માફક શું ફરી જાય છે. (જનોઈ પ્રતિ દષ્ટિ
જતાં) અંઢાલણી ત્હારા કૃત્યનું રજા ભોગવવા તત્પર થા. હવે હું
સમજ્યો છું, પરાપ્પર સમજ્યો છું. ત્હારા જેવી પરિજ્ઞા વિનાની
વસ્તુ કામની શી ? જા જા દૂર થા. મારી દષ્ટી સમીપથી દૂર થા
જા જા ત્હારા જેવી ત્રણ તાંતણાની દોરડીનું મ્હારે કામ નથી મ્હારા
હૃદયમાં ત્હારું નામ કે નિજાન નથી. (જનોઈ ફેંકી દે છે)

થયો છું સનાતન ધર્મ લાગી, હવે આ ધર્મ પ્યારો છે,
તજી પુરાણો અસગાળ, હવે આ વેશ પ્યારો છે.
રજ, તમ, સત્વની ધારક, ગુલામી ત્હારી વિસારી છે,
તજી ત્રિમૂર્તિની સેવા, મમતાઓ એ નિવારી છે.
દર્શન પ્રતિમાના ત્યાગી, પીર પયગંબર પોકારી શું,
વિસારી રામકૃષ્ણ નામો, અલ્લાહ અકબર ઉચ્ચારી શું.
ભુલી સીતા સમી ગીતા, કુરાને શરીફ શીખી શું,
વિવેક વ્યહવારને અલ્લે, ઇમામે આરામ લીખી શું.

(જનોઈ પ્રત્યે નજર સ્થિર રાખી વિચારમાં) શિવ ! શિવ !
શિવ. કમળપ્રપ્ત નિરંજન આ શું કર્યું ? અરેરે ત્હારા તે વખતના
વિચારો ક્યાં ગયા ? “ બહે ગુજરી સિતમ કરે આ કાયાનો ચુરો. ”
આવ આવ. દેવી ત્હારા આ પાપી પુત્રની સમીપમાં આવ. ત્હારી
દયાની અમિ દષ્ટિથી આ પાપીના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરાવ. દેવી હું
અને તું સાથેજ ગમન કરીએ.

(જનોઈનો શંસો નાખે છે)

(ગાયન)

શરણાંગત પ્રતિપાળ, શાંખ-સદાશિવ

પાદિ આમૃ

તુંહી તુંહી સ્થામ, વિશ્વનાથ

શાંતિ ધામ પૂરણ કામ.

તાર, માર, તું જગદાધાર, નિવાર તાપ

ત્રિવિધ આવાર.

ત્રાતા હું શરણુતિહાર,

પાર ઉતાર મહારી જીવન-

નાવ.....

આતું હું આતું હું અધમ હું શરણુ ચરણમાં તહારી,

લ્યો કિમ્મતી ત્રિપુરારી હરી હરો મમ પાપ તાપ તમામ-શાંખ્ય.

નજરનિસા—પ્રવેશ કરી ખંજરવતી જનોઈના દુકડા કરી પ્રાણુવલ્લભ

આ શું ?

ફસાવી પ્રેમને ફેરે, કુપો આ ધા કરો જાને,

હમ વચનનો વિશ્વાસ, કરો છો ધાત આ જાને.

કરી નીજ પ્રાણુની હત્યા, બરો છો પાપની પોથી,

પડીને પાપ પુન્નેએ, જશે રસ્તો કયો શોધી ?

દિધેલ વચનનો વિશ્વાસ, સંભાળી પ્રાણુ શું રાખો,

મનેલ દિલદાર દારાને, પ્રિયકર પ્રેમથી જાંખો.

ખસ કે ? આટલોજ વિશ્વાસ ? નાથ, નાથ જાની છતાં તમે
જ્ઞાન શુન્ય કેમ બનો છો ? શરમ છે, શરમ છે. તમેજ મહેને વચન
આપી ચળીત થાવ છો. વિચાર કરો, આપના વચનો યાદ કરો.
આ એક નિરાધાર અખળાના લટકતા આધાર પર ખ્યાલ કરો.
તમારા ધર્મશાસ્ત્ર પણુ પોકારી પોકારીને કહે છે કે જેનું વચન
ગયું તેનું સર્વસ્વ ગયું.

વચન આપેલ ફક્તરથે, ફેકેથી ફેરે હાથ,

પ્રાણુજતાં પણુ પાળતાં, સત્યવચન ચિત્તસાથ.

વચન આપ્યું હરિશ્વંદ્રે, વિશ્વામિત્રને દાન,

પુત્ર, પ્યારી વેચતો, રાખવા રૂડી સાન.

ધન્ય અડગતા તેહની, ધન્ય તેહની માત,

સત્ય વચન જે પાળતા, ધન્ય ધન્ય તેની જાત.

નિરંજન—(કોધથી) ખસ કર ? તે એકવચની હતો તો હું પણુ

એકજ વચની છું. તથાપિ તહારા કુદૃષ્ટથી ગમગીન છું.

મારી પ્રપંચની પાળી, ક્યો છે પાવ કુડો તે,
વદીને મુખથી મીઠું, પાણી વિષ પાણી તે,
ખતાવી પ્રેમ તે ખોટા, ફસાવ્યો પાપીણી પાપે;
કહ્યું હૃદય કામિની કામળ, ગરજ તે સાપની સારે.
નજીશ્નિસા—ગરજ તે સાપની આપે, વખતે શિશુ પણ આપે,
દેખાડે દાર નકોના, નહિ જો કુદચી આપે.
બળે જે હૃદયે કારી આગ, નહિ તે તો સમાવાની,
ખનીને નાગણી કાળી, જરૂર તે ડંશ દેવાની.
ચખાવે પ્રેમના પકવાન, છુટાવે સ્નેહના મોતી,
કહી છે નાર દુનિઆમાં, સાચું પ્રેમનું મોતી.
નિરંજન—ખનું જે કાચનું મોતી, જવેરી હાથ ના ધરશે,
ખતાવે પ્રેમ તું ખોટા, નિરંજન પ્રેમ ના કરશે.
કરીને પાપનું પ્રાયશ્ચિત, હવે મુજને મરવા દે,
હજાળી મલુકતો અગ્નિ, તુજ પ્રેમને જળવા દે.

અરે ઓ પિશાચી કુલટા, કાળા કામ કરનારી કાળ-
મુખી દૂર થા ? ત્હાડું મુખ મને નહિ ખતાવ.

નજીશ્નિસા—પ્રિયતમ પ્રાણેશ આવી ઘેસછા છોડી ઘો વિચાર કરો !
ઉદ્ધતાઇનું ફળ મુખદાયક નથી. આ એક પ્રેમ નિષ્કુકાની
ક્ષુદ્ર યાચના સ્વીકારી લ્યો. (કટાર કાઢી ખતાવે છે) જુઓ
જુઓ આ શું દેખાય છે !

નિરંજન—એ તો કટારી છે, જેવી એ કટારી છે તેવી તું નારી છે.

નજીશ્નિસા—ત્હમારી દ્રષ્ટિ દોષ વાળી છે. આ કટારી પ્રાણુ હર-
નારી છે. તારણહારની રક્ષા કરનારી છે.

નિરંજન—અરે ઓ નારી તું તદ્દન અવિચારી છે, શત્રુનું કાળજી
કંપાવનારી છે. બસ. લાવ. લાવ. તું એ કટારી આપી
ઉપકારી થા.

નજીશ્નિસા—નહિ. નહિ. એ તમોને આપવામાં નહિ આવે. કારણ
કે એ નારી છે, તો એને ધારનારી પણ નારી છે, તેના
જીવનનેજ દિપાવનારી છે.

નિરંજન—ત્હારી પાસે રહેવાથી એ કટારી કાળી પડી જશે ?

નજીશ્નિસા—જો કાળી પડી જશે તો હું એને ઓપ ચઢાવીશ—
મ્હારા રક્તનું પાન કરાવીશ.

નિરંજન—ત્યારે તું શું કરવા ચાહે છે ?

નજીરનિસા—હું કાંઈજ કરવા મ્હાલી નથી પરંતુ એની ભાવનાઓ એજ દર્શાવે છે.

કરવા પાન રકતતું, કિશોરી એ એકતું માંગે,
સૂતા સખી નાથને સ્થાપ, ધરશે ઇન્સાફને આગે.

નિરંજન—સમજ્યો, સમજ્યો. હવે યરાયર સમજ્યો.

કરીને આત્મહત્યા બોળી, અને છે પાપની ભાગી,
મરવા દે તું અરે મુજને, કટારી દે હવે ત્યાગી.

નજીરનિસા—કટારી બે દઉં ત્યાગી, બનતી લાજશે મ્હારી,
બનીને સ્વાર્થની સંગી, દઉં ના ધર્મ વિસારી.

નિરંજન—કરે છે ખ્યાલ તું ખોટો, મિથ્યા મોહ મુક બાળી,
કરશે ગતિ હંસલીની શું, એક કાગડી કામી ?

નજીરનિસા—હીસે છે કસ્તુરી કાળી બુઝો ચુથ તેહના સારા,
હીસે છે ફુંગળી સુંદર, મદી દુર્ગંધની ધારા.

નિરંજન—આત્મહત્યા કરવા તૈયાર છે ?

નજીરનિસા—તૈયાર છે. હજારવાર ઇતેજાર છે.

નિરંજન—તો આ નિરંજન લાચાર છે. ત્યારે શું તું મને એ
કટારી નહિ આપે ? દેવી દેવી હું ત્હારી પ્રાર્થના કરી કહ્યું
હું કે તું એ કટારી મ્હને આપ. દયાની દેવી દયા કરી
આ નિહુકની નિક્ષા પૂર્ણ કર. (રેવા જાય છે)

નજીરનિસા—(ખસી જઇ) દૂર રહો દૂર. મને બ્રષ્ટ કરશો નહિ ?

નિરંજન—શું હું અપવિત્ર છું ? નાપાક છું ?

નજીરનિસા—નાપાક. ખેંધમાન (નિરંજન કાને હાથ દબ)

નિરંજન—ખેંધમાન ? ખેંધમાનની સાખીતી ?

નજીરનિસા—વિશ્વાસઘાતી, વચન બ્રષ્ટ.

નિરંજન—અસ ! હહ થઈ, હું હવે અદિથી ચાલ્યો જાઉં છું.
(નજીરનિસા હાથ પકડે છે)

નજીરનિસા—જવાની વાત ઘો મેલી, હવે તે ક્યાં તમો જાશો ?
ખંધાયા પ્રેમને ખંધે છુટા તે શી રીતે ચાશો.

કમાડો ખંધ છે અંતરના, કદાપિ કેમ તે ખુલશે,
દિલેલી રનેહની સાંકળ, ખોલ્યા વિષ્ણુ કેમ તે ખુલશે.

નિરંજન—શું કમાડ ખંધ છે ?

નજીરનિસા—હાજી. ખંધ છે.

નિરંજન—ત્હારી આંખો અંધ છે. જો હાર ખુલ્લાં છે.

નજરનિસા—જો હાર તુરંગના દેખાય છે.

નિરંજન—મહે.

તુરંગના હોય. મને એ પ્રિય લાગે છે, છટ છટ
હોયજ નહિ.

વસે જ્યાં ત્રિલોકની શાંતિ, લલીતા લાં શીઘ્ર જવા દે,
તણ આ જગતની પરવા, અલખ જ્યોતિ જગાવા દે.

નજરનિસા—એ વૃથા જાંતિ છે ?

નિરંજન—ત્યારે તને શાથી શાંતિ છે ?

નજરનિસા—શાંતિ ફક્ત એકજ વસ્તુથી.

પુરી પ્રેમને પીંજર, રાખવા સ્વામિને પાસે,

ભર્યું આ હૃદય રતનાકર, આપ વિષ્ણુ શુષ્ક તે ખાસે.

નિરંજન—અરે એ કૃતિમ પ્રેમની મૂર્તિ, જવાદે પ્રેમને ત્હારા,
બરેલા વિપના ખાલા, કદાપિ હોય કે સારા ?

શું તું મને ખરા જીમરથી ચાહે છે ?

નજરનિસા—હા. સતી ધર્મે પત્ની એકજ છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, સાક્ષીએ
ફક્ત હું ત્હમારીજ છું. મ્હારો અનુરાગ ત્હમારામાંજ
સમાએલો છે. જીઓ.

ચક્રોરી પ્રાણુ આપે છે, પ્રણયીના પ્રેમને માટે,

પતંગો જન પશુ દેહે, દીવા પર પ્રેમને માટે,

નિરંજન—શાખાશ ?

ખરીધું પ્રેમનું મોતી, સુભાગી સ્નેહના મુલે.

પ્રાણવશ પ્રાણુ મારો આ પ્રણય સાગર વિષે દૂલે.

પ્રાણેશ્વરી આવ આવ આ અધિર હૃદયને શાંતિ આપ
આજથી હું ત્હારો ને તું મ્હારી છે ?

ઉભયનું પરસ્પર હૃદયાલિંગન (યુગ્મન)

નજરનિસા—હાથ ? આનંદ ? જીવન સાહસ્ય ?

આમા—(પ્રવેશ કરી) નજરન આદર્શ સલામતકી સ્વામી આ
ચુકી હે.

શુભધમાન—(પ્રવેશ કરી) કયું ખેટી નજરન ?

નજરનિસા—ચચા જન, આલીસાન ખુદા હાથીજ હો. મેં આપકે
કદમોમે શર ઝુકાતી હું.

મુલયમાન—ખેટા પરવરદિગાર તેરા બલા કરે. અયસીમેં અલ્લાહ કે હજુરમેં શુક શુઝારતા હું (નિરંજન પ્રત્યે) ક્યું નિરંજન તખીયત કયસી હૈ ?

નિરંજન—ખુદાવીંદ આપ નામદારકી રહમસેં દર્દ ગઈ હો ગયા.

મુલયમાન—ખેટા ખુબ નિરંજન મેં તુમ પર ખેટા ખુશ હુવા હું મેરી ખેટી નજરન્ન તુમહી જગરસે ચઢાતી હય. ઇત લીયે મયનેં તુમકો મેરે દામાદ બના ચુકા હું આર કલ તુમકો દીને મજહબમેં લીયે જાયગી. સાદીકી મુબારક ખાદી દીયે જાયગી.

નિરંજન—અયસી નામવરકી ખવાહીશ.

મુલયમાન—ખેટા નજરન્ન કલકે ખાસ્તે તમામ રીસાલા જમા કરનેકે લીયે વજીર ફરીદશાહકો ફરમાન બેજતા હું તુમ તુમારે રહો ખુશખુશાલ આમીન, આમીન, આમીન.

નજરન્નિસા—આમીન, આમીન, ખુદા હાદીજ હો. (નિરંજન પ્રત્યે) કેમ પ્રભુ હવે તમારી આ લીલા સમાપ્ત કરશે કે ?

નિરંજન—પ્રાણવલ્લભે ! ખરેખર હું. તદ્વારા વચનોથી મુગ્ધ થયો છું વિના મુલે વેચાઈ ગયો છું.

કીસ્મતકી કમનસીખીકા, સર્પાદ કયા કરે,

શિરપર ગીરા હય પહાડ, તો ફરીયાદ કયા કરે.

નજરન્નિસા—વાહ વાહ મદારા યૌવનના વિલાસી પ્રેમના પ્રવાસી પધારો પ્રેમ મંદિરીએ પાતળીયા.

(ગાયન.)

ચાલો ચાલો રંગીલા રસીલા હો રાજ,

સલુણાજી સેવા સ્વીકારવા...

આજ મા'રે આંગણે સોનાના મુરજ...

મોતીડે વધાવું, હૈયે જડાવું.

પુષ્પો ચઢાવું, મહેક મહેકે મહારાજ...

સલુણા...

પચરંગી રંગોથી રંગ મહેલ રંગી,

હૈયા હુલાવશું હમેશાં ઉમંગી.

સુના મંદિરીયાં શોભાવવા...

હો રાજ...સલુણા...

નિરંજન— પ્રીતિ પ્રવાહો પરસ્પરે વહાવજો,
 અમી નયનથી અમોને નીભાવજો.
 હસી હસાવજો,
 હૈયાં રીઝાવજો.
 અમે રીસાઇએ તો તમે મનાવજો
 નયનોના પલકારા ઠેકાણે લાવવા.
 વાપતી શું હાથ, સમજ્યા મહારાજ...
 સ્નેહીની સેવા રતીકારવા.

સીન ટ્રાન્સફર.

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—હરબાર નાચરંગ.

પાત્રો—સુલયમાન, નિરંજન, હરબારી, વારાંગના વીગેરે.

સુલયમાન—નિરંજન આજસે તુમકો દશ હજાર સેન્ગીકેડી સરદારી
 દીધે જાતી હય ઐાર એ શમશીર પે.પાઠ નવાજીસ કરતા
 હું ઐાર હિમ્મીદ રખતા હું કે તુમ હુમેરી તરફ હરદમ,
 વશદારીસેં રહો ઐાર મેની સારી સલ્તનતકા સમાવો (ડૂસ
 તથા તલવાર આપે છે)

નિરંજન—(શર ઝુંકાકર) પાદશાહ સલામતકા યરમાન શીર પર
 ઉઠાતા હું. આલમે આલીશાન ઇસ વખત મેં સોગંદ લેકર
 ઇક્રાર કરતા હું કે આપકી દીએ હુધ શમસીરસે સારી
 આલમમેં દીને મજહબકી તવાનીખો ચલાકર હિંદુઓકી
 તવાનીખકો નાબુદ કરકે સારે સારે રઝપૂત બચ્ચેકો આપકી
 ખીદમતમેં હાજર કરનેકી ખવાહીસ રખઆતા હું.

હરબારીઓ—આમીન, આમીન, પરવરદિમાર એહી ખુશાલી મુબારક
 કરે. (નાચરંગ)

ટૂંખો.

પ્રવેશ ૭ મો સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—રસ્તાનો માર્ગ.

પાત્ર—કરીમ, રહીમ, કાળો પ્હાડ, લશ્કરીઓ.

રહીમ—(દાખલ થતાં) દુનિઆ સભી પાગલ હય. કયું દોસ્ત કરીમ દુનિઆ સખી પાગલ હય.

કરીમ—અણ મીયાં કયા કહા.

રહીમ—ખીલ્દુલ પાગલ. તદ્દન પાગલ. અણ દીખા કલકા તમાસા ? કયા ગજબ ?

કરીમ—ખડા મજબ ચાર ખડા ગજબ. એક હિંદુ બચ્ચન ખુશ્ખુરત નાજનીકે લીએ ખુદ હિંદુ ધર્મ છોડકર મુસ્લમાન હો ગયા. કયસી ખુશ્ખી મહેરબાની ઓર અપનેહી હાથસે અપના ધર્મકા નખ્ખોદ નીકાલનેકે લીએ તૈયાર હુવા.

રહીમ—અણ તૈયાર ન હુવે તો કયા. અયસા કોન સુવરકા બચ્ચા હય, કે દીને ખરલામકો ન માને બસ દુનિઆ સખી પાગલ હય.

કરીમ—જાને દોણ મીયાં એ તો ખડા જીંદી થા મગર ઓરતને કુચ્છ જાડુ કર દીધા જાડુ. યા ન પુએ ખાત. નાજનીકે નખરે ખી ઓર હય. જો કાંઈ દેખને ન પાવે ઓર દેખે તો શીર કયા ખાત કહેતા ? જયસા નરમ નરમ પાની બચ્ચસા ખન ગયા ?

રહીમ—અમે ચાર મેરી સાથ સાદી કરતી તો મેં એક વખત નહિ દો વખત નહિ, લેકીન દશ વખત મુસ્લમાન હોતા તો હિંદુ બનજતા.

કરીમ—અણ જાવણ મીયાં કહીં ગીર જાવો. કબી મુસ્લમાનકા હિંદુ હો શકતા હય ? જો વયસા હોતા તો મંચ સાડી સતરા વખત હિંદુ હો જાતા. લેકીન કયા કરે ચાર એ તકદીર.

રહીમ—અહા. હા હા હા. ખીલ્દુલ પાગલ. કયા મીયાં મુસ્લમાનકા હિંદુ નહિ હો શકતા ? આજકાલ પ્હોતશા હોનેકી ખસ્તેહાર આતી હ". આર્થ સમાજ મુસ્લમાનકો હિંદુ બાતી હય હિંદુ ?

કરીમ—માનાઈ ઉસ્કી અયસી તયસી. કયા કુછ હિંદુ મનાકર કીસીકી સાથ ઉસ્કી ખ્હન બેટી દીધી ?

રહીમ—ચુપ ચુપ મીયાં તુમનો ખુશ હોને લગે ? દેખો દેખો આ સામને એ નામદારકા રીસાલા આતા હે. ભાગ ભાગ એ મીયાં મર ગયે.

હરીમ—કયુંજી મીયાં દેખતે હી નાહા છુટને લગા. ઇધર આ જવોજી
દેખીએ તો સહી એ મહા પહેલવાન કયા કરતા હય ?
(નિરંજનનું લશ્કર કવાયત કરતું આવે છે)

(ઇંગ્લીશ કવાયત)

નિરંજન—મહારા બહાદુર સરદારો આપણે એક મહત્વનું કાર્ય
કરવાનું છે. આખી આલમમાં આપણા ધર્મનો વિજયજીતો
લઇ કરવાનું છે. ચાલો તૈયાર થાવ. હિંદુઓના ધર્મ મદિન-
રને તોડી નાંખો. પ્રતિમાને પ્રચંડ પાવકમાં બાળી મુકો ?
પુરાણોને પાણીમાં ઘેળો ? ધર્મગુરુઓને તહમારી સમશેરોથી
હિટાવી દો ? આપણા પાક ઇસ્લામ ધર્મને સ્વીકારનારને
શરણે રાખો. ઇસ્લામ ધર્મનો જીતુની જગડો ચાલુ કરો,
સાધુડાઓની જટાઓ સળગાવી મુકો ? ચારો યાદ રાખજો
કે મહારા કરેલા હુકમના ફરમાનથી વિરૂધ્ધ ચાલનારને આ
મહારી સમશેરના પ્રહારથી કતલ કરી તેના માંસ રકતને
હાગડા કુતરાને નાંખીશ. બોલો અલ્લાહો અકબર. શ્તેહ કરો ?

લશ્કર—આમીન, આમીન, આમીન, અલ્લાહો અકબર શ્તેહ કરો.
(સર્વ જય છે)

રહીમ—અરરર ? તૈયા, તૈયા. (ગાલમાં તમાચા મારી) સુખાન
અલ્લાહ તૈયાહ. કયસા નાલાયક બેઇમાન દુનિઆ સખી
પાગલ હય,

હરીમ—ચલ ચાર ચલ. દેખે તો સહી કે એ બડા પહેલવાન કયા
કરતા હય ? જરા ખીન પેસેકા તમાસા દેખના ચાહીએ.

રહીમ—અજી દુનિઆ સખી પાગલ હય.

(ગાયન)

પાગલ પાગલ પાગલ દુનીઆ સખ પાગલ,
હમખી પાગલ નુમખી પાગલ સખકે સખ પાગલ.
રાખ પાગલ રૈયત પાગલ નોકર પાગલ આમ,
પાગલ કા એહી જમાના, દીખા દીમાગ તમામ.
“પાગલ ખાના” સારી આલમ, પાગલમય સંસાર,
જહાં દેખું વહાં પ.ચા મંચને પાગલ પાગલ પારાવાર.

પડદો ઉપડે છે.

પ્રવેશ ૮ મો સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૬ મો.

કથળ—એક નગરનો દેખાવ. સાંજ્યા તુરયા દેવળનું ચિત્રપટ.
(પાછળથી આમનો દેખાવ મારો કાપો ઈલાદિ પોકારો)

પાત્રો—નિરંજન, સિપાઈ, સાધુ વિગેરે.

નિરંજન—(પ્રવેશ કરી)

કરના કલ્લ જો અપને, મજલગકો માને નહિ;

કરના કામ તમામ ઉસ્કા, જો હમકો પહેચાને નહિ.

જાઓ કામ તમામ કરો, દીને મજલગકા ડંકા બજાકે સારી
જહાંમે' નામ કરો.

સિપાઈ—જયસા નામવરકા ફરમાન (સર્વ સૈનિકો જય છે) (મારો
કાપો હાય હાયના પોકારો)

નિરંજન—(સ્વગત) આજથી ધર્મદ્રોહનો પાયો મજબુત રાખાયો છે.
જેઉંધુ' કે મને ભ્રષ્ટ કરી નવાજ સુવચમાન પોતાના તખ્તને
કયાં સુધી સ્થિર રાખી શકે છે. વિદ્રોહના બી વવાઇ ચુક્યાં
છે તેને ફળ પ્રાપ્ત થવાની આશાઓ અવલંબી રહી છે.

સિપાઈ—(એક સાધુને પકડી લાવી) ખુદાવિંદ એ સાધુ અપને દીને
મજલગકી જહોતસી બદખોષ કરતા હય તૌખાહ સુખાન
અલલાહ તૌખાહ.

નિરંજન—(સાધુ પ્રત્યે) કેમરે જોગટા હરામનું ખાઈ ખુબ મદમસ્ત
બન્યો છે, ત્હારા ધર્મના ઢોંગમાં ચકચુર બન્યો છે. બોલ
શો વિચાર !

સાધુ—વિચાર ફિરતારનો.

નિરંજન—તો સાંભળ હુકમ આ સરદારનો, કર સ્વીકાર દીને ઇસ્લામનો.

સાધુ—કર ના ઉચ્ચાર તું એ નામનો! એ નામથી જૂન'ડળ કંપે છે.

નિરંજન—તારું મ્હોત તારા શીર પર ટપે છે. એ બેઇમાન જરા માન !

સાધુ—છેક શું બૂલે છે માન !

નિરંજન—બસકર ગુલામ ! વધુ બોલી મારા કોધને વધારે છે. તારા
મ્હોતનો સમય નજીક પધારે છે .

સાધુ—મૃત્યુની ગતિ કેાણુ નિવારે છે !

નિરંજન—હું નિવારું છું અબય વચન આપું છું.

સાધુ—હટ્, હટ્, તારૂ અબય વચન તનેજ મુખારક આપું છું.

નિરંજન—હૈ કેટલું ગુમાન ! જીવન રક્ષામાં કેટલો નાશાન !

સાધુ—જીવન રક્ષા જમદીશ કરશે.

નિરંજન—તો આ સમયે તુટી પડશે, તારો જમદીય નાશી જશે.

સાધુ—નહાસી જશે ! તારો જેવા એક જલ્લાદથી હુપાઇ જશે !

નિરંજન—હા તેમજ થશે.

સાધુ—મને તારે કરવાનું તું કરીશ પછી આ મુખથી હરિનામ નહિ જશે.

નિરંજન—એમ કે નહિ જાય ઠીક લે ત્યારે આ તારી હાંનું પરિણામ ? છે કોઇ હાનર ?

સિપાઇ—(પ્રવેશ કરી કુરનસ બળવી) જી હજુર હુકમ કરમાઇએ.

નિરંજન—આ હરામખોરને ચાલુકથી ફટકારો.

સિપાઇ—જયસા હુકમ (ચાલુકના ફટકા મારે છે) રામનામ પોકારતાં સાધુ મરી જાય છે.

નિરંજન—(ક્રોધથી) લે જાવ આ લાસકો મહાંસે ઉઠાકર આગને જલાકર ખાખ બનાવો. નહિ નહિ થકી બદમાશકો એક હડે ખાડેમે ગીરફતાર કરો કામડા એર કુતેડી મીજખાની ઉડાનેકે લીએ વંદાહી ગીરાવ.

સિપાઇ—બ્લોટ ખુમ (નગરમાં આમ લાગે છે હાય હાય લ્હાય લ્હાયના પોકારો.)

નિરંજન—સમાલના. કોઇ ઇન્સાન જીન્દા રહેના ન પાવે. કાશીગકુ કલ કરના અમસા અપના પાક મજહમકા ફરમાન હય. ઉમીકા ઇકરાર કરને વાલેકો ખુરા અંજામ દીખાયા જમયા (આગમાંથી ગમરાએલો માણસ નહાસી આવે છે) પકડો પકડો વો કાફીર બાગતા હય. (સિપાઇઓ પકડી લાવે છે) કેમરે કમખખત શું કરે છે ?

હિંદુ—કરંધુ જીવનનું રક્ષણ.

નિરંજન—રક્ષણ કરવું સ્હેલું નથી ? કર ઇસ્લામ ધર્મનો સ્વીકાર ?

હિંદુ—ચોકબો ઇન્કાર.

નિરંજન—હજુ કર વિચાર ?

હિંદુ—વિચાર વિચાર બસ એકજ. જ્યાં સુધી સૂર્યાંદ્ર ગતિ કરે છે ત્યાં સુધી વિચાર એકજ.

વિચાર—બસ કર તારો વિચાર નહિ ફેરવશે તો સમયેથી દુકડા થશે ?

હિંદુ—દુકડા થશે તો થવાદે, મને મારા ધર્મને માટે મરવાદે.

સમર્પણ છે સર્વ ધર્મે તો, મરવું છે ધર્મને માટે

અટળ રહી સ્વધર્મમાં, મરવું છે સ્વધર્મને માટે;

પડી સ્વધર્મ સાગરે, શરવું સ્વધર્મને આરે;

કરી સ્વધર્મની સેવા, મરવું છે સ્વધર્મને માટે.
 અવસર આજ આવ્યો છે, અમુલ્ય સેવા કરવાનો;
 બળદાન દઈ કાયાનું, મરવું છે સ્વધર્મને માટે.
 અલાવ જલસાદ તું તરવાર, આરે મદન ઉડાવી દે;
 કરી દે અંગે અંગને જુદા, મરવું છે સ્વધર્મને માટે.
 કરી ના દેશની સેવા, કીધી ના ધર્મની સેવા;
 અધાર ધર્મ દ્રોહીને હાથે, મરવું છે સ્વધર્મને માટે.

નિરંજન—(ઉદ્ધ) કેટલો બેદરકાર. નિરંજન ધર્મદ્રોહી ? શું હું ધર્મ-
 દોહી ? ઓ પાપાત્મા તું મને ધર્મદ્રોહી મ્હી ધિકારે છે !

હિંદુ—હા હું ધિકારું છું તને અને તારા ધર્મને ?

નિરંજન—તો તને શિક્ષાના મયની નથી દરકાર ?

હિંદુ—દરકાર શા માટે ? કેને માટે ?

દરકાર રાખું ધર્મની, દરકાર છે આત્માપની;

દરકાર રાખું ત્રિશમાં, ફિલમા અધાર પાપની.

પડ્યુ બેર પેટ પર, મૂર્ખા કહે મુખ મૂક;

મોત આગસ્ટ પીગની, જો દરકારી ગુલામની.

નિરંજન—ઓ મૂર્ખા ઇન્સાન જુદી ન થા. જો આ સમસર તારા
 શીરપર તૂ છે ?

હિંદુ—મારૂં મન પ્રભેદ પુષ્પ લુટ છે ?

નિરંજન—મરણ જોયું શું કુલ છે ?

હિંદુ—મારો અંતરાત્મા આનંદ જુલે જુલે છે ?

નિરંજન—મસ કર તારી હઠનું પરિણામ તને હમણાજ આપું છું ?

હિંદુ—હું પણ ત્હારી ગતિ માપું છું ? મૃત્યુ આપવાની સત્તા ત્હારી
 નથી ?

નિરંજન—તો મરતાવાન કોણ છે ?

હિંદુ—મરતાવાન કિસ્તાર છે ? નેનો તું ગુલામ છે ?

નિરંજન—મસ ચુપ ! કયા છે ? ત્હારો કિસ્તાર ?

હિંદુ—ચરાચર ? વ્યાપી :લો છે ? જમદાર ?

નિરંજન—લે ચાલ ? મા તૈયાર ?

હિંદુ—તૈયાર !

નિરંજન—હોશીયાર ? ?

હિંદુ—હાથ ? મદદગાર ? (તરવાર મારવા જતાં ઓક ઓકું
 પ્રગટ થવું)

દયા—સત્યુર કર ?

નિરંજન—ઓ બદકાર ? ઐરત તું કોન હે ?

દયા—હું દયા છું ?

નિરંજન—દયા ? કોનસી ? દયા ? કયું આછ હે ?

દયા—મારી શક્તિ મને અહિ ખેચી લાવી છે ?

નિરંજન—ત્હારી શક્તિ ત્હને અહિ ખેચી લાવી છે, કયા શાહનું
હરમાન લાવી છે ?

દયા—હરમાન ? જગતિનું લાવી છું. ત્હારી પાસે મ્હારી એક પ્રાર્થના
કરવા આવી છું

અરજ મ્હારી સુધી, મ્હને સ્થાન આપી દે,
ચતાં આ પાપ કૃત્યોથી, ત્હારો હાથ ઉઠાવી બે.

નિરંજન—(મોટેથી ખુમ પાડી) કદાપી નહિ ? સ્વપ્ને પણ નહિ ?

કરવા પ્રયત્ન આ કામો, સમશીર હાથ ધારી છે,
વિનાશ ધર્મનો ધારી, દયાને દુર કાઢી છે.

દયા—ત્યારે શું મને સ્થાન નહીં આપે ?

નિરંજન—તા નહિજ.

દયા—ત્યારે હું મૃત્યુ પામીશ ?

નિરંજન—મહે તું મરી જા મને તેની લેશ માત્ર પણ પરવા નથી.

કરેલા કાળા કામોથી, કાળું નામ ગળ્યાયુ છે;
પથા નામા તથા ગુણા, ખતાવવા મેં વિચાર્યું છે
મુજ નજર સમક્ષ, કૃત્યનો પહાડ ઝવાયો છે;
શુદ્ધ નિરંજન નામ જાતો, કાળો પહાડ પહેવાયો છે

કાળા પહાડ—અક્ષરાક્ષસના હૃદયમાં સ્થાન ન જોઈએ દુર ચા.

દયા—આશ્રિતને સ્થાન દેવું, એ માનવ ધર્મનો સિદ્ધાંત છે;
દુઃખીઓને ત્રાસ આપે, એ રાક્ષસોનો કાન્ત છે
અપકાર પર ઉપકાર કરવો, સર્વનાં એ ધર્મ છે;
સમજ પુતળા પાપના. ધર્મ ચુકે શમ છે.

નિરંજન—(અરાડીને) બસ કર ઓ પાપીણી સાપીણી દુર ચા. બસ
જા (એમ કહી ધક્કો મારે છે) (દયા પડી જાય છે.)

સિપાઈ—(ખુમ પાડી) ઓ ખુદા એ કયા ગજબ હુવા. એ ઐરત
મર ગઇ નામદાર અગ કયા કરના ?

નિરંજન—જવ. ઉરકો મહાંસે ઉઠા કર એક ઉડે ખાડેમેં ગાડ દે.
જસ લીએ શીર ઉઠને ન પાવે (દયાને ઉઠાકે છે એકના
અનેક રૂપ) (આક્ષણ નાસી જાય છે.)

નિરંજન—પકડો, પકડો. હાથ દયા ? શિકાર છટકે ગયા ?

ટેન્કો.

અંક પહેલો સમાપ્ત.

અંક બીજો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—કરબારનો. (નાચરંગ) (મમરાયલો વાણીઓ પ્રવેશ કરે છે.)

પાત્રો—વાણીઓ, બાદશાહ, મુસલમાન, બાદશાહ.

કેસ નં. ૧ લો.

વાણીઓ—હન્સાહ ? હન્સાહ ? હન્સાહ ? અનહાતા હન્સાહ ?

(એક મુસલમાન હાથમાં ઘોડો લઇ પ્રવેશ કરે છે)

મુસલમાન—ખડા રહે કમખખ સુવરકે બચ્ચે બખી મેં તેની ખચર લેતા હુ હરામખદા પેસા લેને આયા ? કયા તેગ ખાવાને કુચ્છ થેલી બેલી રખીયા ? (એક ઘોડો મારે છે.)

બાદશાહ—અય બેમુગ્વત હન્સાન સખ કર તું કોનસી જગ પર અયસા શીસાદ મચાતા હય હપર તેરા મકાન નહિ હય યહાં તો બાદશાહ મુસલમાનકા હરખાર હય. સિપાહ ? પકડો એ હરામખોરકા ? કયું બન્યા કયા હય તકરાર ? તરી કોનસી હય દાદ ?

વાણીઓ—જી સરકાર મેરી એહી હય કરીઆદ મ્યેં મંગતાહું આપકી પાસ દાદ નામચર હું આ માણસ પાસે રૂપીઆ ૮૫૫) માગુ છું તે એ મને આપના નથી, આ જુઓ એના હાથનુ ખત ? હું બચારે એની પાસે રૂપીઆ મામચા જઈ છું ત્યારે એ મને આવીજ રીતે મારવા આવે છે. આપ નામદાર પણ જુઓ છો કે હુ કેવી બચંકર સ્થિતિમાં આપની પાસે આપરો છું

બાદશાહ—પુરે ખદમાસ. વો બન્યા કયા કહેતા હય ?

મુસલમાન—જી હા સન્ન હય. મમર મેને લીયા જખ દેનેકા કરાર કીયા ન થા.

બાદશાહ—લીયા જખ દેનેકા કરાર ન કીયા થા. તો હસ ખત કીસ ખારતે લીખ દીયાથા ?

મુસલમાન—બહાપનાહ. લીખ દીઆથા લેકીન મેરી પાસ અયસા ધારા હય, કે લેના ઉરકા દેના નહિ તો શીર મેં કીસ તર-હસેં દઈ કખીર સાહબખી કહતા હય કે.

મંખા કિનારે ધર કરૌ, ને ન્હાવો નિર્મળ નીર;

લેના ઉસીકા દેના નહિ, કહે ગયે દાસ કખીર.

(એક મૌલવી ઉઠીને કહે છે)

મોહન—તદન મહત ? ખુદાવંત કબીર સાહેબ અવસા બોલતા હવ કે,
મંઆ કિનારે સર કરો, મે આવી નિમળ નીર;
હત વિના ફળ ન પામીએ, કહે મરે દાસ કબીર.

બાદશાહ—સચ્ચ હવ. કોઈ હવસોદા એહી જોટાળા હવ. (મુસલમાન પ્રત્યે) બોલ. તું ઉસ્કા પેતા દેતા હવ આ નહિ ? તરફ દેખાહી પડેઆ.

મુસલમાન—હરમીઝ ન દુંગા.

બાદશાહ—બદમાસ કાહીર તું ન દેઆ તો અસીયત દેની પડેગી.

મુસલમાન—મરીમ પરવર મેરી પાસ કુચ્છ નહિ હવ ? મેં લાચાર કું ?

વાણીઓ—સરકાર માગ્યા એ ખડા પેસેરાલા હવ. પણ મારા પૈસા આપવા પડે તેથી એકું બોલે છે.

મુસલમાન—હજુર પરવર મેં સોમદ આકે કહેતા કું કે મેરી પાસ એક દુડી કોડી બી નહિ હવ. એ બન્યા જુદ બોલતા હવ.

બાદશાહ—અચ્છા તેરી પાસ કુચ્છ નહિ હવ તો ઉસ્કા મુલામ હો ?

મુસલમાન—ગુલામ ? હવસા અન્નમ ? તૌઆ, તૌઆ. અવસા કોન નુરનખીકા બચ્ચા હવ કે એક કાહીર નાપાક હિંદુડી ગુલામી કરે ? પયમંનર સાહમક શરમાન હવ કે કશીર હિંદુડો ગુલામ બનાના મગર ઉસ્કા હોના નહિ.

બાદશાહ—અચ્છા તિયાદ ? અવ સમત પડો આબુકસે હોરાન પરેશાન કરો ? (તિયાદઓ અબુકથી ફરકારે છે)

વાણીઓ—(સ્વમત)—લે લેતોળ. બેદનઅ લે લેતોળ. અટણી પ્રસાદ બરા આખી લે

મુસલમાન—દેતા કું. દેતા કું મરીમપરવર મુઝે માફ કરો.

બાદશાહ—ખામોશ. તિયાદ બગો ઉરડી સાથ લો બનીએક રૂપેએ દીલા દો ?

તિયાદ—(સલામ બરીને) ખટોત ખૂપ. (વાણીઓ વચેરેતું જવું)

વાણીઓ—આલો બાઈ આલો હલ્લેશાં.

કેસ ૨ બે.

આલિય—(પ્રવેશ કરી) શીઆદ ! શીઆદ !

બાદશાહ—બોલ તારી શી છે કાદ.

આલિય—હલ્લાય આલમે આલીશાન મારી શીઆદ એ છે ને બાદશાહ સલામત હવારા ધર્મ કાર્માં કરેક સખત તમારો કામો પકાઈ તામતો મુસલમાન સદકાર અમેને કલિમંધ કરી અમારી ધર્મ કામણીને દુઆને છે. તેમજ દેવવચની પરિન

વસ્તુને અપવિત્ર કરી અમેને અન્નિશ્ચય પીડે છે તે માટે
આપના તરફથી તેનો યોગ્ય નિર્દોષસ્ત્ર થવો જોઈએ ?

બાદશાહ—સિપાઈ ? પકડો એ કાશીરુક ? અન્નો હો અન્નો ? ઉરકે
હાથ પાઉં મેં જાંજીર જઈ કડક તુગમમેં કલો ? જોર
મુસ્લમાન બનાવો. જો વેા મુસ્લમાન ન હોવે તો ઉરકો
જહાજમમે પહોંચવાવ. (બીટી લઈ લઈ જાય છે)

સિપાઈ—જયસા નામવરકા શરમાન

બાદશાહ—મેરે બાહોશ વજીર ફરીદશાહ ઓગીસાકે રાજા નંદનકુમારકી
પાસ જો કાસીદ બેળ ગયા થા. વેા બાવા કે નહિ ?

ફરીદશાહ—જહાજનાક બાજ તક વેા બાવા નહિ હમ બેટીન
બાજકલમેં આ જાયમા

બાદશાહ—અન્નો અપના ફરમાન વેા રાજપુત બચ્ચા કબુલ ના
કરેમા તો ફીર કયા કરના ?

ફરીદશાહ—કયા કરના કયા અપની સારી મસ્તનતકી ફોજ તેવાર
કર ઉતકે દેશપે લડાઇ જાહેર કુલે નસીયત વેા કહોર રાજા
નંદનકુમારકુ દેની પડેગી ?

સિપાઈ— પહેરાવાળો પ્રવેશ કરીને) નામદાર જો કાસીદ ઓરી-
સાકે રાજમેં બેળ ગયા થા વેા બાજ દેવડીપર ખડા હમ ?

બાદશાહ—અન્નો ઉરકુ જઈ આને દે કયસી ખુશ ખબર. કયસી
પરવરદિગારકી બહેનબાની હમ કે જીસ બખ્ત જો આંહીએ
શોહી હાજીર હોતા હમ

ફરીદશાહ—પયગંબર સાદખકા લડકા કામખી દિન મમખાર હોતા
નહિ (કાસીદ બાવી સલામ કરી ઉભો રહે છે)

બાદશાહ—કયું કયસા સમાચાર ?

કાસીદ—આપકે શરમાનકા ઇન્કાર.

બાદશાહ—કયા મેરે ફરમાનકા ઇન્કાર ? અમસા કરનેવાલા કોન
હમ ગમર ?

કાસીદ—જો હમ રાજા નંદનકુમાર.

નથી પહેની હાથમેં યુડીઆ, હમ રાજપુત બચ્ચેને;

બનાઇ મુગલાઇકા બાંદી, હમ રાજપુત બચ્ચેને

બાદશાહ—કયા મુગલાઇકા બાંદી ? મલ્ક કયસા મેરે શરમાનકા અપ-
માન, સજા નંદનકુમાર તેરા તોફાં શુમાન, તો મેરા નામ
સન્મા સુલ્તમાન. કોઈ મેરે જયસા સુલ્તાનકા અપમાન કર
શીર કે શીરપર સાત લગાકર કયા ફાયદા નીકાલને ચકાવા

દશ, મેરી ખાશ તખર હોનેસે કયા હાથ હોતા હય. મેશ-
ચા અપમાન કરનેસે ઝહેરી સાંપકી મોહમે' હાથ રખનેસે
કયા હાસીય હોતી હય. ઉસકા તુમે ખ્યાલ ખરાખર હીખાના
ચાહીએ. મેરે પ્યારે વજર અપને હામાદ કાલાપહાડકો લગાછ
કર દે લીએ એનીસાપર કુચ કરનેકા દરમાન બેજે.

કુરીદશાહ—જયતા દરમાન.

(લડાઈનો ડેન્સ નાયરંગ સાથે.)

(સર્વેશ આલ્યા જવું)

પ્રવેશ ૧ બે સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૨ બે.

(સ્થળ જંગલનો પડદો.)

પાત્રો—પ્રજાત, યોગીશ. અને ઉપા ત્યા સખીઓ.

(ગાયન)

વહુ માતા વિશ્વ વિખાતા ! પદ પંકજ તુજ ભરભૂમિ,
જીવનનાં અમિલપ પુરે તું, પંખ સુખદ પ્રિય પ્રણય બૂમિ !
શીર મુઠ દિમાદિ રાજે, દાક્ષિણ જુજ પંજમ વિરાજે,
વામ જુજ બહે માનની ગંભા, ચરણ સુમે મહારાષ્ટ્ર બૂમિ-વંદુ,
સુરગળની તું નકિત માતા, ઝાધિવર કેરી નિવાસ બૂમિ,
વેદ પ્રકાશે જગદગા અજે, દેવબૂમિ અમ સ્વર્ગ બૂમિ-વંદુ,
વીર રત્ન ની વિજીતિ નાના, વિશ્વ વિશેષ તુજ મુજ ગતા,
લક્ષ્મી તથાં નવલાંજ સ્વરૂપે, શોભી રહી શી સુવર્ણ બૂમિ-વંદુ,
પૂરથી ચેતન બર્ગ તું રહે, જડ વિજ્ઞાન-તિમિર વિખેરે
સુલ્યા બટના શરણે અવ. પાદ પુજે તુજ પ્રણય બૂમિ-વંદુ,
પશ્ચિમ જગ રહિતથી ગાજે, ભારતિક સુખ-આત્મનપર ગજે,
જડમાં ચેતન તત્ત્વ વિરાજે, એ આકર્ષે આર્થ-બૂમિ-વંદુ,
નિશ્ચયર રહ સુગ વધાવે, નીતિ રીતિ સપ સળાવે,
આત્મમાનના પાદ બણાવે. જગદિત કાજે જન્મભૂમિ-વંદુ.

પ્રજાત—જગયુષ્ધ ધોર આ કાળું, મુજે ના સત્ય કંઈ રસ્તો,
વાયે છે તોશાનનાં વાયુ, ચઢીને મેધ મર્જનંતો.
અમરતી દમની અપળા, વિદ્યુતા જય વેગથી ચાલી;
વસે આદ્યતુ વાગી, ફુનિઆ મહા રેલે દુખાણી.
શેઠા છે ચોદિશનાં કિસ્સા, મેલા ત્યા કાળના રિપુ.
પ્રયડ કલમ કાળનો અગિ, બન્યો છે શાંતિનો રિપુ.

અહા ? સર્વત્ર ધોર અંધકાર સ્વાર્થી, અહંતા,
મમતાના મેધનો ગડમડાત આફતનો ઝનુની ઝેની વાયુ, પ્રલય
કાળનું પાણી ચોદિશાએ વર્ષે રહયું છે અંધકારનું ગુપ્ત
સ્થાન ગર્જી રહયું છે હશે દિશાઓમાં માયાની જ્વનિકા
આગ્છાદિત થઇ રહી છે અહા ? શી વિધિની લીલા ?

શ્રીગેદ્ર— પ્રમળ વાયુની સંજે, ભરે સાગર ઉછળા,
બેઠી ખડકના પાસા, કરે છે આમની આશા.
તજી શાંતિને સદવાસ શરી શાંતિ નહિ મળશે,
બની હતભાગી ભારત આ, હવે એ દુઃખ ક્યાં ટળશે.
શાંતિનું સામ્રાજ્ય સાંપત સમયમાં અશાંતિ દેવીનું
પુત્ર : આવગમન થતાં સંકટના પહાડો તજે પિચારી ભાગ્ય-
વશ ભાર્ત દબાઈ જશે ધૂંદાઈ જશે.

પ્રભાત—ત્યારે શું ? નેનો ઉદ્ધાર નહિ થશે ?

શ્રીગેદ્ર—જશે કાળે કરી સર્જનો ભાગ્યમનું ઉદયાચળે કિંમ્ય પામશે.
પડી સીના રાવણ હાથ, ઉદ્ધાર નેનો ત્યાંથી થયો,
પડી દ્રૌપદી દુષ્માન, ઉદ્ધાર તેનો ત્યાંથી થયો.
દ્રૌપદ જાળે પાંડવ દુનાયા, ઉદ્ધાર તેનો ત્યાંથી થયો,
નગરાય કળી કરે હરાયા ઉદ્ધાર નેનો ત્યાંથી થયો.

તેવીજ રીતે સુખ પાછળ દુઃખ અને દુઃખ પાછળ
સુખ સદાકાળ આવી મળે છે. કહે પ્રભાત હવે આપણે કયે
માર્ગે પ્રયાણ કરીશું ? જો કિત્તર તરફના માર્ગે જવાર્યા
થે હા સમયમાં આપણે આપણા ગૃહ ભેગા થઈશું.

પ્રભાત—ભાઈ શ્રીગેદ્ર ત્યારે જવું હોય તો જા. પણ હું તો મારા
બંધુ નિરંજનનો પત્તો મેળવ્યા સિવાય પાછો ફરનાર નથી
મને તો તેનો વિશેષ અતિશય માલે છે.

શ્રીગેદ્ર—અહા ? કેવા વિચેત્ર વિચાર.

મન ચરકટને નચાવે, અમણા જીતવશ બાશે.

કહો કડવી લીંઝડીનો રસ, મીઠો કેણુને લાગે.

પ્રભાત તું નાંદક હઠ કરે છે. ત્યારા બંધુનો આજે
ત્રણ ત્રણ વરસ થયાં પતો નથી તો તે શું હવે તને મળશે ?
થોડા વખત પર સમાચાર આવ્યા હતા કે બાદશાહના દર-
બારમાં ખુસલમાન બની મોઠા સરદારની પદવી ભેગવે છે,
તો હવે ત્યારે એવા ધર્મદ્રોહી બંધુની આજ્ઞા રાખવી એ
તદન બર્ષ છે.

પ્રભાત—યોગેન્દ્ર ત્હારી મુલ્ય છે. બસે તે ધર્મદ્રોહી થયો છે, પરંતુ તે સ્નેહદ્રોહી તો નહિજ થયો હોય.

કડવી હોયે લોખંડી, મીઠી તેની છાંય,

ખંધુ હોય અખોલ્હો, તોએ પોતાની ખાંય.

યોગેન્દ્ર—પ્રભાત ત્હારું કહેવું સત્ય છે. પરંતુ તું હાલ ત્હારી તપાસ કરવાનું મુલતવી રાખ. જો કે સર્વત્ર ધર્મવિચ્છેદ પ્રજ્વળી રહ્યો છે તે જ્યાં સુધી શાત ન થાય ત્યાં સુધી આપણે નિર્ભય નથી. કાળો પહાડના હાથથી ધર્મ બચાવવો અને ચમત્ક્રોના હાથથી પ્રાણ બચાવવો બરાબર છે. હાલ કાળો પહાડ ઝોરીસા પર આક્રમણ કરનાર છે તો પછી વિદ્રોહનું પ્રયત્નજ થું.

પ્રભાત—અસ યોગેન્દ્ર તારે જવું હોય તો જા જ્યારે કાળો પહાડ ઝોરીસા પર આક્રમણ કરનાર છે તો પછી મારે સાંપ્રત વિચ્છેદમાં મારા સ્વદેશને ખાતર આત્મબળીદાન શા માટે ન આપી કાળો પહાડના માનનું મર્દન ન કરવું જોઈએ ?

યોગેન્દ્ર—પ્રભાત તું દિવાનો થયો છે.

પ્રભાત—હા હું મારી સ્વદેશ બૂમિની ખાતર દિવાનો થયો છું, મસ્તાનો થયો છું.

તજને જગતની પરવા, મરીશું સ્વદેશને માટે,

તજ આ દેહની દરકાર, મરીશું સ્વદેશને માટે.

મળવી રણયોને, મરીશું સ્વદેશને માટે,

માખી શત્રુની શક્તિ, મરીશું સ્વદેશને માટે.

દેશું દેશું પ્રાણની લક્ષ્મિ, સ્વદેશને માટે,

ત્યાગી બૂમિ સ્વર્ગ મેળવશું, હમારા દેશને માટે.

અસ યોગેન્દ્ર જા ? હું જગન્નાથ-પુત્રીનાં જઈ શત્રુના સામા ધા ઝીલી, દેહની સાર્થકતા કરવા કટીબદ્ધ થાઉં છું.

યોગેન્દ્ર—બસે વિચ્છેદનાય વિપત્ત હરો ?

પ્રભાત—અસ્તુ પ્રહ્લામ ?

યોગેન્દ્ર—પ્રહ્લામ ? ? (ખન્ને છુટા પડે છે. યોગેન્દ્ર જતાં પ્રભાત અટકીને ઉભો રહે છે)

પ્રભાત—સામેથી કોઈ મુકુમારીકા જળપાત્ર લઈ કેવી લચકતી આવે છે ?

(દૃષ્ટી ખીંચત)

હ્યા—અહા ? શું સૌંદર્ય ? (ઉપાતું જવું)

(પડદો ઉપડે છે)

(ગાયન)

ચાલી ચતુરા ચટક ચાલથી.

મન કોભાવી-લગાવી.

ગજ ગામિની એ ભામિની રહી જૂમડળ શોભાવી,

હૃદય વીજાના તાર અચૂકાવી,

પ્રેમના રણધાર ગળાવી.

ચાંદી ગજ ચંચળ ચપળા, અંતર જ્યોત જગાવી.

પ્રવેશ ર ને સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૩ ને.

સ્થળ—નિરંજનનો રંગભૂવન.

પાત્રો—નંદાનિસા, નિરંજન, દાસી. અનુચર વીજેર.

(નંદાનિસા નિરંજનનો પગ દબાવતી બેઠી છે, નિરંજન મુનો છે)

(ગાયન)

શીલ નિલમ સાચું સૃષ્ટીમાં અગદળ જ્યોતિ પામે,

ગૃહલક્ષ્મિ સુનીદિ વ્યાં ત્યાં સમૃદ્ધિ સર્વે વીરામે

વિશ્વ સકળની શાંતિ વસે ગૃહ આંગણે.

નવનિધી આવી રહે સદા ચરણે,

આદર્શ દંપતિ દીવ્ય સંસારે, જીવન મુખદ ગાળે.

નંદાનિસા—નારી જન્મની સાર્થકતા, સતી ધર્મ, પતિ સેવા, પતિ-

ચરણ સમીપ સ્વર્ગ મુખનો આદર્શ જોઈ દૈવન-એજ ભાગ્ય.

પતિ ચરણ સમીપ, સતિ સ્વર્ગ તુચ્છ ગણે છે,

પતિ ચરણ સમીપ, ઐહિક કર્મ અલપ ગણે છે.

પતિ ચરણ સમીપ, શાંતિ નૃત્યોદયની ધરે છે,

પતિ ચરણ સમીપ, મદ રિપુનો હરે છે.

મદ રિપુનો હરે છે, સાક્ષી શંકરની શી વિસાતમાં,

જે નારીએ પતિ ચરણ પુજ્યા, તેને ન્યુન રહી શી વાતમાં,

ખરેખર સ્વામિનિ પાદુકા સેવન તો અમુલ્યજ છે. હું પરમ
ભાગ્યશાળી છું કે,

કરી પતિ પાદુકા સેવ, સગણુ બ્રહ્મ ઉપાસું,

કરી પતિ પાદુકા સેવ, રસિક રમાકંઠ આરાધું.

કરી પતિ પાદુકા સેવ. અડસઠ તિરથ ત્યાગું,

કરી પતિ પાદુકા સેવ, બચોબચ ભાવટ બાંધું.

બવોભવ ભાવટ બાંધુ, ક્ષેત્ર ખેડયું મેં પરમ યુક્તિનું,
તજી આળખંપાળ સૌ, મંત્ર સાધન સાંધુ એ મુક્તિનું.

સત્ય છે કે જોણે પતિની સેવા લાગી તેની સર્વ સેવા, બહિષ્કાર છે. પતિ સેવનાથી શુભાશુભ કર્મ પ્રાપ્ત થાય છે.

તજી પતિની સેવ, અન્યની ભક્તિ કરી ન કરી,

તજી પતિની સેવ, કરમદિ માળ ધરી ન ધરી.

તજી પતિની સેવ, સુકિર્તિ સંપત્તિ રળી ન રળી,

તજી પતિની સેવ, દયાનિધીથી મળી ન મળી.

દયાનિધિયા મળી ન મળી, પતિ ભક્તિ શુભ સાર છે,

સાચે સાચે હું બજીશ, પુરુષોત્તમ પતિ કિન્તારને.

પતિવ્રતા સ્ત્રીને સ્વામિ શશ્યગાર રૂપ, અત્યુત્તમ શોભાની શક્તિ
કરનાર કાંતીનું કાંચન પરમ જ્યોતિર્મય બની રહ્યું છે. સ્વામિનું
ભૂષણ સુંદરીની પ્રભા પ્રસારી રહ્યું છે.

હરિગીત.

સૃષ્ટિના સુંદર તત્ત્વમાં, દંપતિ દિવ્ય સ્વરૂપ છે,

આજુબાજુ સતી નારીનું, પતિ દેવતા અનુપ છે.

કંકણ અતિ કર ઓપતા, મુદ્રિકા મનોહાર છે.

પટકુંજ દિપે પતિદેવનું, બાલ દીલડી રસાગ છે.

કંચુકી ધારી શિયળની, બની દેહિપ્યમાન સુમતિકા,

ઝંઝર તણા કલરવ થકી, વ્યાપિ રે' વિશ્વે શાંતિકા.

નયની સજી પતિ પ્રેમની, મોહન સદા હિર હાર છે.

નાગાર એ સતિ નારીનો, પતિ દેવતા શ્રીકાર છે.

દિપાવે શુશીલા વિનયથી, નિરંતર ગૃહ સંસારને,

પ્રકૃત્ત વદન રાખી રહે, રીઝી રીઝવે બરધારને.

આર્ય મહિલા જાદો, પતિ નોકા તારણદાર છે.

નિલમ સળે શીલ સુંદરી, તેનો જગે જગદ્ગાર છે.

નિરંજન—(ઉઠીને જાગૃત થઇને) પ્રાણ વલ્લભે આ શું? આટલો

બધો શ્રમ ઉઠાવવાનું કારણ ?

નજરૂમિસા—કારણ ? માત્ર પતિ સેવા.

નિરંજન—અહાહા ? એક યવન કુળમાં પણ અમૂલ્ય રતન પ્રગટ્યું છે.

આચાર્ય તારા પણ મહદ્ભાગ્ય ? હે સર્વવ્યાપક સ્વામિસુંદર,

તારી પણ કૃતિ અબજ છે.

[શાખરણી

બસીહારી તારી, વિજયવર દિસંતિ અતિ વણી,

રચી ખુશી બારી, નવલ ધવલ આર્થ ગૃહ તણી.

બરી જુમાં સારી, વિનય વિનવાથી ગૃહમણી,

ધરી શીલા ધ્યારી, શયિ વદની કાંતિ કૃત તણી.

હૃદયેશ્વરી આપને આર્થ સંસાર અતિ પ્રિયકર છે કેમ ?

નજીશ્વરિયા—હૃદયનાથ આર્યાચારિત્ર વળી જીવનને નખરસ પ્રેરક છે.

એમાં બીજુંલ સંશય નથી તેનાજ નમુના રૂપે મ્હારી સેવા,
કર્તવ્ય પરાયણતા પામી છે. ધન્ય છે આર્યાચારિત્રાવળીને.

દાસી—પ્રુદાવંદ. શાહી શરમાન લે કે આગા હુવા કાસીદ, આપણી
એકસાની મ્હાતા હય ?

નિરંજન—જા તેને સત્વરે અહિ મોકલ. (કાસદ આવીને નિરંજનના
હાથમાં પત્ર આપે છે) પ્રિયવદે હ્યો આ પત્ર તમે વાંચો.

જોઇએ શું લખ્યું છે ?

નજીશ્વરિયા—પ્રાણેશ્વર. બાદશાહ સલામતના હુકમથી વજીરે બાલમ
ફરીદશાહ લખે છે કે ઓરિસાના રાજા નંદનકુમાર મહા
અભિમાનથી આપણી સત્તાની અવગણના કરે છે માટે તેના
પરાજય કરવા તમારે તમારા સૈનીકો સહિત ઓરિસા પર
મદાઈ કરવી

નિરંજન—(હૃત પ્રત્યે) તું જા અને વજીરે બાલમ ફરીદશાહને
મ્હારી સલામ સાથે કહેજે કે હુકમનો અમલ ત્વરાથી થશે.

હૃત—(સલામ કરીને) ખેલોત ખૂન. (હૃતનું જવુ નિરંજન દાસીને
ખૂન પાડે છે)

નિરંજન—દાસી દાસી ?

દાસી—(પ્રવેશી) જી હજુર શી આગા ?

નિરંજન—અત્યારે પહેરાપર કાણુ છે ? તેને જોલાની હાજર કર ?

(દાસીનું જવું) (સિપાઇનું આવવું.)

દાસી—અન્નદાતા પહેરાવાળો હાજર છે.

નિરંજન—(સિપાઇ પ્રત્યે) અત્યારે પહેરો ત્હારો છે કે ?

સિપાઇ—જી હા.

નિરંજન—ક્યાંથી ક્યાં સુધી ?

સિપાઇ—આરથી ચાર વાગ્યા સુધી.

નિરંજન—લે ત્યારે આ પત્ર મ્હારી છાવણીમાં પહોંચાડી સરદાર
સાહરને કહેજે કે સર્વ સૈનિકોને હથેલીઆર સહ તૈયાર રાખવા.

સિપાઇ—મહુ સાઈ. (જવું)

નજીશ્વરિયા—પ્રાણુવલ્લભ. આટલી મધી ત્વરા કરવાની શી જરૂર ?

નિરંજન—મનોહારી કાળાપહાડના કાથમાં આવેલું કામ ત્વરાથીજ થયું જોઈએ. કારણ કે રહેલું કામ રાત્રી રાવણથી પણ થયું નથી.

નજરન્નિસા—પ્રાણવલ્લભ આપ મને અહિં મુકી જશો તે મારાથી સહન નહિ થશે. હું પણ તમારી સાથેજ આવીશ ?

નિરંજન—વલ્લભે આપ આ શું વદો છો. તમારે સાથે આવવાની ઉત્કાંક્ષા શી વિકટ વિગ્રહ સમયના તોશનમાં તમારી હાજરીનું પ્રયોજન શું ? અહિં ભુખેથી રહો મમ પ્રાણ ?

નજરન્નિસા—નાથ આપ એ શું જોલો છો. આપ વિગ્રહના વિકટ સંકટો સહન કરવા પ્રમાણ કરશો અને આ દુર્ભાગીની અહિં આ એકમાત્ર કરે એ કેવી વિચિત્ર ઘટના ? નાથ જરા વિચારો તો ખરા. કાયાથી છાંયા દૂર રહી છે ખરી કે ?

નિરંજન—પ્રિયા બધુંકર માનલાને પ્રત્યે તમારા જવા સુકામળ મુલામના પુષ્પોને સંભાળવું એ અતિ મુશ્કેલ થઈ પડે તેનો વિચાર કરવા એ શું ઉચિત નથી ?

નજરન્નિસા—તેની કાંઈ શીકર નહિં. તથાપિ આપના સંસર્ગથી પડતા સંકટો સહન કરવા સમર્થ થઈશ. પરંતુ આપના વિયોગથી પડતાં દુઃખો મારાથી સહન થઈ શકશે નહિ ? પ્રાણનાથ પ્રાણનાથ મને પણ સાથે લો નહિ તો હું આત્મહત્યા કરીશ. પ્રભુ તમે શું જાણતા નથી કે સતિને પતિ વિયોગ અનુભવ હોય છે. વધુ શું કહું વલ્લભ ?

તજી સ્વામિ સંસર્ગ સ્વમા શુ શું કરે છે,

તજી સ્વામિ સંસર્ગ, સંકટ હીને સહે છે.

તજી સ્વામિ સંસર્ગ, દીનરાત્રિ દૈવે બળે છે,

તજી સ્વામિ સંસર્ગ, વિરહ વન્હીયા બળે છે.

વિરહ વન્હીયા બળે છે ગૃહગળ સ્વામિ વીના શૂન્ય દિશતા,
તજી સ્વામિ સહેવાસ, કુટીલા દેવા નિશ્ચિદાન હીસતા.

ચહી સ્વામિ સહવાસ સિતા વનવાસ વસે છે;

ચહી સ્વામિ સહવાસ. દ્રાપદી નિજ દેહ દમે છે.

ચહી સ્વામિ સહવાસ, દમયંતિ વન વન ભમે છે,

ચહી સ્વામિ સહવાસ, તારા વૈભવ તને છે.

તારા વૈભવ તને છે, સતિ સ્વામિ સર્વે રંગે રહે છે,

વિસારી વૈભવ વિલાસ, સતિ આનંદ હરે ધરે છે.

નિરંજન—પ્રિયા તમે ખરેખર મને યુગ્મ કર્યો છે તમારો આરો
દૃઢ અગ્રદ જોઈ હું તમોને ના કહી શકતો નથી. બહે
તમ ની ઇચ્છા પૂર્ણ કરો. હું સૈન્ય શિબિર તરફ જઈ સર્વ
તૈયારી કરી શીઘ્ર પાછો આવું છું એટલે તમો કુચ કરવાના
સર્વ સાધિત્યો સજ્જ કરો.

નજીરનિસા—દેવ ખરેખર આપનો મારા પ્રત્યેના અતુલ્ય પ્રેમનું
આ દિગ્દર્શન થાય છે.

(ગાયન)

નજીરનિસા ને નિરંજન—

ધન્ય ધન્ય જીવન મહારં થયું.

પ્રીતમ પ્રીતીનું નાવ મલ્યું.

સાગર પાસ સરીતા જતી,

હર ધારી પીયુની આજ્ઞ અતિ.

દંપતિનું દિવ્ય રૂપ બન્યું.... ... પ્રીતમ.

હૃદયરમણી પ્રીતમ પેલી,

નવોઢાછો નૌતમવેલી.

હર આલિંગન જામી રહું. પ્રીતમ.

(બંનેનું છુટા પડવું)

સિન ટ્રાન્સફર.

પ્રવેશ ૩ ને સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૪ થી.

પાત્રો—મદનાનંદજી, ચંદ્રમણી, મંભીરમલ, અજપાળ,

અને શ્રીતાલજન વિગેરે.

(સ્થળ—વૃક્ષાદિયા ઉવાયેલું એમાન)

(મંભીરમલ ત્યા અજપાળ એકમેકને ખબે હાથ મુકી પ્રવેશ કરે છે.)

(મદનાનંદજી મહારાજની સભા)

અજપાળ—અલ્યા મહારાજલ આરે ? મંભીરમલ આમ આય આમ આય.

મંભીરમલ—ચમ અલ્યા અજપાળ આરે અજપાળ શું શે. તું એક
ચંદા સરસ છે તો આ બંદા સો ચંદા સરસ છે, સમજ્યો
શંકના ?

અજપાળ—સમજ્યો, સમજ્યો. બે હવે તારાથી હાર્યા. ટુંકી વાળને
કે પાત્રું અલ્યા કાલે સ્વામિજીનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા તું
આયો તો કે ?

મંભીરમલ—અલ્યા ચમ હું નતો આયો કે ? તારી હોમે તો બેઠો
તો એટલામાં બૂલી જાયો કે ગધેડીના ? (ધબ્બો મારે છે.)

અજ્ઞપાળ—કેમ તને વ્યાખ્યાન પ્રસંગ પડ્યું કે નહિ ?

ગંભીરમલ્લ—વ્યાખ્યાન. વ્યાખ્યાનની તો વાત જ થું ચહું, જાણે બમમય સંસાર સાંભળીને આપણે તો દિગ્મુદ બની જીઆ. થું બાધ સ્વામિજીની અલૌકીક વાણી હું તો જાણે ગાંડો ને ઘેલો જ બની ગયો છું ખરેખર સ્વામિજી ને સ્વામિજી જ છે.

અજ્ઞપાળ—હા બાધ. સ્વામિજી તો જાણે સાક્ષાત્ ભગવાનના અવતાર તો નહિ હોય ધમ લાગે છે. પણ અલ્યા ગંભીરમલ્લ તેં કંઈ સાંભળ્યું છે કે ?

ગંભીરમલ્લ—ના બાધ મેં તો કાંઈ સાંભળ્યું નથી. તું કંઈ નવા સમાચાર કહે તો સાંભળીએ.

અજ્ઞપાળ—અલ્યા મેં તો સાંભળ્યું છે કે, રમાનંદની સ્ત્રી સાથે કાંઈ ગોટાળો છે ગોટાળો.

ગંભીરમલ્લ—અરે મૂર્ખા ગોટાળો ક્યાં નથી જોને ક્યાં જીઓ ત્યાં ગોટાળો. આલ્મણીઆ હોઠલમાં પણ ગોટાળો. હનમતી હનમતમાં પણ ગોટાળો ક્યાં જીઓ ત્યાં ગોટાળો.

અજ્ઞપાળ—બરાબર છે, બરાબર છે બાધ બડાબડ છે

ગંભીરમલ્લ—અરે જરૂર ગાંડીઆ તું તો વહેમી તે વહેમી જ રહો. એવા મહાપુરૂષ મહાનાનંદજી જેવા આત્મજ્ઞાની હૃદય નિઃકલાળા લપટ હોઈ શકે ખરા કે ? વાત કરનારા જખખ મારે છે જખખ. પેલી ખિચારી ચંદ્રમણી પ્રસંગને અતુસરી એકાદ બે ભજન બોલે છે એટલે લોકો તેને ચક્રીએ ચઢાવે છે અરે એવા ભક્તિ પ્રેમી તો કાંઈ વિરભાજ હોય છે. તેઓને જગતની પરવા હોતીજ નથી. “ દુનિઆ તો આમ-થીએ બોલે ને તેમથીએ ખોલે. ” “ કરવતી આવતીએ વેરે અને જતીએ વેરે. ”

દોહરો.

કુવા હોય તો ઢાંડીએ, સાગર કયમ ઢંઢાય,
નિર વલોલે પ્રિતથી, માખણ કયાંથી ચાય.

બાધ દુનિઆની ગતિ એવીજ છે. આધુનિક સમયમાં તો માનપાનની લ્હાણી હોય તોજ જય જય બોલાય.

દોહરો.

માન પાનને ચાંદના, ચાન્સ ક્યાં અજમાય,
દુઃખી ખિચારો ભાર્તઆ, કયાંથી સુખીઓ ચાય.

માટે બાઈ ચાલ સામેથી સ્વામિજીની સ્વારી પણ
આવી પહોંચી (કેટલાક શ્રેતાઓ હઠીને ઉભા થઈ) હરહર
મહાદેવ જય સમ્પ્રીદાનંદ શ્રી મદનનંદજી મહારાજકી જય.
શ્રી સદ્ગુરુદેવકી જય.

મદનનંદજી—નાનાયણ, નવજીવ (સ્વમત) આજ કાલ સ્વામિજીકા
સિતારા જોર હય. (મદનનંદજી આસનપર બેસે છે, કેટલાકે
કુલ-હાર પહેરાવે છે. કેટલાકે રૂપીઆ નાંખે છે.) અરે બાઈઓ
આ રૂપીઆને આમો સાધુ શું કરીએ ? (કેટલાક બોલે છે)
બકતો—આપજી ચાતુરમાસ સમાપ્તી સમયે પૂન્યદાન કરજો સાધુ-
સંત જમાડજો.

મદનનંદજી—ચાલો એ પણ ઠીક છે.

(સ્વમત) સ્વામિજીકા સિતારા જોર હય. (યાસન) બાઈઓ
પરિશ્રદ્ધ પરમજ્યોતિ સ્વરૂપ પુરુષોત્તમ પરમાનંદ દયાળુ દિનવ-
ત્સલ દિનાનાથરમાપતિ અને ચૈત્રીઓના હૃદયમાં રમજી કરનાર
એવા ધીહરિની પૂર્ણ કૃપાથી આપણે સર્વ તે જગતપિતાના
મુણુઆવા એકય થયા છીએ. આપણા અહો ભાગ્ય છે.
પુન્યવાનોના પુન્યનું જ આ ફળ છે. આ શ્રોતામંડળમાં એવા
પણુ હૃદયના માણુસો હશે કે.

કવિત.

કહે તે સમજે નહિ સમજાય સમજે નહિ,
કળી ભોગ કહે, કહીકે અવીસારસી.
કાક કે કપૂર જેસે, મરકટકો બૂપણુ જયસે,
બ્રાહ્મણકો મક્કા જયસે, મીરકો બનારસી,
બહીરકે આગે તાન, માયકે સંવાદ જયસે,
હિન્ડકે આગે નારી, લામત અંધારસી.
કહે કવી મંગ મન માંહે, તો વિચાર દેખો,
મૂઢ આગળ વિદ્યા જેસે, અધ આગે આરસી.

(સમાચારી એક બાણુસ બોલી ઉઠે છે.) (સમાજન)
જય શ્રી સદ્ગુરુ દેવકી જય. જય શ્રી મદનનંદજી
મહારાજકી જય.

મદનનંદજી—બાઈઓ ગતરોજ બ્યાખ્યાન સમયે ક્યાંથી બાકી
રહ્યો છે ?

ચંદ્રમણી—સ્વામિજી બ્રહ્મમય સંસાર એ વિષય સિદ્ધ કરવાનો છે.

મદનાનંદજી—સત્ય દે. વાંચે હવે પદ સંપન્ન થયાંથી ખાહી છે.

અબપાળ—મહારાજ.

વેદ પુરાણ કુરાણ પઠી, કહા બધે વિદ્યાન.

મદનાનંદજી—શ્રી સમ્યક્દાનંદ દેવકી જય, શ્રી સદગુરુ દેવકી જય.

વેદ પુરાણ કુરાણ પઠી, કહા બધે વિદ્યાન,

મિથ્યા સખ છક પ્રેમબીન, પટશાસ્ત્રકો જ્ઞાન.

સર્વ સાક્ષ સંપન્ન થયા હોય તો પણ પ્રેમ વિના તે સર્વ વિદ્યા અને જ્ઞાન મિથ્યા છે. વળી શ્રી ઝોસાંધ સ્વામિ તુળશીદાસજી કહે છે કે.

વિના પ્રેમ રીઝે નદિ, તુળશી નંદ કિશોર,

અગાધ બવસિંધુ તરન, એર ન કોઈ કપાય,

પ્રેમ નાવકે આશરે પ્રેમી જન તર જાય.

સંસાર સાગરમાંથી તરવાને માત્ર પ્રેમ એજ એક સૂદર નૌકા છે. પ્રેમથી જગત ચાલે છે. પ્રેમથી “પિતા, પુત્ર”. “પતિ, પત્ની.” “ભગીની, બાતા”, “શેઠ નોકર” “આપણું કોણું” એ સર્વ પ્રેમથીજ છે. જો પ્રેમ જગતમાં ન હોય તો તમે આત્માને સર્વ મંડળી ગૃહકાર્ય ત્યાગી તેમજ અનેક વૃત્તિઓને એક બાબુએ મુકી અને આવો નહિ. તમે અને આગ્રહ પૂર્વક રાખો નહિ. પ્રેમ તમારામાં છે ને મારામાં છે. પ્રેમમાં તમે છો અને પ્રેમમાં હું છું હું અને તમે સર્વ પ્રેમમયજી છીએ નિરાકાર બ્રહ્મ ચૈતન્ય એવા અનેક નામેથી જેને આપણે પોકારીએ છીએ અને પ્રભુ પણ પુર્ય પ્રેમને માટે સાકાર સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે જેમકે પ્રહલદ. ક્રી. અંબરીષ, પાંડવો, દ્રોણી વિગેરેના કાર્ય માટે પ્રભુ ધાયા દતા એ પણ એક પ્રેમજી માટે? એ સર્વને વિદીતજી છે. અહાહા? શું પ્રેમનો પ્રતાપ? પ્રેમથી કોઈ ચીજ મોટી નથી.

નથી નિપજતો પ્રેમ, વાડીમાં પાણી પાતાં,

નથી નિપજતો પ્રેમ, તેલ ચણાને નહાતાં.

નથી નિપજતો પ્રેમ, માંધી ડાશીને હાટે.

નથી નિપજતો પ્રેમ, બોળતાં વાટે ઘટે.

નથી મળતો એ પ્રેમ, તપાસતાં મુજરી ગામે ગામની

કહે નરમો પ્રેમ પુરો, મળે જો કૃપા હોય શીરામની

આવો ઉત્તમ પ્રેમ. પવિત્ર પ્રેમ પ્રત્યેક સ્થળે હોતો નથી. એ તો કોઈ પૂન્યસ્થાળીનેજ પ્રાપ્ત થાય છે અસ્તુ. હરી એ જ્ઞાતિ, જ્ઞાતિ

જય સમિદાનંદ જય સદગુરુ દેવકી જય. (સર્વ ઐતાબનો જય છે.)
(મન્ને જમ પાછા આવે છે.)

મહાનાનંદજી—કેમ પ્યારી ચંદ્રમણી આ વ્યાખ્યાનથી ઐતાબન
પર મહારી કેવી સચાટ છાપ બેસી ગઈ છે? સર્વ નરનારીઓ
મારા વ્યાખ્યાનથી અતિ પ્રસન્ન, પ્રસન્ન થયા હોય એમ
લાગે છે.

ચંદ્રમણી—અરે વ્યાખ્યાનની તો વાતજ શી કરવી.

મહાનાનંદજી—રૂપીઆ પાંચ હજારકી થેરી પડી હય. બોલ અમ કુચ્છ
કમીના હય? હે પ્યારી ચે દુનિઆ સગ કયસી અધી હય?
આજકાલ સ્વામિજીકા સતારા ઓર હય

ચંદ્રમણી—વાહ પ્યારા વાહ તમારી પણ ચતુરાઈ ચપલા સમાનજ
લાગે છે. દુનિયા જેવી આંધળી છે. તેવા તમે પણ આંધળા
છો ને?

મહાનાનંદજી—તારે રસીકા પ્રિય નૈનમ નવે હા રમણી તું પણ મારા
પ્રેમનુ પાત્ર થઈ મહારી મસ્કરી કરે છે કે? કયા મેં અંધા
હું? મેં તો દેખતા હું તેમ આખ કીચ હય દેખો બાઈ
દેખો ચે નવે જમાનેકી ફેશન. અરે પ્યારી મેં અંધા નહિ
હું મગર દુનિયા નય અંધી હય અધી

ચંદ્રમણી—ના. દુનિયા આંધળી નથી પણ તમેજ આંધળા છો.
દુનિયા તો એક દર્પણ છે તેમાં તા તાર ને નરસું બન્ને
દેખાય છે.

મહાનાનંદજી—પ્યારી આ તારો મર્ન બેદ સમજતો નથી.

ચંદ્રમણી—સમજતો નથી તો સમજો તમે પડિત છો, ગાની છો,
તન્યાસી છો. (સ્વગત) તન્યાસી કે સત્યાનાસી (આસન)
જનસમાજને બોધ આપવાને મહું ગામર જેવડું પેટ ફરીને
બેસો છો તો સમજોને મારા પાંડિતજી પુરા (સ્વગત) અને
ખગલાનાં પાંખ જેવા ધોઝેલા મુળા આસન)

મહાનાનંદજી—પડિતાર્થનાં મુળો મુક? આ બેદ સમજવો એ મહારી
શક્તિ બદારની વાત છે. અહીં તો બોળા જાને બરમાવી
જ્યાં ત્યાંથી ધુતી ખાવાનું કામ છે.

ચંદ્રમણી—મસ ૧૧

મહાનાનંદજી—હા. તદ્દન દુનિયા અંધી હય પણ હવે તારો બેદ
સમજાવને કે પત્યું.

ચંદ્રમણી—બેદ સમજાવું?

મદનાનંદજી—હા. સમજાવ.

ચંદ્રમણી—શુઓ ત્યારે દુનિયા જીવી આંધળા છે, તેવા તમે પણ આંધળા છો. તે પ્રેમને આંધીન છે, તો તમે પણ મ્હારા પ્રેમને આંધીન છો એટલે તમે પણ આંધળા.

મદનાનંદજી—હા. હા. સમજ્યો પ્યારી તું બડી કુશીઆર દે.

જોઈ મોહિની રૂપ, શંકરજી બરમાયા,
જપ, તપ, વ્રતને લાજ, તજીને પુંડળ વાયા.
મત્સ્યગંધાએ હયું, ચિત્તકું પારાસરતું,
પવિત્ર ગંગા મધ્યે, તપ જોયું નિજ ધરતું

વિશ્વામિત્ર વશ થઈ રહ્યા, નિહાળી મેનકા નારી,
નારજી માયાથી મોહ્યા, એ નારીની બલીદારી.

ચંદ્રમણી—વાહ. વાહ. તમે પણ ઠીક યુક્તિ શોધી કાઢી.

મદનાનંદજી—પ્યારી ચંદ્રમણી હવે આદિં વધુ દિવસ રહેવાથી સાર નહિ નીકળે હવે તો પલાયનમઃ કરીએ તો ઠીક ?

ચંદ્રમણી—(વિચાર કરતાં) હા હું પણ એજ વિચારમાં મશ્ગુલ છું. પણ શું કરે મ્હારે તો પેલી ટચરનું સાલ છે.

મદનાનંદજી—વો સચુરન છુટીયાં બડી ખરાબ હય. લેછીન પ્યારી મેં તુઝે એક રસ્તા દિખાઉં.

ચંદ્રમણી—જોશોને ત્યારે કે સમજ પડે ?

મદનાનંદજી—દેખ વો ડોઠરીકા તોટા પીસ દે કે રસ્તા સાર હોજાય સાફ હયું સમજ કદા ને ?

ચંદ્રમણી—હા...હા. ખરેખરો રામગણુ ઇલાજ. હું આજેજ એ કામ શ્તેદ કરી નાંખીશ. પણ તમે તૈયાર રહેજો.

મદનાનંદજી—અજી જવજી પ્યારી તુમ કહો હિત બખ્ત હમ તો તૈયાર હે. જોલી ઝોર ચે ચીપીયા લે લીયા ઠી ખતમ. હમેરેક કવા લડકા બડકા હાના હય. બાવા ઉઠે બમલમેં હાવ.

ચંદ્રમણી—ચાલો ત્યારે હું જઈ છું

મદનાનંદજી—જા બાવા જા. મગર જીલના મત હાં !

ચંદ્રમણી—અરે જીલું તે ખરી આ મનહર ખૂતિપર મોહેલું મન કહિ જુલે ખરું કે ?

(ગાયન)

વા' વા' રે મહારા રસિયા,

મમ અંતર મંદિર વસિયારે.—વા' વા'

અલિહારી નહિં બહાલા મહારા થોગીરાજ અલખેલા

તું છે નાજની નાજુક નવેલી મય હું છેલ્લે છબીલા

મીલી માથુક તું અલખેલી

અરે વાહ સુંદરવર વરિયારે. વા' વા'

(અન્નેતું જવું)

સીન ટ્રાન્સક્રે

પ્રવેશ ૪ થો સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—રાજા નંદકુમારનું વિચાર મંદિર.

પાત્રો—નંદકુમાર, પ્રધાન, સેનાપતિ, કોષાધ્યક્ષ, પ્રભાત વિગેરે.

રાજા નંદકુમાર—હા ! ભારતવર્ષ આ તારી શી દૃશ્યા થઈ રહી છે ? દેશદ્રોહી, ધર્મદ્રોહી, રાજ્યદ્રોહીનો વિદ્રોહી વ્યાપાર હવેલી શિખરપર બમંકર મેલ ગર્જનાઓ સમાન ગર્જી રહ્યા છે. ધર્મબક્ષણનો હુત્રકેતુ આકાશે આગ્નિકાલીન થઈ રહ્યા છે. અરસોસ આર્યાવર્ત ત્હારા તનુજેએ વિદેશીઓના પાદ હેઠળ છુટાવાનું તને સુપ્રત કર્યું છે. અરેરે ? દેવ ! ધર હૂટે ધર જાય એ વાક્યાનુસાર કનોજધિપતિ જયચંદ્ર તારી દુર્મતિનું પરિણામ આ ભારતવર્ષને સહન કરવું પડે છે તેનું તું જરા તારી સ્વાર્થાંધ થએલી ચક્ષુથી પુનઃ દિવદર્શન કરી શોકના ઉપશ્વ અશ્રુજળ વડે ભીંજવી શોકોદગાર કાઢી કહે કે, હતભાગી ભારત આ તારી શી દૃશ્યા ?

પ્રધાન—અન્નદાતા યદ માશિ તદ્ મશિષ્યતિ । લિખિતમપિ લલાટે પ્રોજ્જિતુમ્ કઃ સમર્થઃ ॥ જ્યાં બાવિની ઘટના એવી સર્જાયેલી છે, તો પછી એમાં જયચંદ્રને દોષ દેવો થોગ્ય નથી. માત્ર એ તો નિમિત્તજન્ય છે. રાજાની ગતિને રોકવા કોણ સમર્થ છે. કૃષ્ણ તથા રામચંદ્ર પણ રાજાને આધિન થયા છે, તો પછી મિચારા જયચંદ્રની શી ગણના ? રાજાનું મિથ્યા સંકલ્પ, વિકલ્પનો લાગ કરી ચિત્તને સ્થિર કરો. ગત વસ્તુનો શોક કરવો એ આણુઓનું ભૂખણ નથી. ગતં ન ચોચામિ !

નંદકુમાર—તલ છે પ્રધાનજી આપની યુદ્ધ વિગેરે સામગ્રીની વ્યવસ્થા પરિપૂર્ણ છે કે કેમ ? કાળો પહાડ આપણા રાજ્યની હદ નજીક આવી પહોંચ્યો છે એવા ગુપ્ત અનુચરાથી સમાચર મળી ચુક્યા છે જેથી કરી દુસ્મનને જવાબ આપવા આપણે પણ તૈયાર થઈ રહેવું જોઈએ

પ્રધાન—પ્રભુ યુદ્ધ સામગ્રીના વ્યવસ્થા યથાર્થ છે પરંતુ સૈનીકો તેમજ રાજ્યમંડારની વિપુલતા જોવાની ખાસ જરૂર છે.

નંદકુમાર—હા એ મામતની કોપાધ્યક્ષને બોલાવી ખાત્રી કરવી જોઈએ (સિપાઈને બોલાવે છે.) છે કોઈ હાજર ?

સિપાઈ—જી હજીર.

નંદકુમાર—જા જલ્દી કોપાધ્યક્ષ તથા સમરવિજય સેનાધિપતિને બોલાવી હાજર કર

સિપાઈ—જેવી આજ્ઞા પ્રભુ. (સિપાઈ જાય છે)

નંદકુમાર—દારૂમેળો તથા અન્નશસ્ત્ર પરિપૂર્ણ છે ?

પ્રધાન—મહારાજ યુદ્ધ મામતોના કાંઈ કમીના નથી પરંતુ આપણે વિજય થશે કે કેમ એ વાતનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી કારણ કે કાળો પહાડના દશ હજાર સૈનીકો આગળ આપણે બે હજાર સૈનીકો મુઠ્ઠીમગ છે તો વિજય પ્રાપ્તની આશા શી ?

નંદકુમાર—પ્રધાનજી તમારે જોવું મથાર્થ છે તેમ હું પણ સંધ્યેનું છું કે દશ હજાર દુસ્મન તામે આપણા બે હજાર સૈનીકો કેટલો સમય ટકી શકવાના છે પરંતુ ક્ષતિ ધર્મને અનુસરી સમન્વિત્તમા પ્રાણ સર્જપણ કરવા એ અનુચિત છે પણ એનું શિથ નમાવી શરણે જવું એ વીર પુરુષોને તો શું પણ કાવરને એ શરમ બરેલું છે.

પ્રધાન—ધન્ય છે પ્રભુ. (સંન્યાધ્યક્ષ આવે છે.)

સમરવિજય—મહારાજ સેવક સેવાનાં હાજર છે. આમ એકાએક બાદ કરવાનું શું પ્રયોજન !

નંદકુમાર—પ્રિય સૈન્યાધિપતિ સમરવિજય યુદ્ધમંત્રણા વખતે તમારા જેવા શુભાર સેનાધ્યક્ષને બાદ કરવામાં આવે એ તો સ્વ-ભાવિકર છે. તમારા જેવા રાજ્યમહત્તોની સેવાની રાજ્યરક્ષકને અગત્ય હોય છે. સેનાપતિ જ એક રાજ્યનો અજીવ કિલ્લો છે. વાર આપણી સૈન્યવ્યવસ્થા હાલમાં કેવા પ્રકારની છે ? તે જાણવાની મારી ખાસ અનિલાષા છે.

સેનાપતિ—સ્વામિ ! વ્યવસ્થા પરિપૂર્ણ છે, તેમાં ખીલકુલ કોપારોપ કરી શકાય એવું કોઈ પણ ચિન્હ જણાતું નથી. હવે તો

જનુ ક્યારે સમો આવે તેનીજ રાહ આપણા સૈનિકો ઉત્સાહથી જોઈ રહ્યા છે.

નંદકુમાર—શામાશ શામાશ વિરભદ્ર તમારો રજોત્સાહ જોઈ હું અતિ હર્ષ પામું છું. (કોપાધ્યક્ષ આવે છે)

કોપાધ્યક્ષ—અન્નદાતા! સેવક ચર્ણકમળની સેવામાં હાજર છે. આજા હોય તે દરખાવો!

નંદકુમાર—અન્ય છે. મારા રાજ્ય બકતો તમારીવક્ષાદારીથી આ ઓરીસા પ્રાંતની રાજધાની તેમજ રાજ્ય લક્ષ્મી આપના આભારને પાત્ર છે.

કોપાધ્યક્ષ—પ્રાણુદાતા! સેવકની તારીફ કરવી એ સ્વામિને શામે નહિ સેવકે પોતાનો સેવક ધર્મ બરાબર અજાવે. જોઈ તેની કર્તવ્ય પરામણુતા તેમાં વિશેષ કયું કેવાય નહિ

નંદકુમાર—પ્રિય રાજ્યબકત તમે તમારા કાર્યમાં અતિ કૃશળતા ધરાવો છો તે હું સારી રીતે સમજું છું. આપણી રાજ્યશ્રી તથા અન્નમંડાર કેવી સ્થિતી ધરાવે છે તે હાલના પ્રસંગે જાણવું જોઈએ.

કોપાધ્યક્ષ—પ્રભુ રાજ્યશ્રી પરિપૂર્ણ છે તેમજ અન્ન મંડાર એટલા તો બગપુર છે કે ત્રણ ત્રણ વર્ષ બંધ દર્મે યુદ્ધ થાય તોપણ તેની વિપુલતા હુત થાય એમ નથી.

નંદનકુમાર—ત્યારે સર્વ યથેચ્છ છે કેમ ?

કોપાધ્યક્ષ—હા પ્રભુ, સિપાઈ પ્રવેશ કરી)

સિપાઈ—નહારાજ કોઈ એક પરદેશી આર્ય યુવક આપના દર્શનની અભિલાષા ધરાવે છે આજા હોય તો પ્રવેશ કરાવું.

નંદનકુમાર—કોઈ યુગ્મ અનુચર ન હોય તેની બરાબર તપાસ કરી આવવા દે.

સિપાઈ—જેવી પ્રાણુદાતાની આજા (પ્રભાત પ્રવેશ કરી નમન કરી ઉભો રહે છે)

પ્રભાત—આર્યાવર્તના વીર પુત્રોની વીર માતાઓ ધણું જીવે. વીર પુત્રોનો વિજય થાય. ભારતવર્ષના દુસ્મનોતું નિકલન બાવ.

નંદનકુમાર—આર્ય યુવક તમે અત્રે કેવી અભિલાષાથી આવ્યા છો ?

પ્રભાત—અભિલાષ માત્ર સ્વદેશ ભક્તિ, સ્વદેશ સેવા, અને સ્વધર્મની રક્ષા મને આપની સમક્ષ લાવી છે.

નંદનકુમાર—શું તમારી આ યુધ્ધમાં ભાગ લેવાની ઇચ્છા છે !

પ્રભાત—જી હા પ્રભુ

કરા સ્વદેશની સેવા, મરવું છે સ્વદેશને માટે,
આરોગી મીઠું એ મેવા, મરવું છે સ્વદેશને માટે

રમરી સમરાંગણુ દેવદેવા, થોઢીથું માતને ખોળે,
ચુકાવી સ્વધર્મના દેવા, ખરતું છે સ્વદેશને માટે.

નંદનકુમાર—શાખાશ શાખાશ બહાલા દેશભક્ત તમારા જેવા સ્વદેશ
હિતચિંતકોનો ભારત વર્ષમાં પુનઃ પુનઃ જન્મ આવ. ભલે
તમે સુખેથી રહો તમારી કુશળતા પ્રમાણે તમને કાર્ય
સોંપવામાં આવશે. (સિપાઈ પ્રવેશ કરી)

સિપાઈ—મહારાજ કાળાપદાડનો બસુસ પત્ર લઈ આપની પાસે આવે છે
નંદનકુમાર—ભલે આવવા દે. (હત આવી પત્ર આપે છે) પત્ર વાંચીને

કાઠી નાખે છે. થું એક વિરાંગનાનો પુત્ર પોતાનું વિરત્વ
તણ દઈ એક હિંમત્કારા યવન સરદારને નમશે કે? થું
ક્ષત્રિય ધર્મ તણ એક આર્થવર્તનો રાજા સમરાંગણુ તણ
જશે કે? એક રંગાસના બૂંકવાથી કેશરીની ગર્જના મંદ
પડશે કે? જા તારા સરદારને કહો કે તરવારનો જવાબ
તરવારથીજ મળશે. પરંતુ આ નંદનકુમાર નહિ નમશે તે
નહિજ નમશે હજુ વીર પુત્રોએ કાંઈ હાથમાં ચુડીઓ
પહેરી નથી.

પહેરી નથી હાથમાં ચુડી, અમારા વીર બાળોએ,
તણ નથી સમરભૂમિ, અમારા વીર બાળોએ.

જ્યાં સુધી ક્ષત્રિય ધર્મ જહોજલાલી ભોગવે છે ત્યાં સુધી
તારા સરદાર ઝખ મારે છે.

પ્રજાત—આખો છે કેરો, પણ જશે બીલે મ્હોટે.

હુત—અરે અગિમાની રાજા વિચાર કર કે અમારા સામર જેવા
પાયદળ આગળ તમારા આ આખોઓઆ જેટલા મૈનિકો
થું ધાડ મારવાના છે?

નંદનકુમાર—તે જાણવાની તારે અત્યારે જરૂર નથી. જમ જ. તારી
શિખામણ તારી પાસે રહેવા દે, તારી શિખામણ સાંભળવા
હું માંગતો નથી (સિપાઈ એને ધક્કા મારી બહાર કાઢે.
જા તારા મરદાને કહો કે હડવને તૈયાર થા (સિપાઈ
ધક્કા મારી બહાર કાઢે છે) સૈન્યાધિપતિ સમરવિજય તથા
આર્થકુમાર રણધીરસિંહ તમે હિંમત તમારા સૈન્યનો જમાવ
કરો શત્રુને આવતાજ વધાવી દ્યો.

સમરવિજય તથા રણધીરસિંહ—જેવી તાથની આગા. (જને જમ છે)

નંદનકુમાર—પ્રધાનજી તથા કોષાધ્યક્ષ આત્રા આપણે પણ તમે
સાહિત્યની યોજના તપાસી લઈએ.

પ્રધાનજી તથા કોષાધ્યક્ષ—ચાલો. (સર્વત્ર જવું)

પ્રવેશ ૫ મો સમાપ્ત.

(સીન ટ્રન્સફર)

પ્રવેશ ૬ થો.

(સ્થળ માર્ગ)

(લસ્કરી ક્વાયત ઈંગ્લીશ હાદરો)

સમરવિજય—શાખા શાખાશ રણધિર ત્હમે ખરેખર રણધિરજ છો. મહારા બહાદુર સન્દારો ચાલો દુર્ગમાં પ્રવેશ કરો ચાહોમ કરી શત્રુને આવતાંજ વધારી થયો તમારી ચમકતી ચપળા સમાન સમરોરનો પ્રભાવ શત્રુને દેખાડી ધણા દિવસથી મ્યાનમાં પડી રહેલી તુષાતુર પ્યારી વિરાંગનાને દુસ્મનના રક્તથી તૃપ્ત કરો. આવો અમુલ્ય અવસર એકાએક આપ-ભુને પ્રાપ્ત થયો છે તેને આપણે સહયોગ વધારી લેવો અને આપણે આપણું કર્તવ્ય 'મન્મતી સ્વર્ગતું' દ્વાર પુરુષ કરવું જોઈએ એવો હરહર મહાદેવ વિજય કરો.

સૈનિકો—હરહર મહાદેવ જય અમે જય અમે.

પ્રભાત—વિરેષ આજે આપણે આપણી સ્વતંત્રતાને માટે આ સમર-ભૂમિમાં એકઠા થયા છીએ આપણી સ્વતંત્રતા આપણી સ્વદેશ ભૂમિના રક્ષણાર્થે અસ્વશસ્ત્ર ધારણ કર્યા છે. આપણી વિર માતાઓ તથા ભગિનીઓના શિયળ રક્ષણાર્થે આપણે આપણા હથીઆરો ઉઠાવ્યાં છે. વિરો પ્રતિજ્ઞા કરો કે અમે અમારા દેશમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી દેશસેવા, રાજ્ય સેવા અને યવનોના હાથે લુટાવી આપે મદિલાઓની શીલ સંપત્તિની રક્ષા કરીશું. કદી સમરભૂમિમાં બડતા મરીશું પણ પાણી પાની નહિ કરીશું એવા સોગંદ થયો સ્વદેશ સેવા એજ સુકિત, એજ કિર્તિ અને એજ લક્ષિમ ગણીશું.

આરોહ—ધન્ય છે, ધન્ય છે. વિરાંગના પુત્રો ધન્ય છે તમે તમારી સેવા સ્વભૂમિને સમર્પણ કરી નિચ મલેચકોને, દુષ્ટ તરકડા-ઓને હાકી કાઢો!

જગો જગો વિર, ખલકમાં ખાતર પડીયાં.
જગો જગો વિર, શત્રુ ધર આવી અડીયાં.
જગો જગો વિર, ખેતર થયા તમ ખાલી,
જગો જગો વિર, લાજ શ્રી લુટાઈ આવી,
લાજ શ્રી લુટાઈ ચાલી. રહેશે નાણું ન કંઈ રોકડું,
કહે કવી શુભવાન સાચું, શેર ફગમાં ધસ્યું છે એ ખોકડું.
ક્યાં છે તે રણધીર, સમરભૂમિમાં રમનારા,
ક્યાં છે તે કેશરવીર, અનહતને દમનારા.

ક્યાં છે તે સમશેર, અરી ઇળને હરનારી,
ક્યાં છે તે માતૃધીર, વીરપુત્રોને જાણનારી.

કવિત

અરીજળ કાપનાર, શાંતિચીર સ્થાપનાર,
દેશદાઝ જાણનાર, વીરનર કોઇ છે.
ભારત ભૂમિના ગાળ, સિંહના બન્યા શિયાળ,
આવ્યો શો કાળ કરાળ, વીર જનેતા મોઢ છે.
વીર પ્રસૂતી માત આ, ભારતી છે મહા વિખ્યાત,
ક્ષત્રિયકેરી શુભ જાત, શુભામીમાં મોહી છે.
ઉડો વીર ધસમસી. ઝટ પાંધો કરી દસી,
મેદા છો શુ' હાથ ધસી, સમગ્રદેવી રાઈ છે.

એસો અંખે માતકો જય. જય જય ભવાનીકી જય. હરહર
મહાદેવ વિભવ કરો. (ઈંગ્રીશ કવાયત) (સર્વેતુ' દુર્ગા
જવું' દવાજવું' બંધ થવું') (સૈનિકો સંદિત આવવું.)
(કિલ્લાનું' મેદાન છાવણી વિગેરે) (નાચરંગ) બાદ.

પહેરાવાળો—નામદાર કોઇ દુસ્મનકો દૂત પહારઆકાર ખડા હૈ લે.

આપડી મુલાકાત લેનેકી પવાડીશ રખતા હૈ.

કાળોપહાડ—અનછા આને દો. (રણધીર પ્રવેશ કરે છે) (સલામ
કરી ઉભો રહે છે) તેરા નામ કયા હૈ ?

પ્રભાત—રણધીરસિંહ.

કાળોપહાડ—તુઝે યહાં આનેકો સમ્યજ ?

પ્રભાત—હું મહાન શક્તિમાન રાજા નંદનકુંભાદનો દૂત છું. મારા
સ્વામિએ મને આ સ્વેતધ્વજ આપી શાંતિની વ્યવસ્થા
કરવા માટે મોકલેલો છે અને કહેવાડાવું છે કે પ્રજા
આર્થ સેના તમદા દુર્ગા યવનસેના યુદ્ધ ભૂમિમાં દબતાયી
ટકી શકે તેમ નથીજ તેમજ ક્ષત્રિય વીરો રણમાં કોઇ કાળે
પણ પાછી પાતી કરે તેમ નથી. હમારી આસ્ત્રીય ધર્મ
યુદ્ધની નીતિ સમીપ તમારા સિપાઇઓની જંગલી લડાઇ
ચાલ કાંઇ પણ વિસાતમાં નથી. તો પણ એક વિના કારણ
ઉપરિચિત શત્રુએકા યુદ્ધમાં પોતાના અમુલ્ય યોધા અને
પ્રજાજનોની બચાવ પ્રાણહાની કરવાનું અને નિર્દોષના શોષિથી
ભૂમિને રંગવાનું મહારાજને યોગ્ય લાગતું નથી. એટલા માટે
આસ્થેત પતાકા સાથે મને અહિં મોકલીને મહારાજાએ
શાંતિની છત્રા રાખી છે. અને આજ્ઞા રાખે છે કે તે શાંતિ
પરસ્પર સદાને માટે કામ્ય રહેશે.

કાળોપહાડ—અમ નોજવાન આ સદેશો ત્હારા રાજ્યએ પુરો વિચાર કરીને મોકલ્યો હોય એમ દેખાતું નથી. આ કાળોપહાડ પાસેથી જે કોઈ પણ તાણેદારી કણુલ ન કરતાં સુલેહની માગણી કરે છે, તે ગોયા જંઢાગીર મુસ્લમાની જુઠાની રતેહમંદીને અપમાનજ આપે છે. માટે એ માંગણીને માંડી નાળી અગ્રેથી ચાલ્યો જા.

રણુધીર—જે અલ્પ કારણથી આપ યુધ્ધ કરવાને સહઆવધિ નિર્દોષ મનુષ્યના જીવની હાની કરવાને તપ્તર થયાહો તેના કરતાં દયાવાન, ધુરવીર સેનાધ્યક્ષ ? મહારા મહારાજનો સદેશો વધારે વિચાર વિનાનો તો નથીજ ? આપ જૂલો છો. આપની સ્વાર્થતાથી બંધ થયેલી અક્ષુના પ્રભાવથી માયાના બંધનો તોડ્યા વિના મૃગજળ જેવા મિથ્યા બાસતા મોહ નિશામાં ગુલો છો. સરદાર સરદાર વિચાર કરો જગત માત્રના પ્રાણીઓની સંભાવનાની તુલના કરો શાંતિદાતા શ્રીપતિની આસાનું પાલન કરી નાહક દુઃખી થતા દેશને શાંતિ બક્ષી તે સર્વ વ્યાપિને સંતોષો.

કાળોપહાડ—જસ કર. જો એઅલ્પ કાસીદ જસ કર ત્હારી નોજવાનીતું ખીલતું ટુલ મહને દયા ઉપજવે છે ત્હારા મુખથી નિકળેલા આ શબ્દોએ મહારા રૂવે રૂવે આગ લગાવી છે. પણ શું કરું કે આજે મરી ગયેલી દયા સજીવન થઇ છે (હાથ પછાડીને) ત્હારા પર મહને દયા ઉપજે છે, નહિ તો હમણાજ ત્હારા શોણિતથી મહારા કોપાગિને શાંત કરત બસ. જો બહાદુર કાસીદ રણુધીરસિંહ તું અહિંથી ચલ્યો જા મહારી હાવણીમાંથી બહાર નીકળે કે ત્હારે આપણી વચ્ચે શત્રુતાનો આરંભ થએલો સમજવો આ સર્વ કાર્યબાર ત્હારા વિજય પર અવલંબેલો છે. પરંતુ જો ત્હારા દુર્ભાગ્યથી મહારા સૈનિકોના હાથમાં તુંજ સપડાઇ જઈશ તો ત્હને બચંકર શિક્ષા આપવામાં આવશે જસ હવે ચાલતો આ મહારી એકવાર થએલી આગા કોઇ કાળે પણ શરવાની નથી માટે કાંઇપણ બોલવાનો વર્ચ પ્રયત્ન કરીશ નહિ !

પ્રભાત—જો અભિમાની મદાંધ કુતરા ધિરજ ધર. સમયનો રંગ ન્યારીજ છે.

કાળોપહાડ—જસ ચુપ કર. (રણુધીરસિંહનું જવું.) (કિલ્લા પરથી તોપોના નોજાતું છુટવું) (લડાઇ) (નંદનકુમારનું કેદ થવું)

રેખો

પ્રવેશ ૬ થો સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૭ એ.

(સ્થળ—માર્ગ)

ન્યાયરત્ન—હા. દૈવ પ્રતિકુળ તો ક્યાંથી હોય આશાના અંકુર વત્સ
નિરંજનની દેશાંતરેમાં શોધ કરવા છતાં ક્યાંય પતો નથી ?
અહા ! કેવું આશ્ચર્ય ! કેવું દૈવ શાસન ?

પ્રેમાનંદ—ચુરુચ ચાલો આપણે કટકમાં બે ત્રણ દિવસ વિશ્રાંતિ લઈ
અહિં પણ બંધુ નિરંજનની શોધ કરીશું ? દૈવને દેવ દેવાથી
કર્તવ્યનું પાલન થશે નહિ ?

ન્યાયવન્ત—હા. ચાલો એમજ કરીશું મનુષ્ય પ્રયત્ન કરે છે તો
ધૈર્ય રજા આપે છે. વળી શ્રી જગન્નાથજીના દર્શન પણ
કરીશું. માટે ચાલો આપણે આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય એજ
સંભાળીએ ? હા. પણ જુઓ પેલો રહામે કયો સાધુ
આવે છે ?

પ્રેમાનંદ—હે તાત. એ તો પેલોજ મદનાનંદજી હોય એમજ લાગે
છે ? અને વળી સાથે કોઈ રમણી પણ છે.

પ્રેમાનંદ—છે તો એજ.

ન્યાયરત્ન—જુઓ ત્યારે હવે ધીરજ રાખી એ કોતુહ નિહાળો !
(બધા બાજુપર ખસી જાય છે)
(ગાયન)

વારી વારી જાતું મારા મનહર મહારાજ.
તારી સાવરી સુરત જાહુબની ઋષિ રાજ.
ધ્યારી તું શબ્દજને હું ગુલશામ,
રંગીલી જોડી જમી રહી જો ને શી આમ,
રાધેરયામની જોડી શી જમી રહી આમ;
ચાલોજ ચાલો અલખેલા. શીરતાજ. વારી.

મદનાનંદજી... ધ્યારી ચંદ્રમણી જગન્નાથજી તક અપન આ પહોંચે
મગર કુચ્છ વિષન નહિ આયા. અખ એ રામકીદાસકા પાસા
પોખાર હય. અખ સાહે સખ જખમારેજ.

ચંદ્રમણી—આપની મોહિની તો ઓરજ છે. હું તો તમારા પર શીદા
શીદા થઈ ગઈ છું.

પ્રેમાનંદ—(ચાસન) કેમ મહારાજ ક્યાં ફરો છો ?

મદનાનંદજી—(હાથ પકાડી) અધધધધ. એ સસુરન કહાંસે આયા ?

પ્રેમાનંદ—કેમ મહારાજ કાંઈ ખોલતા નથી ? હમારી પર્ણકુટિનું
થું પીકું ?

મહતાનંદજી—કયા. ઉસ્કો તો જલા દીઆ.

રમાનંદ—હેં ? જલા દીઆ. પધારો ગુરજી પર્ણકુટી તો મહતા-
નંદજી મહારાજના પિતાશ્રી પાસે સ્વર્ગમાં સીધાવી ગય. કેમ
મહારાજ આ વળી સ્ત્રી કોણ છે એ પણ જરા સાથે સાથે
બોલી દો.

મહતાનંદજી—(માથું ખજવાળતો) એ.....ઐયારત ?

રમાનંદજી—હાં હાં એ ઐયારત તહારી બહેન છે કેમ ?

ન્યાયરત્ન—અહાહાહા ? મન્ય છે સાધુ તહારી સાધુતાને હરિ હરિ,
આ જમાનો કેવો આવ્યો છે. અરે જોગટા મેં તને વિશ્રાંતિ
માટે મહારી પર્ણકુટી સોંપી તો તેને પણ તેં આગ લગાડી ?
ધિક્કાર છે તહારા જેવા સાધુડાઓને, ધિક્કાર છે તહારા
જેવા જોગટાઓને ?

રમાનંદ—(હેડો લધાડી નાંખી) અહોહો મહારી ચાણી સુશીલા
તમેજ છો કે ? સાધવીપણાનો ડોળ કરનારી જાંખીછૂં તને
તહારા કુળની માઝા પણ આડે ન આવી ?

મહતાનંદજી—અધધધધધ મામલા સખ ખલાસ.

(નંદનકુમારને લઈ કાળો પહાડ આવે છે)

કાળો પહાડ—અહાહા ? શું આશ્ચર્ય ? ગુરજી શિષ્યમંડળ સહિત
મહારી શોધ કરતા અત્રે પધારેલા હોય એવું દિસે છે. લાવ
હાલમાં પ્રત્યક્ષ થવાની જરૂર નથી. છાવણી પર ગુરજીને
સાક્ષાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરીશું. અહા ? કેવો પ્રેમ ? વાતસલ્યતા
હોય તો આવીજ હોવી જોઈએ ?

રમાનંદ—ગુરજી. આ એ પાપીઓને યોગ્ય નસીબત આપવાને રાજા
નંદનકુમારના દરબારમાં જવુંજ જોઈએ ?

કાળો પહાડ—સિપાઇઓ ? આ સર્વેને પકડી છાવણીમાં હાજર કરો ?

સિપાઇઓ—જયસા નામવરદા કરમાન ! (પકડી જાય છે)

પ્રવેશ ૮ મો.

(સ્થળ-છાવણી) (નાચરંગ)

લગા હય દીલ પ્યારોસે, નીબાવેગે તો કયા હોગા.

હમારે કલ્મમેં પ્યારે, સદા રહોગે તો કયા હોગા—લગા હય.

હમીકો આહ મીલનેકા, મીલાવેગે તો કયા હોગા,

હુસન અસ્મોકે પ્યાલે બર, પીલાવેગે તો કયા હોગા—લગા હય.

જરા દિદાર તુમ અપના, દીખાવેગે તો કયા હોગા.

હમ મરતે હય તેરે ગમમે', જીલાવેએ તો કયા હોગા—લગા હમ
અબ્બ દિદાર શેક્ષન હમ, છીપાવેએ તો કયા હોગા,

અમન ખીચ આનકર મુખડા, દીખાવેએ તો કયા હોગા—લગા હમ.
ન્યાયરત્ન—(સકોષે) મરે ઝો મહાંધ સરદાર કાળો પહાડ અમોને
કયા ગુનાહથી બંધીવાન બનાવવામાં તે તહારી આપ ખુદી
સત્તાનું બળ અજમાવ્યું છે ?

કાળો પહાડ—મેં મહારા હૃદયમાં રહેલી હંઠામાં હંડી સત્તાનું બળ
વાપર્યું છે. તેણેજ મહને આ શીખવાડ્યું છે. આપ હવે
મહારા કેદી થયા છો તે કદાપિ છુટી શકવાના નથી સમજ્યા
મહારાજ આ તહારા શિષ્યમંડળની પણ એજ દક્ષા થશે ?

ન્યાયરત્ન—કેવો હડહડતો અન્યાય ? મરે ઝો બહીમ સરદાર ?
તહને તહારી સત્તાનો અત્યંત મદ ચહેલો છે. પરંતુ તે નબનાર
નથી. તહારું મૃત્યું નજીકમાંજ છે.

કાળો પહાડ—(હસીને) મહોત ને તે વળી મહારું મોત ! અહો ?
તે ક્યાં છે હું તેનાથી બિદકુલ ડરતો નથી પરંતુ ખરા જીમ-
રથી આહું છું કે તહેના સુખારક પગલાં મહારે માટે અદિ
આવે ? પરંતુ હું તહેમને તો મહારા અધિકાર નીચેજ રાખીશ

ન્યાયરત્ન—તહારો અધિકાર ? એક નીચ ચવન સરદારનો અધિકાર
સહન કરવો તેના કરતાં તો હું મોતનેજ ઉત્તમ ગણીશ પણ
સરદાર સમજ ! હું સલજ કહું છું કે તહારું મહોત નજીકમાંજ
છે. હવે માત્ર થોડા દિવસનીજ વાર છે. માટે કાંઈ સૂકલ
કરી પાપનો પથાતાપ કર ?

કાળો પહાડ—અવશ્ય હું મહારા પાપનો પથાતાપ કરું છું ને કરતો
રહીશ ? અને વળી તે આ મહારા ગુરના અર્જોમ ? (કાળો પહાડ
ગુરના અર્જોમાં આઘોટી પડે છે)

ન્યાયરત્ન—હાં હાં સરદાર આશુ ! તહમો મહારા અર્જોમાં પડી મહને
અપવિત્ર શા માટે કરેા છો ?

નિરંબન—હા ગુરુજી હું અપવિત્ર છું. હવે આપના અર્જોનો સ્પર્શ
કરવાને અધિકારી નથી. હા ગુરુજી બહાલા ગુરુજી હું દુઃખી
છું. હૃદયથી મુંઝાઉં છું. આપ મને પીછાનતા નથી પણ
હું આપને બરાબર પીછાણું છું. તમોજ મહારા ગુરુ ન્યાયરત્ન
અને હુંજ તહારો શિષ્ય નિરંબન !

ન્યાયરત્ન—કાણુ મહારો બહાલો શિષ્ય નિરંબન ? અહા ? શું જોઈ
છું ? મહારા સરજ હૃદયનો પવિત્ર નિરંબન આ દેશને પ્રાપ્ત
થયો ? હાય અદેસોસ ?

નિરંજન—ગુરુ ગુરુ હું આભાગી આ દશાનેજ લાયક છું. વિવેક બ્રષ્ટ મનુષ્યને છેવટે વિનીપાતજ કરવો રહેલો હોય છે. આપની શુધ્ધ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી નિહુર હૃદયના મવન દરબારમાં ધર્મની રક્ષા અર્થે ફરીઆદ કરવા જતાં મહારી આ દશા પ્રાપ્ત થઈ, હા.....નિરંજન નામ પલટાઈ કાળા પહાડની પદવી મળી.

(ગાયન)

ઉગરોરે ગુરુ હું પડ્યો છું નર્મને દારે,
ત્રિવિધના તાપથી જળતો નિશ્ચીન તન આરે.

ગુરુ—વત્સ નિરંજન શાંત પ્રભુ ત્હારા સવ કૃત્યોની માફી અક્ષો ?
જેવી હું તે પરમ કૃપાળુ પાસે પ્રાર્થના કરું છું. તું ત્હારા પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરે છે. તેથી ત્હારા સર્વ અપરાધો તે ક્ષમા કરશેજ પરંતુ આકુર અત્યાચારોમાંથી ત્હારો હાથ ઉડાવી લે ? જોકે હિંદુ ધર્મના ચુસ્ત સદ્કારીના હાથે આવું પાપ નજ થવું જોઈએ ?

નિરંજન—પ્રભુએ રહસ્ય ઘણુંજ ઉઠું છે. તે હું આપને યોગ્ય સમય પ્રાપ્ત થતાં સમજાવીશ ? હવે માત્ર આપ મહારી સાથે રહો ?

ગુરુ—મહારાથી તેમ જની શકશે નહિ ? ત્હારો મેળાપ થયો પરંતુ હજી મહારી પુત્રી ઉપાનો મેળાપ થવો બાકી છે. જોટલે હવે હું તેની શોધનો પ્રયત્ન કરીશ ?

નિરંજન—હવે ત્હમારે કાંઈ પણ જાતની તરદી ઉઠાવવાની જરૂર નથી હું જ્ઞેન ઉપાની શોધ મહા માણસો ધ્વરાજ અલાવીશ. બાઈ નિજનંદ પ્રેમાનંદ તમે પણ ગુરુની સાથે અહિં સુખેથી નિવાસ કરો ?

સર્વ—જેવી જાંધુ આજ્ઞા.

નિરંજન—કેમ જાંધુ રમાનંદ ? તું ઉદાશ દેખાય છે ? તેનું કારણ શું ?
રમાનંદ—કારણ આપની સમક્ષ ખડું છે હાથ ? મહારી વૃદ્ધ માતાનું શું થયું હશે ?

નિરંજન—ગુરુ આ રહસ્ય શું છે ? તે કાંઈ સમજાવશો કે ?

ગુરુ—બાઈ સાંભળ રમાનંદની સ્ત્રી ચંદ્રમણિને લઈ આ સાધુ ન્હાસી આવ્યો છે. એ સાધુને તિર્યાકન કરવા નિકળતી વખતે મ્હેં આપણી પર્યુકુટી એને નિવાસ સ્થાન માટે આપી હતી તેના પણ એણે નાશ કર્યો છે.

નિરંજન—(ખરાડીને) સિપાઈ એ સાધુડાને મહારી પાસે લાવ ?

રેલી રંડાને પણ આમ લાવ ? ચંદ્રમણી બોલે તું તારો
શો ખુદાનો કરવા માગે છે ? બોલ ડોશીતું થું ક્યું છે ?
ચંદ્રમણી—ડોશીને ગળે શંસો દઇ મેં અબાગણીએ મારી નાંખી છે.
સાચું કહ્યું નો એ સર્વે આ સાધુડાનાજ પ્રતાપ છે.

નિરંજન—સિપાઇ ? આ ખંભેને ફાંસીને લાકડે લપટાવી દો ? ગવ
એકદમ હુકમનો અમલ કરો.

ન્યાયરત્ન—હાં હા પુત્ર અન્યાય થાય છે શાસ્ત્ર પણ કહે છે કે સ્ત્રીનો
વધ ન કરવો.

નિરંજન—પણુ આ તો રમણી નથી પણ રાક્ષસી છે. માટે એ વધ
કરવા અગર તો ફાંસીએ ચઢાવવાનેજ લાયક છે પછી આપ
કહો તેમ.

ન્યાયરત્ન—કોઇ પણ રીતે એને મૃત્યુને આધીન કરવી એ ઉચીત છે
પણુ ફાંસી તો નહિજ.

નિરંજન—ત્યારે એને પહાડ પરથી ગળડાવી મુકવી જોઈએ ?

ન્યાયરત્ન—અક્ષે એમ કરો.

નિરંજન—સિપાઇ આ સ્ત્રીને પહાડપરથી સમુદ્રમાં ગળડાવી દો અને
અને આ સેતાનને અહિં ને અહિં ઠાર કરો ! રમાનંદ
બોલે તને તાની સ્ત્રીની દયા તો આવતી નથી ના ?

રમાનંદ—દયા ? આવી કુદટા સ્ત્રીના પર દયા કરવી એ તો સાપને
છંછેડીને છોડી દેવા 'પરોપર છે માટે મહારી મરણ મુજબ
તો આ શિક્ષા ધણીજ થોડી છે મહારા મત મુજબ તો એને
ફાંસે ફાંસે ડહામ દઈ રિખાવી રીખાવીને મારવી જોઈએ.

ચંદ્રમણી—નાથ નાથ મહારા પર એક વખત દયા કરી મહને કુમારો ?
હું આપની સદાની દાસી થઈને 'રક્ષીશ. મહારા આ પાપને
માટે હું 'પરનાક' છું.

રમાનંદ—નહિ. કદાપી નહિ જ તું તારા કર્મના ફળ બોગવ.

(સિપાઇને હથોડી કરે છે) (સિપાઇ ખેંચી જાય છે)

ન્યાયરત્ન—અહા ! પ્રભુ તારી અપાર લીલાનો કોણ પાર પામી શકે ?
આવો પુત્રો આપણે જમત નિયતાંની પ્રાર્થના કરીએ, કે
જેણે આને આપણને એકત્ર કરી શુન્દેગારને યોગ્ય શિક્ષા
બક્ષી છે. મહાનાનંદજીને શંસી)

સીનટ્રાન્સશર.

ચંદ્રમણીને પહાડપરથી સમુદ્રમાં ગળડાવી દે છે

ટેબલો

એક ખીજ સમાપ્ત.

અંક ૩જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

(સ્થળ ધરતું કવર)

સખી ૧લી. (પ્રવેશ કરી) બહેન ધીરજ પર આસા પુરી મા તારી
આશા પૂર્ણ કરશે.

હવા—સખી ધીરજ તે શી રીતે ધરું છું તો ધીરજ હારી પ્રાણ
વલ્લભના દર્શન વિના થઈ છું કુખઆરી.

સખી ૧ લીલું (ગાયન)

ધીરધર ધીરધર ધીરધરરે.

મારી સજની તું ધીરધરે

ધીરજધારી બજમોરારી.

સંકટ દેશે વિભુવર નિવારી.

હૃદયનાથ મિલન વિના.

સખીરી હું બેઝારી.

કરશે મિલન હૃદયેશ્વરું બહાલી સખી

ત્રિપુરારી-ધીર.

બહેન જોતે સામેથી પંડિતજી પધારે છે.

હવા—અને વળી સાથે કોણ છે બહેન ?

સખી—એ તો પેલા ચક્રધર કાકા.

હવા—એ તે વળી કેમ આવ્યા હશે ? કાંઈ દિવસ આવે નહિ ને નકકી
આજે કાંઈ ગુપ્તમંત્રણા હોવી જોઈએ માટે ચાલ આપણે
ધુપાઈ સાંભળીએ. (ધુપાય છે)

હળાધુદ—(પ્રવેશ કરી) કેમ ચક્રધર સાંભળ્યું કે ? પેલા નવિન
પ્રવાસીએ કહેલા સમાચાર ?

ચક્રધર—હા બાઈ સાંભળ્યા તો ખરા પણ તેનું કરતું શું ? તેનો
કાંઈ વિચાર કર્યો છે કે ?

હળાધુદ—શું કરીએ બાઈ ક્યાં જઈએ ? આપણું ભવિષ્ય શું
છે. તો પછી થવાનું શું છે. જુઓને રાજનંદનકુમારની
ઓશ હતી તે પણ તૂટી પડી શ્રી જગદીશ્વર પોતે પોતાનું
રક્ષણ કરે એટલે બસ.

ચક્રધર—શું કરીએ ? આંવા કા પુરેપોના વાકી તમારા મુખમાંથી
ક્યાંથી ? અરે ? આ હિંદ પુરોના રાજા કોષમાં પણ ક્યાં-

થીજ હોય? શું તમે મુડીઓ પેઢરી છે? કાયર પણના વાઢયો વહીને માતૃભૂમિને લાંછન લગાડો છે શું અહિંના પંડયાઓએ દિવ્યકારાપણુ ધારણુ કર્યું છે? નહીં આજે આપણે આપણા દેશને ખાતર, આપણા ધર્મને ખાતર ને આપણા સ્વમાનને જાળવવાને ખાતર આજે આપણે દેશદ્રોહી કાળાપહાડની સામે ઉત્તમસ્તકે પ્રાણ અર્પવાને સામી છાતીએ બહાર પડવું જોઈએ નહિ કે કાયર થઈને ધરમાં બેસી રહેવું.

હળાયુદ્ધ—વારોડે આપણે લડવાનો નિશ્ચય કરી નાહકતું માનવ રક્ત વહેવડાવવું એ યોગ્ય નથી અને વળી તેમાં પાણુ પુરીના જાણી પંડયાઓ પોતાનું આત્મ જાળિદાન દેવા તત્પર થયે ખરા કે ?

ચક્રધર—કેમ નહિ ચાચ પોતાના ધર્મની દેશની, સ્વતંત્રતાની ખાતર પેતાની જાતની કુરખાની નહીં કરશે તો શું કુતરાઓ કુરખાની આપશે. કઠાપીનહિ કું આજ્ઞાવાદી છું અને ખાત્રીથી કહું છું કે તેઓ જાણી એકે મતે આ પ્રસંગને વધાવી લેશે.

હળાયુદ્ધ—એલાવો ત્યારે પુરીના પંડયાઓની પત્થ અને કરો સમ-રાંગણનો પ્રારંભ (હળાયુદ્ધ મિશ્ર જાય છે)

પ્રભાત—(પ્રવેશ કરી) રંગ છે ભારત પુત્રો રંગ છે.

ધન્ય ધન્ય જનુની તેની, જેણે સ્વદેશસેવા લીધી,
ધન્ય ધન્ય જનુની તેની, જેણે દેશ રક્ષીરી લીધી.
ધન્ય ધન્ય જનુની તેની, જેણે ભારત અર્થ પખાળ્યા,
ધન્ય ધન્ય જનુની તેની, જેણે ત્રાસ જીત્તીના ખાળ્યા.
ત્રાસ જીત્તીના ખાળ્યા, પરાધિનતા પુંડળ કાઢી,
જાગોને ઝટ વીરા અવસર આવે ન આ'વો કાંડી.

પત્ર—જય જગન્નાથજીનો જય. જય ભારત માતનો જય.

ગાયન.

જય ભારત.

જય ભારત જય દેશ

અમર લોક આ તળ જૂતળ પર પવિત્ર પ્રણય પ્રદેશ,
તુજ ગુણ ગાયક છે જમ નાયક નટવર શેષ મહેશ;
જય ભારત જય દેશ.

હાની રાની વિરાની તનુ તુજ યોગીજન યોગેશ
અજય અડમ વીર બાહુબળી તર ધનુર્ધારી ધરમેશ;

સ્વાર્થ ત્યાગી પરમાર્થી જન જે હરનારા દુઃખ કલેશ,
જગ વંદન તું જગદગુરુ છે મુખે ચરણ સુરેશ;
તુજ હૃદય પર જન્મ ધરે છે
પ્રેમ ધરી પરમેશ.

જય ભારત જય દેશ.

તું રક્ષક પેપક સુખ કરતા વિધ વિધ રસ ભંડાર,
સાધન ધન સંપત સિદ્ધીપર તારો છે અધીશ્વાર;
જય જીવન જીવનદાતા તું અખિલ વિશ્વ આધાર.
જય બિહુક છે તારી પાસે તુંજ ખરો દાતાર.

અદિનાના આદ્ય દેવતા

છે તુજને આદેશ.

જય ભારત જય દેશ.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—જગન્નાથજીનું મંદિર.

પાત્રો—રણધિર, નિરંજન, પુંજરિઓ, સિપાઈઓ વિગેરે.

આરતી.

જય કમળા સ્વામી પ્રભુ જય કમળા સ્વામી;	
જગન્નાથજી સ્વામી (૨) વિભુ વર બહુ નામિ.	જય.
જિન્ન જિન્ન રૂપ ધરેલ, બકતો જય હરવા	પ્રભુ.
પ્રતાપ પ્રસર્ગો પ્રભુ તવ, (૨) જગતું જય કરવા.	જય.
સુંદર રૂપ સ્વરૂપ, પ્રભુ અમને પ્યાર,	પ્રભુ.
હર્ષન કરવા નિત્યે, (૨) મન દોડે માર.	જય.
માયે શુભ અપાર- શુક શૌનક આદી,	પ્રભુ.
મહિમા મહિમાં મોટો, (૨) સેવે બ્રહ્માદી.	જય.
ગરૂડાસન પર દેવ, શૌભો સુખરાશી.	પ્રભુ.
સદાય સર્વની કરવા. (૨) તત્પર અવિનાશી.	જય.

પુંજરી—જયશ્રી જગન્નાથજીનો જય ? (લડાઈના વાજાં વગાડે છે)

૮. સર્વે શમશેર ખેંચી સાવધ થઇને ઉભા રહે છે.

નિરંજન ત્યા સૈનીકો દાખલ થાય છે.

નિરંજન—(પ્રવેશી) કાણુ રણધિર ?

રણધિર—.....હા તેજ કાતિલ તિર.

નિરંજન—આલ તૈયાર.

રણધિર—હોંશિયાર. (લડાઈ શરૂ થાય છે નિરંજન બચાય છે. રણ-
ધિર પકડાય છે)

ટુપ્પો,

પ્રવેશ ત્રીજો.

પાત્રો: ઉષા સુખી રણધિર સૈનિકો વીગિરે.

(રણધિરને કેદી રૂપમાં સૈનિકો લઈ પ્રવેશ કરે છે.)

રણધિર—અહસોસ ! ભારતનું બાવી ઉધાયળેથી અષ્ટાયળે સિધાવી ગયું છે ચવતોના પાદ પ્રહારે દળીત થવા સરળયું છે. હા ભારતના ઉધાનમાં વિહાર કરનાર વિશ્વવિહારી, કૃષ્ણ મોરારી તમારા પવિત્ર પગલાંથી પાવન થઈ રહેલી, ભારત જમિની આ શી દશા થઈ રહી છે ! જુઓ જુઓ ઓ આકાશના દેવતાઓ—નક્ષત્ર મંડળો આ ભારત જમિની શી દશા થઈ રહી છે. હે રામચંદ્ર ક્યાં ગઈ તમારી તે રાવણને હજીનારી શક્તિ ? ક્યાં ગયાં તે કૃષ્ણના કંથ, જરાસંઘાદિ દૈત્યને હજીનારા પરાક્રમો. જાઓ જાઓ શ્વેર નિદ્રામાં પોઢેલાં દેવતાઓ જાઓ. તમારી પ્રાચીન આ વેદજમિની શી દુર્દશા થાય છે તે જાઓ અને જુઓ ?

સૈનિક—અમે ચલ એ ક્યા કટકટ કર રહ્યા હૈ વો તો સખ ગયો
ઓર તુમ ખી ઉનકે સાથ કલ ફરજમે પહોંચ જાવ.

રણધિર—હા ચાલો ચલ્ ભાવિ તલ્ ભવિષ્યતિ (જવાની તૈયારી)
(ઉષા પ્રવેશ કરે છે)

ઉષા—અરે ઉમા રહો—મારા પ્રાણાધાર, મારા હૈયાહાર, મારા જીવનનાધારને તમે આમ ક્યાં ઘસડી જાઓ છો મુજ અભાગીનીની દયા લાવી મારા સૌભાગ્ય દિપકને બંધનમુક્ત કરી મને મિલ્યા આપો (સૈનિક પ્રત્યે) કેમ બાઈ બોલતા નથી ત્તમને શું મારી દયા નથી આવતી હું નિરાધાર છું તો શું મારા આધારને દયાહિન થઈ ઝુટાવી જશે. શું તમે પેલા પાપાત્મા કાળા પહાડના હાથમાં મારા નેત્રમણિને સોંપી દેશે હાથ તે કાળોનાગ મારા જીવનને નષ્ટ કરશે હે બાઈ દયા કરી મારા પ્રાણેશને છોડી દો હું તમારે પગે પડું છું, કરગરું છું અને જીવન મિલ્યા માંગુ છું.

સૈનિક—(લાચારીથી) બહેન હમારાથી કાંઈ પણ જતી શકે એમ નથી તારી ઇચ્છા હોય તો તું પણ તારા શૌહર સાથે ચાલ અને કાળાપહાડને વીનવી બે કહાય તેવું પાપાણુ હાથ પીગળે તો;

ઉષા—ચાલો ત્યારે ? અમળાના આર્ત નાદથી શું નથી જતી શકવું.
(સર્વત્ર જવું) પ્રવેશ ત્રીજો સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૪થો.

સ્થળ—જાવણી.

પાત્રો—નિરંજન, નજરનિસા, પ્રભાત, ઉષા, ન્યાયરત્ન,
હવાલુદ્ધમિત્ર, નંદનકુમાર, સિપાઈઓ વારાંગનાઓ વિગેરે.

[નિરંજન બિછાનાવશ]

ગાયન.

વારાંગના—લગા હય દીલ પ્યારેસે, નીલાવોગે તો કયા હોગા.

હમારે કલ્મશે પ્યારે, સદા રહોગે તો કયા હોગા—લગાહય.

હમીદા ચાહ મીલનેહી, મીલાવોગે તો કયા હોગા

હુસ્ન ચશ્મે કે પ્યાલે ભર, પીલાવોગે તો કયા હોગા—લગાહય.

જરા દિદાર તુમ અપના, દીખાવોગે તો કયા હોગા.

હમ મરતે હય તેરે ગમમે જલાવોગે તો કયા હોગા—લગાહય.

અજબ દિદાર રેશન હય, છીપાવોગે તો કયા હોગા.

ચમન ખીચ આનકર મુખડા, દીખાવોગે તો કયા હોગા—લગાહય.

[નાયરંગ ખલાસ થયા બાદ]

નિરંજન—સિપાઈ !

સિપાઈ—જી. હજુર !

નિરંજન—કયદી રાજા નંદનકુમારકા હાઝીર કરો !

સિપાઈ—જાહેદ ખૂબ !

[રાજા નંદનકુમારને બંદીવાન વેષે લાવવામાં આવે છે.]

નંદનકુમાર—હા ભારત ? ત્હારે ભાવિ અસ્તાચળે સિધાવી ગયું છે.

કુસંપના કળિયી નિજ ઘર છવાઈ ગયું છે.

નિરંજન—રાજા નંદનકુમાર ! ત્હમાર રાજપૂતો સંગાલના શિયાળ કેમ
બની ગયા ? શું તમારૂં ક્ષાત્રતેજ એક કાળાપ્હાડને મહાત
ન કરી શક્યું, તો પછી ભવિષ્યની મહાન વિશ્વવિજેતા
પરદેશીઓને આ આર્યાવર્તના ક્ષત્રિયો શું કરી શકશે ?

નંદનકુમાર—મહાશય ? આપનું કહેવું યથાર્થ છે પરંતુ ભારતનું
ભાવિજ એવું છે, તો પછી અન્ય એકાદ સ્વદેશભક્ત
પોતાનું વતન કેમ સંભાળી શકે ? “ ઘર છુટે ઘર જાય ”
એ સુત્રાનુસાર આજે તો કુસંપજ કયાં જંપવા દે છે ? તો
પછી સ્વદેશભક્તિ, સ્વદેશસેવા અને સ્વમાન જાળવવાની
તો વાતજ શી ?

નિરંજન—સત્ય છે, રાજા નંદકુમાર હું આપને દુઃખી કરવા નથી
 ઇચ્છતો, તેમજ પ્રજા મને જે પ્રમાણે કર ગણે છે તે
 પ્રમાણે હું આપની સાથે વર્તવા ઇરાદો રાખતો નથી. પરંતુ
 આપ બંગાળના પાદશાહ સુલયમાનની હકુમત સ્વિકારો ને
 સમય વિચારો ! મહારા ઉદ્દેશ આજે સુદૃઢ તેમજ આપની
 સમક્ષ હું વિદિત કરીશ, પરંતુ આપે આપની સ્વદેશ
 પ્રત્યેની પૂજ્ય ભક્તિ ઉત્તરણ રાખી છે, એ માટે હું આપને
 અભિનંદન આપું છું.

નંદકુમાર—હું આપશ્રીનો આભાર માનું છું.

નિરંજન—[સિંધાઇ પ્રત્યે] દૂસરે ક્યદીકા હાજર કરો !

[પ્રજાતને બંધન દશામાં લાવે છે]

ન્યાયરત્ન—હા ! નવીન પ્રવાસી !

[ઉપા કલ્પાંત કરતી પ્રવેશ કરે છે]

ઉપા—બચાવો ! બચાવો ! મારો પ્રાણેશ ! કૂર રાક્ષસોના હાથથી
 બચાવો ! મારો નાથ નય છે ! પાપીના કાપનો ભોગ થાય
 છે ! હાય ! કોઈ બચાવો ! મારો પ્રભુ !

[મૂર્છાંત થાય છે]

[હલા યુદ્ધ મિશ્ર પ્રવેશ]

[નજીશ્નિસા ઉપાની સારવાર કરે છે]

નજીશ્નિસા—હા-તેજ ! તેજ ! એ નવીન પ્રવાસી ! જેણે મારું રક્ષણ
 કર્યું છે.

[ઉપા સાવધ થાય છે]

ખેડેન ! ધીરજ ધર ! તારા નાથ નિર્ભય છે.

ઉપા—તો હું આપની જન્મોન્મની આત્મારી ધર્મશ.

નિરંજન—કેમ રણધીર ! શું થાય છે ?

પ્રજાત—ભારતનું ભાવિ ભુંડું જણાય છે. દુષ્ટોનો પાસો સગળ
 થાય છે.

નિરંજન—રણધિર હવે તું મહારા હાથમાં સપડાયો છું, બોલ તને શી
 શિક્ષા કરું ? આજે તને મોતને સ્વાધીન કરવો છે.

પ્રજાત—સરદાર ! આમ સિંહને પાંજરામાં પૂરી ઈન્સાફનો ડાળ
 કરવો છોડી દો ! સત્તાના મદને મોઢી દો. આહ ! આપો

એક સમસેર ! ને કરો હાથ મુકાવલો. એજ આપણુ ખતેનો
છન્સાફ આપશે.

નિરંજન—હું એવો મુખ નથી કે તને છટો કરું. હા ! પણ તારી
જીવાની પર કદાચ દયા ઉપજે તો.....પરન્તુ તું કહે.....
ખરો રાજપૂત અથવા આ દેશનો વતની નથી, એમ મને
લાગે છે. માટે તારી હાકીકત મને જાહેર કર, મારા અધિરા
ખતેલા હૃદયને શાંત કર !

પ્રભાત—જાહેર કરવાથી શું લાભ ? [સ્વગત] આજ મારો બંધુ
નિરંજન હોય તો ? અચાજ પણ તેના સરખો છે. [પ્રકાશ]
આપની ઇચ્છામાં આવે તે શિક્ષા કરો, આ વિશ્વમાં હું
એકલવાયોજ છું. માફ જીવન પણ હવે ખાઈ છે, બંધુની
બેલ વિના નકામું છે.

ન્યાયસ્ત—[આશ્ચર્યતાથી બોલી ઉઠે છે] કાણુ ! પુત્ર પ્રભાત ?

પ્રભાત—હા ! હતભાગી ! બ્રાતૃવિયોગી કમભાગ્ય !

નિરંજન—[હતંગ મારી નીચે ઉતરી] કાણુ ? મારો જ્ઞાતો બંધુ
પ્રભાત ?

પ્રભાત—હા બાત ! નિરંજન ! રામવિયોગી ભસ્ત જેવું જીવન ગાળ-
નાર તેજ નિરાધાર પ્રભાત !

[બેટે છે.]

નિરંજન—[સિપાઈ પ્રતિ] સિપાઈઓ ! એને બંધન મુક્ત કરો !
બંધુ...તું અહીં કયાથી !

પ્રભાત—તમારા પ્રેમના પરિતાપના પ્રભાવથી હું આપની શોધમાં
નિકળ્યો હતો, પણ આપે આ શું કર્યું ? બ્રહ્મકૂલને કલંક
લગાડી યવન સેવા સ્વિકારી, દેશદ્રોહનાં કાર્ય કરી રહ્યા છો.
મ્હારો બંધુ નિરંજન આવોજ થાય તો પછી આ જીવન
નકામું છે. બંધુ ! તમે આપણો સર્વનાશ કર્યો છે.

નિરંજન—હા લાઈ હું પાપી છું ! દુષ્ટ છું ! દેશદ્રોહી છું, મેં સર્વ
નાશ કર્યો છે. એને આપણા ભારતનો ભાતુ અસ્તાચ્ચે
ઉતાર્યો છે, પરન્તુ એમાં દોષ મારો નથી પણ ભાવિનો છે.
કુસંપનો છે. મ્હારો ઉદ્દેશ દેશમાં વિદોહ ઉમ્મન કરી
સક્તનતને ઉધી વાળવાનો હતો, પણ કમનસીબ ધરધત્તી
ફટકીજ પરાધીન ચતા જાય છે, ચ્યા છે, ને યશે. હું હવે

આ બિમારીમાંથી ફરી પાછો ઉઠવાનો નથી ને અસ કામ કરવાનો નથી:—

હવે મ્હારી આ અંતીમ સમયનીજ માંદગી છે. ત્હારા પવિત્ર હાથથી થયેલો જન્મ અને જગતાથજના ચરણોમાં થયેલું આ બીમાર જીવન ટકવાનું નથી અને મ્હને હવે આ ક્રુદ્ધ જીવન પર પ્રેમ પણ નથી. ગુલામીની દશામાં જીવવા કરતાં સ્વતંત્ર દશામાં મૃત્યુને આલિંગનું હું વધુ પસંદ કરું છું અને તે પણ આજ જગ્યાએ. બંધુ! મ્હારા બહાલા બંધુ! મ્હારા પ્યારા સહોદર! મ્હારા મૃત્યુઆદ તું મ્હને કદી કદી સંભારજે.

[ગાયન]

દેશલક્ત મમ બંધુ પ્યારા, મુજને કદીએ સંભારજે,
આ હૃદ્ ભાંગીને સભારજે, દુર્ભાગીને સંભારજે,
સ્વદેશલિત ચિંતક વીરા સેવકતમ પગલે ચાલશે,
ભારતી મંદીર અનુપમ ભારતરત્નો સૌ ઉજવાજશે.
એક દીન એવો આવશે, નવચેતન પ્રકટાવશે.....દેશ.
હિન્દપુત્રો એક થઈ સામ્રાજ્ય આ નિભાવશે,
એક વૃક્ષનાં ફલડાં સૌ છે એવું ચાલમને ખતલાવશે.
એક દીન એવો આવશે—નવજીવન—પ્રકટાવશે.....

દેશલક્ત મમ બંધુ.....

ન્યાયરત્ન—હા! આ બાળાને જોઈ મારું મન કેમ આકૃષ્ટાય છે. મ્હારી પુત્રી ગૌરી પણ એ બાળાની ઉમરનીજ અત્યારે થઈ હોવી જોઈએ.

નિરંજન—વીરા પ્રભાત! આ બાળા કોણ છે? શું ત્હેં ત્હારા લગ્ન આ બાળા વેરે કર્યા છે કે શું?

પ્રભાત—બંધુ! લગ્નસંબંધ યથાવિધિ થયો નથી પરંતુ એના પાલક પિતાની અમારા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ મળી છે. હવે આપની સન્મતિ મળતાંજ એ કાર્ય પરિપૂર્ણ થશે એમ આશા છે.

નિરંજન—એના પાલક પિતા કોણ છે?

પ્રભાત—આપ સમક્ષ ઉભેલ. આ હૃદાયુદ્ધમિત્ર છે. તો એને આપ પૂછી જાના થાઓ.

નિરંજન—મહાશય ! આ જાણાને આપે પાળી પોષી મોટી કરી છે, તો આપ એના કૂળ નિપે અન્ય કંઈ માહિતી ધરાવો છો ખરા ! જે હરકત ન હોય તો કૃપા કરી જણાવશો.

હલાયુદ્ધ—શ્રીમાન ! એ જાળા બહાકુળમાં અવતરેલી છે. ઉચ્ચ કુળની પાત્રતાવાળી છે. એની માતા અમોને જ્યારે મરી ગઈ ત્યારે ગયાજીમાં પાંચ વરસની સોંપી ગઈ હતી. વધુ ખુલાસો એની 'કાંટે બંધાયેલું' માંડણીકું કરશે,

[માંદણીકું છોડી વાંચી જોના આશ્રયા વધીમાં ગઈ.]

નિરંજન—ગુરુજી ? પત્રિકા વાંચો. આપની શોધ અહીંયા પૂર્ણ થાય છે. એજ આપની ગુમ થયેલી પુત્રી ગૌરી. [કમળ વાંચીને]

ન્યાય—હા બરાબર ! આવ.....પુત્રી.....ગૌરી દોઢાયુષીભવ !

ઉમા—પિતાજી પંદન કરું છું.

[પિતા—પુત્રીનું સપ્તેમ મીઝન ને બેટ]

નિરંજન—અહા ! ધન્ય દિવસ કે સર્વ હૈમકુશળ લાંબા વખતે મળ્યા. હે ઈશ્વર ! તારો કેટલો બધો ઉપકાર !

[સિપાઈ પ્રત્યે]

સિપાઈ ! આજની આ ખુશાલીને અંગે જે કાઈ આપણી સાથે કેદીઓ છે, તેને બંધન મુક્ત કરી દો. અને ગુરૂવર્ચ ! આપની અનુમતિ હોય તો લગ્ન સમારંભ ઉજવી લઈએ.

ન્યાયરત્ન—પુત્ર ! તારી ઇચ્છા એજ મહારી પડેલા !

નિરંજન—જાવ-જગન્નાથપુરીની નારીઓને વિનય પૂર્વક મંગળ ગીતો ગાવા, તથા હલાયુદ્ધ મિત્રાને ત્યાં નગરજનોને મિષ્ટાન્ન પાણી જમાડવાની વ્યવસ્થા કરો. પ્રમુ સત્યેન્દ્ર આપજ આ કાર્ય કરશે કે ?

સત્યેન્દ્ર—અવસ્ય-એમજ થવું જોઈએ.

[સિવકા જાય છે—સ્ત્રીઓ મંગળ ગીતો ગાતી પ્રવેશે છે. નજીકે વેશમાં ઘેલી થઈ ફરે છે.]

[ન્યાયરત્નના હાથે ઉમા—પ્રમાનનો હસીમેળાપ]

[મંગળાશિખ સાથે છેવટ]

પ્રવેશ ૫ મો.

(સ્થળ પ્રભાત તથા ઉપાનું રંગભૂમિનું કવર.)

[પ્રભાત તથા ઉપા પ્રવેશ કરતાં]

આયન.

અવનના જીવનના બેઠ ભણાવે મહારા ભોળા ભરથાર
રસીક સહુણી લઈલ્યોને અણમુલાં આ જીવનની લ્હાણ. અવ.
કરી પ્રીતમ પ્રેમ ઘેલી, અરે વાહ અરે વાહ નવેલી
થયાં જીવન જીવના બેલી, હું વૃક્ષ અને તું વેલી
આલિંગન દઉં વૃક્ષરાજને વારંવાર મારી નૌકા ઉતારે પાર અવ.

પ્રભાત—પ્રીતે આજે આપણા હૃદયના અવનના ઉમંગકાઓ અને
એકમેકની જીવન સારનાના અમૃત ઝરણાંનાં આધનાં પ્રારબ્ધ
ચામ છે, ધન્ય છે વિશ્વપિતાને કે આપણા હૃદયની પ્રંચી
ગુંથી એકમેકના બેલી બનાવ્યા છે, અને તે પરિપૂર્ણ કરવા
આપણને તે જગપિતા સમર્થ બનાવે એજ પ્રાર્થના ?

ઉપા—હા પ્રભુ એ તાત એવું બળ આપે એમ હું પણ ઇચ્છું છું,
પરંતુ વહાલા વડીલ બધુની તબીયત વિષે કંઈ સમાચાર
મળ્યા ?

પ્રભાત—પ્રિયે સચાચાર મેળવવા માણસ ગયેલો છે, તે હમણાજ
આવશે [ઉપા નેપથ્ય તરફ નિહાળી]

ઉપા—સાબળતાંજ સામેથી આવી લાગ્યો, [સેવક પ્રત્યે] કેમ ભાઈ
શું સમાચાર ?

સેવક—પ્રભુ હવે છેલ્લી ઘડીઓજ ચાલે છે [બીજો દૂત પ્રવેશ
કરે છે]

પ્રભાત—કેમ ભાઈ તું આટલો બધો ગભરાયેલો દેખાય છે જે હોય
તે ખુશીથી કહે.

દૂત—શું કહું પ્રભુ મારી જીભ ઉપડતી નથી (પ્રભાત અધીરાપથી).

પ્રભાત—કહે કહે મારા વહાલા બધુના શા સમાચાર છે.

દૂત—તેઓની સંસારની લીલા સમાપ્ત થઈ છે, અને સાથે નજીર-
નિસાએ પણ આદમઘાતથી આ દ્વાની દુનિયા છોડી છે.

પ્રભાત - હાય ! વહાલા બંધુ તથા માતૃ સમાન દેવી નજીશ્નિસા તમે
 સર્વ અમોને લવચરણમાં રખડતાં છોડી ચાલ્યા ગયા.
 હા સતી પતિ વીના જીવન ફરી રીતે નિભાવી શકે તેને!
 તમે આ સચ્ચોટ દાખલો પૂર્યો છે ધન્ય છે દેવી ! ધન્ય છે
 સતિ ! પ્રિય ચાલો છેલ્લાં વહાલાંઓ દિદારનાં દર્શન કરીએ.
 [સર્વનું જવું.]

[પ્રવેશ સમાપ્ત.]

પ્રવેશ ૬ ઠા.

[સ્થળ કપ્રસ્તાન બદલાઇને સ્વર્ગનો દેખાવ]

[નિરંજન તથા નજીશ્નિસાના સગાઓ તથા સ્નેહીઓ કપર
 ઉપર પુલ ચઢાવવા આવતાં જતાં દેખાવ, સર્વના જવાબાદ બંસીનાદ
 સાથે મીનનું તથા કપરનું પલટાવું, પૈકુંદમાં શ્રી કૃષ્ણનું રાધિકાજી સાથે
 લીડેજો ઝુલતાં, બસી વગાડતાં દેખાવ અને નિરંજન તથા નજીશ્નિસાનું
 દર્શન કરી કૃતાર્થ થવું.]

બન્ને—જય જય પ્રભુ. જય સ્વામ. સુંદર ખંડીધર નટવર જય.

નિરંજન—પરં બ્રહ્મ પરં ધામ પવિત્ર પમં મધાન.

પુરુષ શાશ્વત દિવ્યમાદિદેવમજં વિભુમ્ ॥

[અર્થ:—પરમ બ્રહ્મ, પરમ ધામ, પરમ પવિત્ર પુરુષ સદાકાળ
 રહેવાવાળા દેવતાઇ સૌથી પહેલા જન્મેલા નહિ એવા દેવ, આપને
 નમસ્કાર હો.]

મૂકું કરોતિ ષાચાલમ્ પંગું લંબયતે ગિન્નિમ્ ।

ચત્ક્રપા તમહં ચંદે પમ્માનંદ માચયમ્ ॥

[જેતી કૃપા મુગાઓને બોલતા કરે છે તથા લંગડાઓને
 પર્વત ઓળંગાવે છે. એવા મોટા આનંદને આપવાવાળા માધરને
 હું નમું છું.]

હે પ્રભુ ! હે હીન બંધુ ! લક્ષ્મી વત્સલ. મને ક્યા પુણ્યે કરી
 આપનાં દર્શન પ્રાપ્ત થયાં. હું અબુદ્ધ અધોર પાપ કર્મોના કરવાવાળો
 આપના ચરણને શી રીતે પામ્યો ! આ અધોર પાપોને આપે કૃપા
 કરી ઓધાર્યો છે. હે નાથ ! આપ ખરેખર પરમ દયાળુ છો.
 [નિરંજન સ્તુતિ કરતો ઢળી પડે છે કૃષ્ણ તેને ઉગડે છે.]

શ્રીકૃષ્ણ:—વત્સ ! હૈં ! તું ખરેખર મારા ધામને પામવા સમર્થ
 હતો, કારણકે તે તારો ધર્મ રાજીપુશીથી છાડ્યો ન હતો તેમજ
 નજીશ્નિસાએ તને બ્રહ્મ કર્યો પરંતુ તેણે સતીધર્મ પાળી તેના

જીવનને શબ્દગાથું છે અને તેના પુણ્યે કરી તારા હજારો
હજાર પાપ દૂર થયા છે. [સધિકા પ્રત્યે] દેવી પુત્રી નજીકનિસાનો
સત્કાર કરો.

સધિકા:--પત્ની આમ આવ અહિં ખેસ ? [એમ કહી પોતાની પાસે
ખેસાડે છે.]

નિરંજન:--પ્રભુ ! હું તો નકનોજ અધિકારી છું. મારાં અસખ્ય
કુટુંબો મારી નગર સમક્ષ ખડાં થાય છે. આપો, આપો,
પ્રભુ નેતી શિક્ષા મને અવશ્ય આપો હું તે ખુશીથી
મ્વીકરી લઈશ.

શ્રીકૃષ્ણ:--નૃપ એમા તારો દોષ નથી પણ ભાવિનોજ તેં જે
કંઈ કયું છે તે ન્યાયસર કયું હતું તારા ઉદ્દેશો ઉત્તમ
હતા પરંતુ જેવું જેને માટે નિર્માણ થયેલું હોય છે તેવુંજ
થાય છે, તેમા કતા શું કરે. એ સર્વ કમનો પ્રભાવ ને

નિરંજન:--કહો ! કહો ! તો નાથ આ ભારત વર્ષાનું ભાષિ કેવું છે
કે તે આજ આ અધામતીને આધીન થઈ રહ્યું છે.

આનંદ કન્દ ! નિરૂપાલિ દપાદગન્તાન
વિન્યમ્થાતિ ત્યમિતિ વેદ વિદો વદન્તિ ।

હા ! તત્કુલઃ પ્રબલ કુલ દવાનલેન
વંદ્ય તે સપદિ ભારત વર્ષ મીશ ? ॥

(હે આનંદ કન્દ, હે આનન્દને આપવાવાળા વેદને જાણવા
વાળા એના વિદાનો કહે છે કે, આપ સદજ દયાળુ છો આપના
નેત્રોમા જે છે તે દયા ભરી છે અને આપ ઉપાધિ રહિત એવી
દયા દષ્ટિ સર્વ ઉપર રાખો છો, તો પછી, ઈશ ! આ સમયની
મધ્યે ભારત વર્ષ શા કસણને લઈને પ્રગલ્ભ દુઃખાશ્વિમાં દબ રહ્યું
છે તે કૃપા કરી બતાવો તો ખરા.)

તક્તિ વૃથૈય તથ કારુણિ કત્ય મીશ

વેદાસ્તથા મુનિવરાઃ પરિદો યન્તિ ? ।

મોચેદ્રવાસદાન ? સાન્ન કટાક્ષ પાતિઃ

શ્રી ભારતં પતિત મુદ્રિયયે કુતોજ ? ॥

[હે ઈશ ! હે કસણાનિધિ ! ત્યારે વેદ અને મુનિવરો,
આપની દયાળુતા વિષેની જીડીજ પ્રશંસા કરી રહ્યા છે કે શું ?
શું આપ કસણામય નથી ? હે પ્રભુ ! હે પરમાત્મન ! જે લેખ
ન હોય તો આપ કે જે દયાનું સ્વરૂપ છો તે શા કસણને લઈને
આપના કૃપા કટાક્ષથી આ પતિત ભારતનો ઉદ્ધાર કરેલ નથી ?

યાં ભીરતાય ધરણી બહુ ધાન્ય યુક્તાં
 સર્વોપિ કાન્ધનમયી મનુસેસ્મ લોકે ।
 તત્રાથ મુષ્ટિ ચળકાનપિ નાપ્નુવન્તો
 હા ! મથ તૈલમપિ તેન જના લભન્તે ॥

[આ ભારતભૂમિ કે જેને સર્વ લોક ધન ધાન્યથી પરિપૂર્ણ
 અને સોનાની ખાણ સ્વરૂપ માનતા હતા તે ધન ધાન્યથી પરિપૂર્ણ
 અને સુવર્ણની ખાણ એવી ભારતભૂમિમાં આજે એક મડી ચણા
 સારું સેંકડો અને હજારો દુર્ભિક્ષથી પીડાયેલા મનુષ્યો અન્ન પિત્ર
 મરણને શરણ થાય છે !]

રત્નો પલ્લાય ચિનિર્ગત સાન્દ્રરોચીઃ
 સ્તોમૈરદોષિ ભયનેન પુરા દિ પેવાન્ !
 મદ્મ સ્વમાચિનુ ગલિતાન્ય કારં
 હા ! અથ તૈલમપિ તેન જના લભન્તે ॥

[ડાઘ સમયને વિષે જેઓનાં ધર રત્નમય દીપકાથી પ્રકાશ
 માન થતાં હતાં, હાથ હાથ ! તેજ ધરમાંનો અધિકાર દૂર કરવાને
 આજે એક પુટી બદામનું તેજ મલતું નથી.]

યથા કૃષિસ્લકલ કાંક્ષિત કામધેનુઃ
 પૂર્થ સમાદૃતતરા ફલતિસ્મ ધૂરિ ।
 સાવ્યથ વૃષ્ટિ સલિલ પ્રભૃતેર ભાવા
 ચ્છુષ્કા વિશેષયતિ ભારતવાસિ ચેતઃ ॥

[સર્વ ઇચ્છાઓને પરિપૂર્ણ કરવાવાળી એવી કામધેનુ સ્વરૂપ
 જે કૃષિ, તે આદરપૂર્વક અને સારી રીતે કરવામાં આવતાં પહેલાં
 ઇચ્છાનુરૂપ મનમાન્યું ધ્યાન આપતી હતી, પરંતુ તેજ આ વખતે
 વૃષ્ટિ અને જળના અભાવે શુષ્ક થઈ ભારતવાસીઓના હૃદયને શુષ્ક
 કરી રહી છે.]

વાણિજ્યમસ્ય સકલં જલધૌ નિમગ્નં
 ચન્દ્રાદિકસ્ય તુ કથૈશ્વ ન ચાલનોયા ।
 આચ્છાદિતું વત ! શરીરમપિ સ્વકીયં
 હા તાત ! ન પ્રભવતિ સ્વયમન્ન વાસિ ॥

[હે તાત ! અહિંનો સર્વ વાણિજ્ય આપાર જલધિ નામ
 અમુદ્રને વિષે કુખી ગયો છે. યજ્ઞ અને સંચાની તો પછી વાતજ
 શી ? તેઓનું તો માણસો નામ પણ ભૂલી ગયાં છે. વળી હે તાત !

શરીર ઢાંકવાને એક હાથ કપડું, પણ બાણાં માણસોને મળતું નથી. હાથ હાથ ! એવી રીતે આ ભારતની જામિ કેવા અધ.પાતને પામી છે.)

દણ્ડ મવાનદિન ભારત દુષ્કૃતીના—
મસ્મામિરપ્યતિતરાં વિપદો વિષાદાઃ ।
ચોમો દ. નર્મ મધુના તુ કુરુપ્ય તાત !
દિવ્યં પ્રદાણ કુઞ્જયાનિજવા સ્તથા સમામ ॥

[હે દીનાનાથ ! હે દીનબંધુ ! ભારતે જે જે પણ કંઈ દુષ્કર્મો કર્યાં હોય તેની શિક્ષા હવે આપ તેને પૂર્ણ દઈ ચુક્યા છો, અને અમારા ઉપર આવેલી ખુબ વિપત્તિ-વેદનાઓને અમે વેડી લીધી છે. તો હે તાત ! હવે આપ આપના ચિત્તને દયાર્દ્ર કરી અમને શીઘ્ર આપનો હાથ આપી અમારા દુઃખનો નાશ કરો.]

ઝરી કૃત્ય દયાં દયામૃતનિધે ! સંજ્ઞાત રોષાવધે ।
કુર્યાં ભારતચાવિનાં મૃન મનસ્સ્વેતાવૃક્ષી પેરણામ્ ।
મુયો યેન મહેશ । ભારત મુખઃ મજ્જાયાતા મુક્તિઃ
કિંચ ક્ષોણિતલં વિનિર્મલ ષ્ણીઠયાત્પોત્ત્વ મુષ્ણાવહુ ॥

(હે ઇશ ! આપના કૌશલની હવે અવધી થઈ. હે દયામૃતનિધિ ! દયાસ્વરૂપ અમૃતનિધિ ! દયાસાગર ! હવે આપ દયા કરીને ભારત-વાસીઓના મરેલા હૃદયમાં એવી પ્રેરણા કરો કે જેથી કરીને આ ભારતવર્ષ ફરી ઉન્નતિને પામી, તેનો વિમલ મશ્વ સર્વ દુનિયાને વિષે વ્યાપે.)

શ્રી કૃષ્ણઃ—વત્સ એક સમયે ભારતવર્ષની જેવી ઉન્નતી હતી તેવીજ એક વેળા અવનતી થશે. જો આ તેનો ભૂતકાળ (સામેના સીનનું) બદાતું સમયદ્રષ્ટના લક્ષમયનું પુનઃદર્શન, ખુલા દ્વારે મુખ સાંતીથી નિંદ્રા લેતા પ્રજાજનો રૂપિ આશ્રમે વિગેરે.)

નિરંજનઃ—હા ! મુખ સ્વપ્નો સર્વ ચાલ્યાં મયાં. ભારતવર્ષ તારી આ શી ગતિ ! પ્રભુ હવે વર્તમાનકાળ બતાવો ?

શ્રી કૃષ્ણઃ—અસ્તુ ! તારી ઈચ્છા પરિપૂર્ણ થાવ, [હિંદુઓ ઉપર મુસલમાનોની ચઢાઈ તથા તેઓના હાથે થતો ધર્મ બ્રહ્મચાર વિગેરેના દેખાવો.]

નિરંજનઃ—[ગાલોમાં તમાચા ભારી] પાહિમામ્, પાહિમામ્, પ્રભુ હવે થઈ હવે તો આ ભારતવર્ષને ઉગારો.

શ્રી કૃષ્ણુ:—વત્સ હજી ભારતવર્ષના ઉદ્ધારને લાંગ્યા કાળની જરૂર છે. જોઈ લે આ ભારતનું ભાવિ [સીનનું પટલાવું, મુસલમાન રાજ્યો પર બ્રિટિશની ચઢાઈ, મિલોના ઉદ્યોગોથી ભરપૂર દેખાવો જોઈ શાશ્વત્.]

નિરંજન:—પ્રભો ! નિરંજન નાથ. આ વિદેશીઓના હાથમાંથી ક્યારે ભારતવર્ષ પાછું સ્વાતંત્ર મેળવશે.

શ્રી કૃષ્ણુ:—પુત્ર તેમ પણ થશે. મારી વિમૂની જે શાંતિ છે, તે જ્યારે ભારત ભુવનમાં અવતાર લેશે અને સારા ભારતવર્ષને જ્ઞાતિના પાઠ શિખવશે, અને તે ભારતવાસીઓ પરિપૂર્ણ શીખી લઈ તેને પગલે ચાલશે ત્યારે ફરીથી પાછી પૂર્વવત્ જહોજલાલી પ્રાપ્ત થશે. જો આ તે સમય. [દાદાભાઈ, ગોખલે, લોકમાન્ય વિગેરેનું ચિત્ર પટપર દેખાવું ત્યારબાદ ગાંધીજીનું રેંટિયા સાથે પ્રગટ થવું.] જો જો પુત્ર આ પૂર્વના મરિય અને શ્રીમંત ગૃહનો ગૃહઉદ્યોગ, એજ રેંટીઓ ભારત આગાદિનો મહાન મત્ર છે. હવે એનાથીજ ભારતના ભાવિનું નિશ્ચાન ફરીથી ફરફરશે. આખી આલમના માનવ, મહારાજ સંતાન છે એક બીજા પ્રત્યે દ્રેષ કરવાથી કોઈ પણ દીવસ ભારતનો જાનુ ઉદ્યાયજો આવવાનો નથી. પરંતુ અન્યોઅન્ય પ્રેમ રાખતાં શિખવાથી અને બંધુ ભાવે વર્તવાથીજ ભારતોદય થશે.

નિરંજન:—હે દીનેશ ? એ તો કાળાંતરે પણ નહિ અને કારણ કે જાતીભેદ કદાપી ટળવાનો નથી. અને ભારતનો દીવળવાનો નથી.

શ્રી કૃષ્ણુ:—પુત્ર ત્હારી જૂલ થાય છે, જાતીભેદ ભલે હોય પરંતુ સર્વને સમાન મહાવાંજ જોઈએ કારણ કે મમે તે જાતીના મનુષ્ય મમે તે ધર્મના અનુયાયીઓ એ સર્વ મહારાજ સ્વરૂપો છે—મારાજ અંગો છે અને મહારા તે અંગોનાજ તે પુત્રો છે, ચાકક છે. જો, તારી શંકાનું સમાધાન કર [એમ કહી એક સ્થળે ઉભા રહેવાથી એક પછી એક સ્વરૂપો પ્રગટ થાય છે. ગૌતમ બુદ્ધ, ઈશુખ્રિસ્ત, દાદા હોરમજ, મહમદ પેગંબર વિગેરે. ત્યાર બાદ તેમના અંગમાંથી એક પછી એક મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ સર્વ એકત્ર થઈ છુટા છુટા ઉભા રહે છે.] પુત્ર તમે સર્વ મહારા સંતાન છો

માટે એક એકને આલિંગન દો, અને મદારા વિશ્વ પ્રેમને
સત્ય કરી બતાવો ?

સર્વ:—જય જય પ્રભુ આપના આદેશને અમો શિરોમાન્ય
કરીએ છીએ.

નિરંજન:—અહોહો પ્રભો ! આપની લીલા અગાધ અપાર છે, ધન્ય
છે નાથ ! હું પામર આપની આવી અગમ અગોચર લીલાને
શી રીતે પાર પામી શકું ?

સર્વ:—આવો સર્વ બંધુઓ આવો આપણે બંધુ પ્રેમના સિદ્ધિતો
સ્વિકારીએ અને તેના ગુણ ગાન ગાઇએ.

[ગાયન]

અરે ! મુજ દેશ બંધુ હો ! ન શું સૌ આપણે બ્રાતા ?

બૂટી બેદોપબેદો તો નહીં કાં એક સૌ થાતા ?

બલે બંગાળી—પંજાબી—બલે તૈલંગી મદ્રાસી !

બલે દક્ષિણી—ગુજરાતી, ન શું સૌ વિશ્વના વાસી !

બલે હો હિન્દુ—મુસલમાન, બલે હો પારસી—કીરસ્તાન !

પરન્તુ બંધુ ? એ સૌથે નહિ શું ઇશિના સંતાન ?

સુધારક કે રૂઢિ રક્ષક, બલે મિતવાદી કે ઉદ્ધામ;

રુચે જે તે બલે હોયે !—જીદાર્થ તેથી જ્ઞાને આમ ?

રહી હિંદની ઝરમાં શું ન લોહી હિંદનું વહેતું ?

જરૂર સંતાન ભારતનાં સહુ આપણુ છીએ બંધુ !

(શ્રી કૃષ્ણના ચલુ સંગીપ સર્વ ખેરસી જાય છે અને પ્રાર્થના
કરતા હોય તેમ દેખાય છે. સર્વ દેવો પુષ્પ અને આર્દ્રવાદ આ
હોય એમ દેખાય છે.)

આદ્યાર વાણી:—જય

જય વિશ્વ પ્રેમાનો જય

ૐ

શાન્તિ

શાન્તિ

શાન્તિ

અંક ત્રીજો સમાપ્ત.

વહે માતરમ્

હમારા સારા ને સસ્તાં પુસ્તકો ?

“ગુજરાતી” ગાયનમાળા
ભાગ. ૧થી ૫ દરેકના ૦-૬-૦

“ગુજરાતી” ગઝલ સાગર ૦-૬-૦

દિન્દ-કીતન (સચિત્ર) ૦-૨-૦

લાલ દીવો “ ૦-૬-૦

સદગુણી શશીકળા “ ૦-૬-૦

ચતુર સુદર સ્ત્રી વિલાસ

અથવા

મનહર સરળ ગરબાવળી ૦-૧૦-૦

નૈંદરે મટેશીલ યાને

ગલઝેમે ગાહર કવ્વાલી ૦ ૧૨-૦

સ્વરાભય-કીર્તન ૦-૨-૦

મનરંજન રસિક ગાયન

સંગ્રહ ૦-૪-૦

પ્રભાત સંગ્રહ ૦ ૬-૦

ખલ્લાનદ ભક્તિ સુધા ૦-૪-૦

ગામડીઓ ગમાર

ભા ૧થી ૪ ૦-૪-૦

વીર-કથા-(વર્ના) ૦-૫-૦

વીર-દુર્ગાદાસ-(વાર્તા) ૦-૫-૦

ગજરામાફની (વાર્તા) ૦-૮-૦

નવલકથાઓ.

રાણજીત અને કુસુમ ૨-૦-૦

મધુસૂદન ૧-૮-૦

સુરતીલાલ ૨-૦-૦

હવે પછી છપાતા વાર્તાના પુસ્તક

છત્રપતિ શિવાજી ૦-૫-૧

મહારાણા પ્રતાપ ૦-૫-૧

પૃથ્વી રાજ ચૌહાણ ૦-૫-૧

કન્યા સુભોધિની ૦-૫-૧

સદેવત સાવળગા મોટી,

ગુલમકાવલી “

(સચિત્ર કાવ્યમય કથાઓ)

સસાર નોકા.

રગમા ભગ | છપાય છે

રાજાધિ ભતૂહર “

જળ સમાધિ “

શ્રીમતી કૃષ્ણા કુમારી “

નળાપ્પાન “

ઝોખાદળ “

દાનેશ્વરી કર્ણ “

ભતૂહર નાટક મેટુ,

હરિશ્ચંદ્ર નાટક “

રાણકદેવી રાખેગાર નાટક “

એ સિવાય તમામ પુસ્તકો

મળે છે વેપારીઓએ મીધે

પત્રચ્છવાર કરવો સારો છે

છપાય છે

એ ગાઈડ ટુ ધી ફ્રેનોગ્રાફ રેકર્ડઝ
સારામાં સારા ચુટી કાઢેલા ગાયનનો અપૂર્વ સંગ્રહ
હશે.

“ગુજરાતી” સાહિત્ય મંદિર

સલાબતપુરા સુરત.

મળે-લીમલાચોક

